

BHUNGAROLOGISCHE BEITRÄGE

Szerkesztette:
Pasztercsák Ágnes

17

Universität Jyväskylä 2005

Hungarologische Beiträge

Szerkesztette:
Pasztercsák Ágnes

17

Universität Jyväskylä 2005

© Die Verfasser/Julkaisija (www.jyu.fi/hungarologia)
Universität Jyväskylä/Jyväskylän yliopisto

Humanistische Fakultät, Hungarologie-Projekt/
Humanistisen tiedekunnan Hungarologia-projekti

Typographie/Typografia: Ágnes Pasztercsák
Umschlaggestaltung/Kansi: Vesa Niinikangas & Pertti Kukkola
Druck/Paino: Kopi-Jyvä, Jyväskylä 2005

ISBN 951-39-2201-4
ISSN 1-237-0223

TARTALOM

Abonyi–Karhunen Adrienn: A Finnország-sztereotípiák változása az útikönyvekben	5
Arnold Erzsébet: Mai Golgota	35
Bók Szilvia: Mért és észlelt nazalitás a magyar beszédben	57
Horváth, Sándor: Planning urbanisation in Hungary, 1945–1989	75
Anu Kukkonen: Pustalla ei ole polkua – Unkari-kuva äidin- kielen oppikirjoissa	93
Mándi-Fazekas, Ildikó: Soziale Konstruktion von Kultur: Vom Kaffeehaus zu McDonalds? (am Beispiel der Metropole Budapest)	109
A. Molnár, Ferenc: Egerin linnan kultti ja eräs Huovinen -novelli	137
Pitkäsalo, Eliisa: Hatalmas hatalom – alattomos alárendeltség Kosztolányi Dezső Édes Anna című regényének tükrében	141
Varga, Zsuzsanna: Political trials against the leaders of co- operatives in the 1970s	159
Ismertetés:	
Anssi Halmesvirta–Petteri Laihonen: Uusi Unkarin historia suomalaisille – viimeinkin	189

A Finnország-sztereotípiák változása az útikönyvekben

ABONYI-KARHUNEN ADRIENN

A sztereotip általánosítás kultúránk része. A közgondolkodás ké-
szen kapott elemekből áll, jellemző rá a kategóriákba sorolás. A kate-
góriák kialakítására Hunyady György szerint szükség van a társadalmi
közegben való tájékozódásban, ez teszi lehetővé, hogy ismerethalma-
zunkat elrendezzük, áttekinthető formában tároljuk, hasznosíthatóvá
tegyük.¹ Az egyén kategóriák alapján alakítja ki az egyes emberekhez,
csoportokhoz való viszonyulását és a velük szembeni magatartását. A
csoportosítás, kategorizálás kognitív kényszerszerűség, segítséget
nyújt az információfeldolgozásban, vagyis a sztereotípiák funkcionáli-
sak, nélkülözhetetlenek a megismerési folyamatban.²

Váriné Szilágyi Ibolya szerint a sztereotípia olyan, mint a „mentális
gyorsírás”, időt és fáradságot takarítunk meg vele. A kategorizálás
azonban magában rejti az egyszerűsítésekkel teli, elkényelmesedett tu-
dás, a végleges általánosítás veszélyét. Törekednünk kell a differenci-
áltabb gondolkodásra, és a károsan egyoldalú sztereotípiák visszaszo-
rítására, mert azok előítéletek kialakulásához vezethetnek.³

A sztereotípia olyan kognitív struktúra, amely az észlelőnek az em-
beri csoportra vonatkozó ismereteit, nézeteit, elvárásait tartalmazza. A
sztereotípiák automatikus gondolatokból, érzésekből, viselkedésekből
fakadnak; hiedelmek megszerzése, öröklése, befogadása révén alakul-

¹ Hunyady György: A nemzeti karakter talányos pszichológiája. In: Nemzetka-
rakterológiaiak. Rónay Jácint, Hugo Münsterberg és Kurt Lewin írásai. Osiris
Kiadó. Bp., 2001. 41.

² Ottati, Victor–Lee, Yueh–Ting: Pontosság: a sztereotípiakutatás elhanyagolt ol-
dala. In: Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk.: Hunyady
György és Nguyen Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2001. 60.

³ Váriné Szilágyi Ibolya: A sztereotípiák megújulása: hogyan és miért? In: Sze-
tereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk.: Hunyady György, Nguyen
Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp. 2001. 462.

nak ki. Sztereotipizálás esetén „a társadalmi csoportokra vonatkozó hiedelmeinket használjuk a csoportok egyes tagjainak megítélése során.”⁴ A sztereotip ítéletek leegyszerűsítik, igazolják a társadalmi gyakorlatot, csoportközi határokat jelölnek ki.

Nemzeti sztereotípiák, nemzetkarakterológiák

Az előítéletek kognitív oldalának felderítése rávilágított arra, hogy „a sztereotípia tulajdonképpen egy kategória tagjaira vonatkozó túláltalánosítás.”⁵ A sztereotipikus gondolkodásmód leegyszerűsítő tendencia, egyoldalúság, előítéletek kialakulásának a veszélye. A kategorizálás akkor lesz káros hatású, vagy válik előítéletté, ha az egyénre mint tipikus képviselőre vetítik le. A kategóriákba sorolás nem egyszeri, nem végleges, hanem mindig a kontextustól függ. Ugyanaz a személy más nézőpontból más kategóriába, más csoportba tartozik.⁶

A sztereotípia nemzeti, etnikai kategóriákat is jelölhet. Hunyady a nemzeti sztereotípiát egy-egy nemzet mentalitásának személyiségtulajdonságokkal való leírásával azonosítja. A nemzetek jellemzése bizonytalan, viszonylagos, „a nemzet karaktere az egyén személyiségének elvont analógiája”.⁷ A nemzeti vonások alapján egy személy, egy típus megszemélyesítője reprezentálja az adott kultúrát, vagyis a rész, a tag képviseli a csoport egészét. Amikor a történetileg kialakult nemzeti kultúrát a személyiségtulajdonságok dimenziójában írják le, a kultúra alapjaként valamiféle lelki közösséget feltételeznek. Az így kialakult kép változékony, heterogén.⁸

A csoportokat egységesnek észleljük, ha tagjai közt fizikai hasonlóság van, valamint hasonló, a csoport szempontjából releváns attribútumokkal rendelkeznek. „A szembetűnő fizikai attribútumok jelenléte (pl. arcszín, meghatározott arcbeli jegyek) gyakran sztereotip hiedelmeket aktivizálnak bizonyos csoportokkal szemben, amelyek ezután kihatnak a csoporttagokkal kapcsolatos pszichológiai következtetésekre.

⁴ Banaji, Mahrazin R.–Hardin, Curtis–Rothman, Alexander J.: Implicit sztereotipizálás a személyekről alkotott ítéletekben. In: Banaji, Mahrazin R.: Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák. Osiris Kiadó. Bp., 2003. 64.

⁵ Váriné 2001. 262.

⁶ Hunyady György: Sztereotípiák a változó közgondolkodásban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1996. 31.

⁷ Hunyady 2001. 8.; 20.

⁸ Hunyady 2001. 46.

re is.”⁹ Az etnikai csoportokat gyakran a külső, faji jelleg alapján azonosítják. A Finnországról szóló írások egyik hagyományos kategórialkotása épp a külső jegyekre vonatkozik: a finneket kék szemű, szőke hajú, fehér bőrű embereknek mutatják be.¹⁰

Az etnikai-nemzeti csoportokról kialakulhatnak nem tapasztalati alapon nyugvó feltételezések is.¹¹ Ezen alapul a csoportok sztereotip tulajdonságleírása, amely közel áll az előítéletekhez. Az előítélet és sztereotípa úgy kapcsolódik össze, hogy olyan nemzeteket is ellátnak bizonyos tulajdonságokkal, amelyekkel kapcsolatban nincs személyes tapasztalatuk.¹² Az egyes nemzetekről kialakult sztereotípiák azonban nem csupán előítéletbe átforduló, negatív képződmények lehetnek. A nemzeti, kulturális csoportoknak vannak általánosan jellemző sajátosságai, amelyek azokat más csoportoktól megkülönböztetik. Ezek az általános sajátosságok is a sztereotípiák részei, vagyis léteznek a kultúrára vonatkozó, pozitív töltetű sztereotipikus általánosítások is.¹³

Finnország-sztereotípiák az útikönyvekben

Élő Gábor megfogalmazásában a nemzeti sztereotípiák „hosszú idő alatt kialakuló nevelési és tömegtájékoztatási képzetek.”¹⁴ A kutatók kimutatták, hogy ma a Finnországról szóló információk közvetítésében a média és az iskola áll első helyen. Pertti Torstila nagykövet a *Suomi unkarilaisin silmin* című könyv előszavában kifejti, hogy szerinte a Finnország-kép kialakításában Magyarországon nagy szerepet játszanak az iskolák. A pozitív finn-kép alapösszetevőinek még mindig a Kalevalát és a nyelvrokonságot tartja. Ezek mint Finnország fő szimbólumai élnek a magyar köztudatban, és egyben az általános isko-

⁹ Dasgupta, Nilanjana–Banaji, Mahrazin R.–Abelson, Robert P.: Csoportegységesség és csoportészlelés: fizikai tulajdonságok és a pszichikai megítélés közötti asszociációk. In: Banaji, Mahrazin R.: Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák. Osiris Kiadó. Bp. 2003. 285.; 303.

¹⁰ Például Papp István szerint „a finnek valamennyien szőke, kék szemű, közep-termetű emberek.” Papp István: Finn mozaik. In: Magyar Szemle 1937/4. 399.

¹¹ Váriné 2001. 262.

¹² Hunyady 2001. 40.

¹³ Otatti–Lee 2001. 55.; 67.

¹⁴ Élő Gábor: A finnek önmagukról: változó finn önarckép. In: Élő Gábor–Pintér Róbert: Finnország. Út az információs társadalomba. Kossuth Kiadó. Bp., 1999. 32–41.

lák tantervének részét is képezik.¹⁵ Az iskolák tehát a hagyományos, magas kultúrába ágyazott Finnország-kép közvetítői, a fogyasztóköz-pontú média pedig egy modern, kevésbé a kultúrára épülő kép megte-remtője. A fiatalok közül sokan említették információforrásként a szü-lőket és ismerősöket is.¹⁶

A sztereotípiák kutatásában egyre inkább előtérbe kerül a tudatta-lan folyamatok vizsgálata, amely összekapcsolja a sztereotípiákat az emlékezettel. Az emlékezet szerepe miatt nagy jelentősége van az ol-vasottaknak a sztereotípiák kialakulásában.¹⁷ Ebből következik, hogy a Magyarországon kialakult Finnország-kép főbb kialakítóinak, for-málóinak tarthatjuk az útikönyveket, beszámolókat is, amelyek szere-pe az érdeklődés felkeltésében, ismeretközvetítésben vitathatatlan.

Tanulmányom célja a Finnországról megjelent magyar nyelvű leírások sztereotípiáinak vizsgálata, főbb jellemzőik összegyűjtése. A két nép közti kapcsolatot az adott népről megjelent kulturális írásokon (pl. útirajzok, útikönyvek) keresztül vizsgálom, amelyeknek nagy szere-pük van az adott országról kialakuló kép alakításában.

A sztereotípiák kollektív tapasztalatokból és hallomásokból, kultu-rális hagyományokból, friss élményekből állnak össze.¹⁸ Az idegen kultúrákat bemutató írások kollektív és egyéni tapasztalatokat gyűjte-nek össze, a kulturális hagyomány részeivé válnak, így megfelelő helyszínei a sztereotípiák létrejöttének, átalakulásának és eltűnésének.

A megismerési folyamat során az új információ mindig a már meg-lévő, strukturált tudás része lesz, abba épül bele. Később ezeket az in-formációkat megőrizzük, és szükség szerint felidézzük.¹⁹ Az útiköny-vekben ez a folyamat jól láthatóan kirajzolódik: a szerző gyakran em-lít olyan sztereotípiákat, amelyek korábbi Finnország-beszámolókból előfordultak, és amelyeket megcáfol a később szerzett információk, ta-pasztalatok ismeretében. Az előzetes tudás befolyásolhatja, módosít-hatja az input információkat.²⁰ A sztereotípiákból kialakult képet az olvasókban nehéz megváltoztatni, mert mélyen beágyazódtak tudatuk-ba. Ez alapján alakul elvárási horizontjuk is.

¹⁵ Suomi unkarilaisin silmin. Unkarilaisnuorten Suomi-kuva. Unkarin koulutus-tutkimuskeskus – Suomen suurlähetystö. Bp., 1996. 7.

¹⁶ Suomi unkarilaisin silmin 1996. 11.

¹⁷ Banaji–Bhaskar 2003. 193–194.; 198.; 223.

¹⁸ Hunyady 1996. 27.

¹⁹ Uo. 7.

²⁰ Uo.

A benyomás kialakulásának kezdeti szakaszában a sztereotípiáknak nagy szerepük van, de később helyet adhat a célszemélyről szóló specifikus információknak. A sztereotípiák megváltozhatnak a csoport tagjaival való találkozás és a személyes tapasztalatszerzés során. Az elegendő információ, a motiváció és a kognitív kapacitás képes legyőzni a sztereotípiákat.²¹ Az útikönyvekben ez a folyamat nyomon követhető. Megfigyelhetjük, hogy a Finnországról kezdetben csak szórványos, hiányos információval rendelkező utazó viszonyulása változik, ismeretei bővülnek a személyes találkozások, tapasztalatok eredményeként. Az útikönyv szövege lassanként a sztereotípiákkal, általános megfogalmazásokkal teli leírás helyett speciális ismereteket, egyéni megfigyeléseket tartalmazó bemutatássá válik. A szövegek írói ábrázolják beszámolójukban azt a folyamatot, amely során a kezdeti sztereotipikus megállapításaik, hiedelmeik az adott népről csiszolódtak, formálódtak az ott töltött idő eredményeként (pl. Koczogh Ákos, Varga Domokos).

A csoportközi előítélet csökken akkor is, ha optimális a csoportközi érintkezés, vagyis a csoportok státusza azonos, nincsenek versenyhelyzetben és a tekintélyszemélyek jóváhagyták a kapcsolatot.²² A finn–magyar kapcsolatok esetében egyértelműen ilyen esetről van szó. A kapcsolatok kezdeti szakaszában, a nyelvrokonság gondolatának felvetődésekor a finnekről Magyarországon kialakult kép még tele volt negatív, leegyszerűsítő sztereotípiákkal. A nyelvrokonság ellenzői bőven találtak kifogásolnivalót a finnekben: országuk idegen, hideg, az ott élő emberek pedig tartózkodó, barátságtalan erdei emberek voltak. A nyelvrokonság széles körben való elfogadása és Finnország nemzetközi helyzetének javulása, gazdasági fellendülése után a viszonyulás, és a finnekkel kapcsolatban használt szókészlet elemei nagy változáson estek át. A kép változásához hozzájárult az is, hogy a kapcsolatok mind állami, mind magánszinten megerősödtek, több alkalom nyílt utazásra, ismerkedésre, egyéni tapasztalatszerzésre. A két ország eltérő kultúrája még ma is gyakran ad okot félreértésre, értetlenségre,

²¹ Brewer, Marilyn B.: Amikor a sztereotípiák sztereotipizáláshoz vezetnek: sztereotípiák használata a személypercepcióban. In: Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk.: Hunyady György, Nguyen Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2001. 134.

²² Pettigrew, Thomas F.: A csoportközi érintkezés generalizált hatásai az előítéletekre. In: Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk.: Hunyady György, Nguyen Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2001. 257.

csodálkozásra a másik nép szokásaival, életmódjával kapcsolatban. Sztereotípiák születnek napjainkban is, régi sztereotípiák megújulnak vagy átalakulnak, viszont a hozzáállás, az alaphelyzet, amelyből a másik népet vizsgáljuk, alapvetően megváltozott.

A kapcsolatok háttere

A Finnországról szóló kulturális írások tükrözik, milyen volt az uralkodó társadalmi, politikai légkör az adott pillanatban. Az országok helyzete, hatalmi státusza befolyásolja a róluk kialakuló képet.²³ Nemcsak a sztereotípiákra jellemző a politikai-történelmi távlat, hanem egy másik nép értékelésére, ahhoz való viszonyulásra általában. A finn rokonság elfogadása több lépésben történt, és mindig bizonyos háttértényezők (politikai és kulturális viszonyok) is közrejátszottak alakulásában. A finn „rokonsághoz” való viszonyulást kezdetben az idegenkedő, megvető attitűd jellemezte. Sok időbe és elkötelezett emberek munkájába került, míg a hozzáállás megváltozott. Ebben természetesen jelentős szerepet játszott az, hogy Finnország szívós kitartással felküzdötte magát a világ legfejlettebb országainak sorába, így többé nem volt a jelentős történelmi múlttal és kultúrával rendelkező magyaroknak okuk lekicsinyelni a finneket.

Az 1800-as években még csekély számú bemutatás született Finnországról, annál is élénkebb szakasz volt a Finnország-könyvek történetében a két világháború közti időszak, valamint az 1940-es és az azt követő néhány év. Magyarország orosz megszállása idején csökkent a beszámolók száma, újabb növekedés az 1980-as évektől tapasztalható.

Az első világháború után Trianon újra felkelti a testvérnép utáni vágyat: Magyarország Európa közepén elhagyatottnak érzi magát, szüksége van kapaszkodóra. Ez elősegíthette azt, hogy ismét a finnekben véltük hiányzó rokonainkat megtalálni.²⁴ Az 1940-es év jelenti talán a legnagyobb fordulópontot a Finnországról szóló útikönyvek történetében. Az 1937-ben megkötött kulturális szerződés, a helsinki olimpia és a finn-orosz háború (talán leginkább ez utóbbi) hatott az érdeklődés fellendülésére.

A finnekhez való kötődés, a kapcsolatok kiépítése a nyelvészeken és más tudósokon kívül egyes időkben a hatalom, a politika számára is

²³ Hunyady 1996. 47.

²⁴ Bognár Cecil: Az északi testvérek között. Győregyházmegye Alap Könyvsajtója. Győr, 1929. o. n.

fontos volt. A nemzetközi helyzet, pozíció változása hat a másik országról kialakított képre. Erre a legjobb példa a finn-orosz háború idején megélt érdeklődés. A háború szimpátiát, együttérzést váltott ki a finnek iránti Európa-szerte: „Mit is tehet egy három és félmilliónyi békés, finom kultúrájú nép az elvadult indulatú, megnőtt étvágyú orosz szovjettel szemben?”²⁵ Finnország volt a művelt világ érdeklődésének középpontjában, az emberiség közszeretete vette körül.²⁶

Az ideologikus közgondolkodás, az érték- és érdekirányultság a kulturális írásokra is rányomja bélyegét. A Finnországról szóló útirajzok retorikáját a meggyőző erő és a propagandaszellem uralja bizonyos időszakokban, és az a törekvés, hogy követendő mintaként mutassák be ezt az országot (l. Kodolányi²⁷). Ez főként az orosz uralom idején figyelhető meg Magyarországon, amikor a Finnországról szóló írások témája, megközelítésmódja, retorikája is jelentős változáson ment át. Az 1970–80-as évek társadalmi berendezkedése Magyarországon alávetettséget eredményezett a Szovjetunióval szemben. A társadalom fenntartójának és politikai vezető erejének a munkásságot tekintették. Így érthető, hogy Finnország minta lett a magyarok szemében, hiszen a szövetkezetek és népfőiskolák intézményében a szovjet minta tökéletes megvalósítását látták. A finn munkások szorgalma nyomán rohamosan fellendülő gazdaság, a nemzetközi elismerés a magyarok számára azonban csak álomkép maradt, mégis ezek miatt a jellemzők miatt támadt fel hirtelen újra az érdeklődés a rokon nép iránt. A rokonok miatti szégyenkezést a titokzatos, különleges észak felé vágyódás, majd a csodálat és az azonosulás vágya váltotta fel.

A rendszerváltás a felszabaduláson kívül elbizonytalanodással is járt. A nemzeti öntudat csökkent, és emiatt az általános értékelési szint is alacsonyabb lett.²⁸ Az Oktatókutató Intézet és a Finn Nagykövetség kutatásában résztvevők arra keresik a választ, hogy történt-e változás a magyarok finn-képében vagy megmaradt-e a romantikus kép a rokon népről és a Kalevala-hagyományokról a rendszerváltás után, vagyis egy új politikai, társadalmi korszak kezdetekor. A kutatás alaphipotézisei között is szerepelt az a feltételezés, hogy a társadalmi átalakulás, a

²⁵ Papp 1937. 401.

²⁶ Nagy Iván (szerk.): Finnország 1940. Magyar–Finn Társaság. Bp., 1940. 5.

²⁷ Kodolányi János: Suomi. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1990.

²⁸ Hunyady 1996. 500–501.

piacgazdálkodásra való áttérés és a demokrácia kiépülése összefüggésbe hozható a Finnország-képben felfedezhető változásokkal.²⁹

A piacgazdálkodás megjelenését a szerzők előfeltevéseikben összekötik egy folyamattal, melynek során a fogyasztói kultúra előtérbe kerülése a korábbi magas kultúrába ágyazott Finnország-kép stabilitását fenyegeti.³⁰ A könyv előszavában olvasható: „Suomen aiemmin ylivertainen asema suhteessa muihin vertailukelpoisiin maihin on joutunut haasteiden eteen.”³¹ Finnország már nem jelenti a magyarok számára azt a mintaállamot, amelyet a szocializmus idején másolni, utánogni akartak. Az eltérő földrajzi elhelyezkedés, kultúra, politikai és társadalmi helyzet nem kínál azonos lehetőséget, sorsot a finn néppel. Magyarország más országokban keresi példaképét, azonban a finn nemzet megbecsülése, sikereinek elismerése napjainkban is jellemző.

Finnország képe az útikönyvekben

Az első útikönyv Finnországról Hunfalvy Pál 1871-ben megjelent írása, az *Utazás a Balt-tenger vidékén*. Ez a könyv képviseli a magyar Finnországról szóló bemutatások egyik jellegzetes csoportját. Egyes nemzetek jellemzésében összhang is kialakulhat, így az északi népeket gyakran egy csoportba sorolják. Erre például szolgálnak az olyan útirajzok, amelyek Finnországot a skandináv államok egyikeként jellemzik (pl. Udvary–Vincze³²). A skandináv kategóriába gyakran sorolják be valamennyi észak-európai népet, és így egyszerűsítik le jellemzésüket. Egy másik szempontrendszer szerint a finn népet gyakran az észti vagy egyéb balti-finn népekkel egy kötetben szerepeltetik. Ezeknek a könyveknek a célja a magyarok nyelvrokonainak bemutatása (pl. Tammekann–Teleki–Voionmaa³³). Ez utóbbi csoportba tartozik Hunfalvy könyve is, amely a Balti-tenger mentén élő népek ismertetése. A harmadik csoportba tartozó útikönyvek egyedül Finnország bemutatásával foglalkoznak.

Észrevehető, hogy korábban Finnország iránt főként értelmiségiek, híres emberek: írók, tudósok, politikusok, újságírók érdeklődtek. Ez

²⁹ Suomi unkarilaisin silmin. 1996. 9.

³⁰ Uo.

³¹ „Finnország korábbi megingathatatlan helyzete más összehasonlításra alkalmas országokhoz képest megrendült.” (A fordítás a szerző munkája. – A.–K. A.) In: uo.

³² Udvary Gyöngyvér–Vincze Lajos: Emberek a grániton. Gondolat. Bp., 1981.

³³ Tammekann A.–Teleki P.–Voionmaa V.: Suomi–Eesti–Unkari. Szerk.: Felix Jonasson. WSOY. Porvoo, 1928.

abból is adódhat, hogy amikor még ritkán lehetett külföldre, főként Nyugatra utazni, mások nem is juthattak el Finnországba, mint fordítók és írók szövetségek, egyesületek képviselőiben, vagy politikusok diplomáciai küldötteként. Az általuk írt útikönyvekből széles kultúrképet kapunk Finnországról, hiszen ők ismeretségeik, kapcsolataik, hírnevük révén bejuthattak olyan helyekre is, ahova az egyszerű turisták nem. A finn művészekről, írókról, nyelvészekről, politikusokról mint személyes ismerősökről és gyakran jó barátokról írnak. A híres emberek beszámolóit mindig nagyobb figyelemre tarthatnak számot, és hitelesebbek, mint egy ismeretlen szerző műve. Ugyanakkor a befolyásos emberek hatnak arra is, hogy bizonyos sztereotípiák könnyebben elterjedhessenek: „...rangos tudósok, professzorok, közírók, tudományos és társadalmi tekintélyükkel sajnálatos módon alátámasztották az álsajátosságok hitelét, sőt olykor ők maguk konstruálták őket.”³⁴

Az újabb Finnországról szóló bemutatásokban változás figyelhető meg a szerzők terén is. Az 1980-as évek végén és az 1990-es években jelentek meg olyan kisebb írásokból álló Finnország-kötetek, amelyek szerzői hétköznapi emberek, akik érdeklődnek Finnország iránt és részt vesznek a kapcsolatok építésében a baráti társaságok vagy személyes ismeretségeik révén (*Vallomások Finnországról, Halló, Ka-jani!*, „*Kezed kapcsold hát kezembe...*”, *Életfolyamok*).

Az útikönyvek szerkezete, felépítése terén is számos hasonlóságot figyelhetünk meg. A legtöbb írás logikus sorrendben, külön fejezetben tárgyalja Finnország történelmi, politikai, gazdasági, kereskedelmi, kulturális stb. jellemzőit. Idetartozik Hunfalvy Pál és Papp István³⁵ könyve is, de mégis inkább Szinnyi kötetét³⁶ emelném ki, amely ennek a típusnak talán alappéldája. Külön fejezetekben tárgyalja például Finnország természetét, éghajlatát, népességét, történetét, kormányzatát, közigazgatását, törvénykezését, vallását, közoktatását, irodalmát, képzőművészetét, a helsinki életet, a finn parasztság életmódját és szokásait, a földművelést és állattenyésztést, a bányászatot, erdőgazdálkodást, vadászatot, halászatot, ipart, kereskedelmet, pénzügyet és a finn–magyar nyelvrokonságot.

Később ezektől az alaptémáktól eltekintve az útirajzírók egyre gyakrabban térnek át a hétköznapi élet, a mindennapok apró esemé-

³⁴ Rákos Péter: Nemzeti jelleg – a miénk és a másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők. Kalligram. Pozsony, 2000. 60.

³⁵ Papp István: Finnország. Magyar Szemle Társaság. Bp., 1938.

³⁶ Szinnyi József: Az ezer tó országa. Bp., 1882.

nyeinek ábrázolására, például a finn szokások, ünnepek, nyaralás, étkezés vagy a szabadidő eltöltésének ismertetésére.

Az írások gyakran tapasztalatok, személyes élmények, híres emberekkel való találkozók bemutatásai. Egyes beszámolók külön fejezetet szentelnek egy-egy témának, amelyek nem kapcsolódnak szorosan össze: „Ez útirajz írója [...] ebbe is, abba is beleütötte az orrát, élmények, útikalandok, ismeretségek ürügyén belekontárkodott nyelvészetbe, néprajzba, történelembe és ki tudja, még mibe. [...] Látszólag rendszertelenül szólt mindezekről, mint ahogyan földrajzilag is nagy cikcakkokban jutott el nyelvrokonaink földjére.”³⁷ Koczogh könyvében pedig „pillanatképek és történelmi visszatekintések váltják egymást.”³⁸ A kötetek alapján az a képünk alakul ki, hogy írója az utazás során felötlő gondolatait, érzéseit, benyomásait öntötte szavakba, emlékeinek, tapasztalatainak gyűjteménye lett a mű (pl. Varga, Bernáth). Az írások bemutathatnak egy-egy utat, kirándulást, vagy rövid interjúkat, finnekkel való beszélgetéseket, pletykákat, anekdotákat rögzítenek (Karácsony, Sebes, Udvary–Vincze). Kronológiailag is igen vegyes képet mutatnak a feljegyzések, legtöbbször az írók saját visszaemlékezéseik alapján állítják sorba a történeteket (pl. Radó, Sebes).

A kulturális írások bevezetése tipikus jegyeket mutat. Sokszor kezdődik az adott helyszínre, az idegen kultúrába való megérkezéssel, a narrátor helyzetének meghatározásával. A sztereotípiák használatában a perspektívának is van befolyásoló hatása. A megfigyelő helyzetétől függ, hogy milyen távolságból (saját csoport – külső csoport távolsága), időbeli helyzetből, milyen elvárásokkal és előzetes tudással rendelkezve közeledik az adott kultúrához.³⁹ Az utazók nagy része indulás előtt komoly előtanulmányokat végzett, könyveket, beszámolókat olvasott Finnországról (pl. Bernáth, Udvary–Vincze). Sebes Tibor megemlíti, hogy még a Finnországban járt magyarokat is felkereste információért.⁴⁰

³⁷ Radó György: Nyelvrokonok között. Kossuth Kiadó. Bp., 1975. 185

³⁸ Koczogh Ákos: Otthon, Finnországban. Gondolat. Bp., 1987. 12.

³⁹ Kiss Paszkál: Személy- és csoportpercepció egy nemzetközi konfliktusban: a megfigyelő perspektíváját meghatározó laikus elméletek szerepe. In: Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk.: Hunyady György, Nguyen Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp. 2001. 417.

⁴⁰ Sebes Tibor: Rénszarvassült tejjel. Finnek és lappok között. Móra Ferenc Könyvkiadó. 1962. 5.

Az útirajzok narrátora általában fontosnak tartja a mű elején megjelölni az írás indítékát, azt, hogy miért éppen Finnországot választotta témájául. Az írók nagy része a rokonsági köteléket, nyelvrokonságot említi meg a finnországi út és útikönyvírás indítékaként (pl. Hunfalvy), másokat pedig a kíváncsiság, Finnország egzotikussága vonz (pl. Sebes). Az írásra indító motívum alapján megkülönböztethetünk „laikus” és „beavatott” írókat. Laikus írókon értem azokat, akik kalandvágyból, turistaként indultak el felfedezni Finnországot, „beavatottakon” pedig azokat, akiket a finn nyelvhez, kultúrához kötődő munkájuk vitt el oda, vagy kötelességnek, missziónak érezték a rokon néppel való megismerkedést.

Sok író, utazó esetében már gyermekkorban kialakult a Finnország iránti érdeklődés a család, az iskola vagy olvasmányélmények hatására (Sebes, Kodolányi, Sütő, Koczogh). Kodolányi így vall Finnországhoz való kötődéséről: „Gyermekkorom óta valami csodálatos, érthetetlen kapocs fűzött Finnországhoz.”⁴¹ Papp István pedig egyenesen üzenethozónak, küldöttnek tartja magát, aki üzenetet hoz a magyaroknak a rokonlátogatásból.⁴² A korábbi útleírások ihlető hatása is érezhető, Erdődi például úgy vall, hogy Kodolányi könyve, a finn haza és nép „dicsőítő költeménye” adta meg a végső impulzust az utazáshoz.⁴³

Rokonság

A finnek iránti érdeklődés, szimpátia a nyelvrokonságon nyugszik, és kialakulását a nyelvészek szorgalmazták. Az irodalmat is ennek a hangsúlyozásával próbálták propagálni az 1890-es években. Az 1920–30-as években megszilárdult egy nézet, amely az összetartozást nem nyelvi alapon, hanem faji rokonságon, illetve kis népek szolidaritásán érti. Mostanában a rokonság gondolatához zavartalan állami és személyes kapcsolatok, valamint barátság is tartozik, és így máris más hangsúlyt nyer, elveszti keserű mellékízét.⁴⁴

A rokonság a Finnországhoz kötődő leggyakoribb és egyben legveszélyesebb sztereotípia. Szinte minden Finnországról szóló írásban felbukkan, legyen az útikönyv, újságcikk vagy irodalmi elemzés. A

⁴¹ Kodolányi 1990. 7.

⁴² Papp 1937. 396–404.

⁴³ Erdődi József: Épülő ország. Magyar Téka, Szeged, 1939. 5.

⁴⁴ Varpio, Yrjö–Szopori Nagy Lajos: Ismerkedő ismerősök: a magyar irodalom fogadtatása Finnországban – a finn irodalom fogadtatása Magyarországon 1920–1986: magyar–finn közös kutatás. OSZK. Bp., 1990. 99.

nyelvrokonságban kételkedők gyakran kritizálják is emiatt a finn rokonság pártolóit. A rokonság vállalásához kapcsolódó közvetlen, befogadó attitűd ugyanakkor kedvez a kapcsolatok kiszélesedésének, gyakoribbá válásának, az információt sürgető követelésnek: „Unkarilaisilla on aina ollut elävä ja läheinen kiinnostus kaikkeen Suomeen liittyvään.”⁴⁵ A magyar fiatalok körében végzett kutatás egyik alaphipotézisként tünteti fel azt, hogy a Finnország-kép a finnek és magyarok rokonságán alapul. Ez a felfogás gyökeret vert mindkét nép kultúrájában.⁴⁶

Az útikönyvírók szinte mindegyike megemlíti, tárgyalja a rokonság/nyelvrokonság témakörét. Egyesek szkeptikusan, kételkedve vagy ironiával viszonyulnak hozzá: „apátlan-anyátlan lelencként a Reguly Antalt követő nemzedékek sora elindult a „kis Suomi” felé, a sok sógorságú Európában megkeresni a messzibe vezett rokont.”⁴⁷ Gyakoribb azonban a rokonság miatti büszkeség, például Erdődinél: „azt hiszem, hogy a finnekről szerzett ismereteink alapján csak büszkék lehetünk erre a rokonságra”.⁴⁸ Többen megpróbálkoznak a rokonság bizonyításával, általában a következő érveket használva: közös őshaza, hangsúly, hanglejtés, rokon szavak, hangsúlyozás, ragozás (pl. Udvary, Erdődi). A közös eredet bizonyítékait nem a szókinszben vélik felfedezni, hanem az annál kevésbé változó belső nyelvtani törvényszerűségekből (ragozás, hangsúly).⁴⁹

A rokonságot a szerzők különböző fokozatokban értékelik: egyesek csak nyelvrokonságról beszélnek (Erdődi, Karácsony), mások nyelv-, vér- és sorsrokonságról is.⁵⁰ Egyes szerzők az olvasók bizonytalan vagy negatív hozzáállását („az ötven év óta fejünkbe taposott finnugor elmélet...”⁵¹) próbálják legyőzni. Mások a megfelelő bizonyítékok hiányában megállapítják, hogy nem is a rokonság tudományos bizonyítása a lényeg, hanem az érzés, a hozzáállás a fontos, az, hogy tudatunkban gyökeret vert az összetartozás érzése, szívből, érdek nélkül közelítünk egymáshoz.⁵²

⁴⁵ „A magyarok mindig élénk érdeklődéssel fordultak minden Finnországgal kapcsolatos dolog felé.” (A fordítás a szerző munkája. – A.-K. A.) In: Suomi unkarilaisin silmin. 1996. 9.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Udvary–Vincze 1981. 223.

⁴⁸ Erdődi 1939. 84.

⁴⁹ l. Radó 1975. 8.; Erdődi 1939. 89.

⁵⁰ Udvary–Vincze 1981. 239.

⁵¹ Radó 1975. 8.

⁵² Udvary–Vincze 1981. 239.; Varga 1982. 8.

Sokan dicsérik a finneket azért, mert „a nehéz századok” és „a mérhetetlen távolság” ellenére megőrizték a rokoni érzést, a testvéri szeretetet⁵³, és hiányolják ugyanezt a magyarok oldaláról: „nálunk sok helyütt feledésbe ment a két nép régi rokonsága, nem tettünk meg mindent kapcsolataink ápolásáért.”⁵⁴ Kodolányi is emlékeztet: „mi, magyarok nem teszünk annyit a finnekért, mint ők tesznek értünk.”⁵⁵ Az útikönyvek szerzőinek közös tapasztalata a magyar látogatóknak kijáró megkülönböztetett bánásmód, őszinte öröm, kivételes vendégszeretet Finnországban (pl. Bernáth⁵⁶, Kodolányi⁵⁷). Ma már a hangsúly inkább a rokonság helyett a kölcsönös érdeklődésen, az eltérő jegyeken való rácsodálkozáson van, a megismerés vágya vezeti a Finnország iránt érdeklődőket.⁵⁸

Elfogultság

A sztereotípiák értékítélet: érzelmek, indulatok kapcsolódnak hozzá. A nemzetekről, nemzeti jellegzetességekről születő írások tükrözik a személyes érintettséget.⁵⁹ A sztereotípiák nem irányítják a nemzetek közötti szimpátia-viszonyokat, hanem igazodnak a nemzetek közti együttműködés és konfliktus tényéhez. A finnekkel való szimpatizálás, közeli kapcsolat eleve feltételezi, hogy több jó tulajdonságot tulajdonítunk nekik, és elnézőbbek vagyunk velük szemben. Artturi Kannisto ezt írta Kodolányi Jánosnak: „Véleményem szerint ön a finn viszonyokat és a finn népet jobbnak látja, mint amilyenek a valóságban. A szeretet és a harag nem igaz bírák: a szeretet nyilvánvalóan iránynyunkban elfogulttá teszi Önt.”⁶⁰

A kutatók megfigyelték, hogy a csoportthatárokat átlépő hosszútávú barátság hatására csökken az előítélet és a diszkrimináció. A csoportközi barátság eredményezi az empátiát a másik csoport iránt, a saját csoport átértékelését és a másik csoporttal való azonosulást. Ugyanakkor a sztereotípiákat aktivizálhatja is az érzelmi telítettség, túlfűtött-

⁵³ Papp 1937.

⁵⁴ Sebes 1962. 190.

⁵⁵ Kodolányi 1990. 43.

⁵⁶ Bernáth Zsigmond: Egy nyár Finnországban. Gondolat Kiadó. Bp., 1975. 182.

⁵⁷ Kodolányi 1990. 36.

⁵⁸ Varga Domokos: Finn testvéreink. Kozmosz Könyvek. Bp., 1982. 172.

⁵⁹ Hunyady 2001. 30–31.

⁶⁰ ifj. Kodolányi János: Utószó. In: Kodolányi János: Suomi. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1990. 277.

ség, amely hatására elrugaszkodnak a valóságtól.⁶¹ A tömjénezés, túldicsérés ugyanúgy jó talaj a sztereotípiák kialakulásához, mint a túlzottan negatív hozzáállás, mindkettő megkérdőjelezheti az írás hitelét.

Az útikönyvek szerzői számára nehézséget okoz objektíven, átfogóan ábrázolni Finnországot. Saját tapasztalataik, élményeik alapján absztraháltak, kialakítva egy olykor idealizáló képet. Mint N. Sebestyén Irén írja: „Nehéz objektívan írni – aki már látta Finnországot, azokat mind elvárásolja.”⁶² A szubjektivitás, a szerzők érintettségének kiemelése, az országhoz fűződő érzelmeik nehezítik az elfogulatlan megítélést. Az útikönyvek narrációjára jellemző a személyes rokonszenv vállalt szubjektivizmusa. Móricz Virág maga így érezte: „Sajnos nem a szemem, csak a szavam tudom továbbadni, hiába ígérem annak a legnagyobb hűségét és pontosságát, szubjektivitásom árnyékot borít rá.”⁶³

Fiske szerint a társadalmi-hatalmi hierarchiában elfoglalt hely befolyásolja, hogy személyközi viszonyban ki mennyire motivált a másik egyéni vonásainak megismerésére, figyel-e a másíkról szóló információkra. A sztereotípiá tehát a hatalmi viszonyok része, eszköze.⁶⁴ Finnországról több általános, negatív sztereotípiá élt a kapcsolatok kezdeti szakaszában, amikor még nem kívánt rokonoknak tekintették őket. Később változik a kép, több pozitív tartalmú sztereotípiá egészíti ki az összképet, sőt megfigyelhetjük a korábban negatívnak tartott sztereotípiák pozitívvá, előnyösebbé fordulását is. A finnek egyik legnagyobb problémájának tartott alkoholizmust szinte minden szerző tárgyalja művében, de legtöbbször szinte mentegetőzve, magyarázatot keresve. A szépítés, kiigazítás, mentegetés más esetekre is igaz. A bűnügyi helyzet romlását például Varga hitetlenkedve fogadja, mert „nem illett bele a finnekről alkotott addigi képembe.”⁶⁵ Később csalódottan állapítja meg: „...némi illúzió párolgott ki a fejemből.” A saját tapasztalat képes kijózanítani, helyükre tenni a dolgokat. A Finnország-képbe ma már beleférnek a negatív jellemzők is, az utazók már nem csak eszményített, tökéletes képet látnak. A bemutatások írói mernek kritizálni, ellentmondani, kételkedni és rosszgallani bizonyos dolgokat. Látják és be merik mutatni a hibákat, így őszintébb, hitele-

⁶¹ Váriné 2001. 462.

⁶² N. Sebestyén Irén. A finnek irodalma. In: Szivárvány 1921. 2. 103–7.

⁶³ Móricz Virág: Suomiban jártam. Világjárók 41. Gondolat. Bp., 1965. 5.

⁶⁴ Hunyady 1996. 11.

⁶⁵ Varga 1982. 130.

sebb képet nyújtanak. Nem akarnak auktoriter elbeszélői szerepet felvenni, örök igazságokat, egyetlen lehetséges megoldást keresni: „Én [...] csak arról számolhatok be, amit magam láttam.”⁶⁶ Az újabb útikönyvek retorikájára jellemző az is, hogy elfogadnak, megengednek más nézőpontokat, véleményeket is: „Nem kívánok senkivel sem vitába szállni, aki a könyvem olvasása során bizonyos kérdéseket másképpen látott, mást olvasott róla, vagy más véleményen van.”⁶⁷ Elismerik, látják a megismerés határait: „aki nem él ott, nem érti meg lakóit”.⁶⁸

Az utóbbi időben ebben a kérdésben mégis valamelyest a korábbi helyzethez való visszatérést figyeltem meg. Ma egyre gyakoribbak és divatosabbak a gyűjteményes kötetek, amelyekben egy-egy baráti társaság gyűjti össze a tagok Finnországról szóló írásait a testvérváros részére.⁶⁹ Ezek az új típusú gyűjtemények „két nép testvéri barátsága erősítését szolgáló kiadványok.”⁷⁰ A kötetek élményeket, vallomásokat, személyes ismeretségek és látogatások történeteit tartalmazzák. A szerzők számára a finnbarátság gyakran már nem feladat, küldetés, hanem csupán kellemes időtöltés, hobbi. Mivel ezeknek a bemutatásoknak a célja a testvérvárosnak való kedveskedés, esetleg a testvérvárossal közösen kiadott kötet megjelentetése, a kötetek a kölcsönös udvariasság és elragadtatás hangján íródtak, nem fukarkodva a dicsérettel és lelkesedéssel. Így a rokonság és barátság kiváltotta elfogultság jelei újra felbukkannak a Finnországról szóló bemutatások retorikájában.

A finn példa

Finnországról születtek írások propagandacéllal is, egyes írók feladatul tűzték ki az ország követendő mintaként való bemutatását. A finn csoda mára mintegy fogalomná vált, tartalma azonban az idők során állandóan változott. Mint már említettem, az 1939–40-es években a finn–orosz háború kapcsán a finnek bátorsága, szívóssága, leigázhatatlansága váltotta ki a csodálatot. Úgy tűnik, a finn jellemrajz, a finn ember Magyarországon ismert és elterjedt prototípusa is a finn–orosz háború idején született beszámolókból alakult ki. Akkor a finnek más nemzetek példaképévé váltak, hazafiasságukat, hősiességüket, kitartá-

⁶⁶ Varga 1982. 139.

⁶⁷ Kardos Vera: Ahogy én láttam Finnországot. Göncöl Kiadó. Bp., 1991. 10.

⁶⁸ Varga 1982. 155.

⁶⁹ Hamar Imre (szerk.): „Kezed kapcsold hát kezembe...” Seija Hurri emlékének. Európa Nap. Veszprém, 1996. máj. 10.

⁷⁰ Hamar 1996. 5.

sukat, példamutató önfeláldozásukat, erkölcsi állóképességüket Európa-szerte csodálták.⁷¹ Az akkori beszámolók tele voltak a finnekről szóló pozitív, elismerő jelzőkkel: „bátor, munkás, szorgalmas, puritán, becsületes, hűséges, alapos kultúrájú, hazaszerető, a nemzeti függetlenség eszméjén rajongással csüngő, összetartó és mélyen vallásos nemes nép”.⁷²

Az akkori leírások szóhasználata, jellemzései, idealizált képe hosszú időre rányomta bélyegét a Finnország-bemutatókra. A leghatásosabb, leginkább nyomot hagyó műnek mégis Kodolányi János *Suomi* című munkáját tekinthetjük, amely „egy nemzedék katekizmus-a lett”⁷³. A legjelentősebb Finnország-propagandának ma is ezt a könyvet tartjuk, az újabb szerzők is ebből idéznek legszívesebben. Kodolányi leírását azonban túlságosan egyoldalúan értelmezték a korabeli olvasók: Finnországról divatos szölamok és túlzó általánosítások maradtak meg a befogadók emlékezetében. Erdődi szerint Kodolányi Finnországot az „ígéret földjének” mutatja be⁷⁴, az író maga az „álomország”, „álmaim földje” kifejezést használja.⁷⁵ Ifj. Kodolányi szerint apja „nem törekedett arra, hogy csak jót lásson, írásai mégis egy hibátlan Finnországot tárnak elénk.”⁷⁶ Számára Finnország a szebb, jobb, harmonikusabb emberi élet ígérete volt.⁷⁷

Kodolányi számára Finnország a Magyarországgal való összevetés alapján vált mintaországgá: „A kínzó ellentét lépten-nyomon torkon ragadja az embert.”⁷⁸ Kodolányi utazásának célja az volt, hogy kiderítse, mi Finnország társadalmi erejének, harmóniájának, egyensúlyának a titka. Az emberi jogok és a demokrácia megvalósítását kutatja, mert szerinte ezt kellene elsősorban megtanulnunk a finnektől. Tapasztalatait nem elméleti fejtegetésekben, hanem példákon keresztül mutatja be.⁷⁹ Számára Finnország „a kultúra és civilizáció tökéletes egysége”, ahol minden a közérdeknek van alárendelve.⁸⁰ Finnország egyik titká-

⁷¹ Nagy Iván 1940.

⁷² Nagy Emil: Finn–magyar párhuzamok. In: Finnország 1940. Magyar–Finn Társaság. Bp., 1940. 27.

⁷³ Szíj Gábor: Suomi. In: Sorsunk 1943. 53–54.

⁷⁴ Erdődi 1939. 5.

⁷⁵ Kodolányi 1990. 7.; 15.

⁷⁶ ifj. Kodolányi 1990. 282.

⁷⁷ Kodolányi 1990. 7.

⁷⁸ Uo. 18.

⁷⁹ Uo. 52.

⁸⁰ Uo. 20–22.

nak „a kulturális és vallási egységet tartja.”⁸¹ Fontos tanulság lehet az összefogás és az önnevelés is. „Műveltség, emberség, kereszténység dolgában messze világító példát mutatnak az egész világ előtt.”⁸² Csodálkozást és csodálatot kelt benne az, hogy Finnországban nincs társadalmi helyzet szerinti megkülönböztetés: a tisztelet és a lehetőség mindenkinek jár. Az életszínvonal magasabb, jobbak a lakásviszonyok, alacsonyabbak az árak. A finnek életéből levont fő tanulságnak azt tartja, hogy szívós, kemény, kitartó munka hozhat csak eredményt. Kodolányi számára a finn út tanulmányút volt, és úgy érzi, ez a többi magyar számára is szükséges lenne, „tanulhatnának kitartást, optimizmust, demokráciát, szociális gondolkodást.”⁸³

Kodolányi tudatos Finnország-propagandát folytatott hazaérkezése után, számos írásban, cikkben állította Finnországot követendő példaként a magyarok elé. „A magyarság nagy iskolájának” hirdette Finnországot, ám ezzel nem aratott osztatlan tetszést a magyar sajtó és politika köreiből. A helyzet nem volt elég érett ahhoz, hogy az akkori közvélemény el tudjon szakadni a megkövesedett „kicsiny, szegény és hideg Finnországról” kapott képtől. Kodolányi látja, hogy Magyarországon nehéz elfogadtatni a finn gondolkodás, életmód formáit: „mekkora út áll még előttünk, amíg oda jutunk, ahol a finnek vannak.”⁸⁴

Kodolányi tevékenysége úttörőnek számított az 1930-as években. Finnországról még elég kevés konkrét ismerete, adata volt a magyaroknak, Kodolányi feladatának tekintette az érdeklődés felkeltését. Bár sajtót korábban nem méltányolták kellően fáradozásait, munkája mégis példaértékű, maradandó volt, máig forrása a Finnország-beszámolóknak. Kodolányi Finnország-propagandájának célja nem kultuszteremtés volt, hanem mindig Magyarország sorsát, jövőjét tartotta szem előtt. „Amikor Finnországban ideálokat keresett és talált, a magyarságot igyekezett velük formálni, erősíteni.”⁸⁵ A magyarok önbizalmára, önértékelésére igyekezett hatni azzal, hogy bemutatta egy kis nép „sikertörténetét”, fejlődését. „Kodolányi nem azt hangsúlyozza, hogy le kell másolnunk a finneket, hanem hogy lehetséges önerőből is a megújítása a magyarság életének.”⁸⁶

⁸¹ Uo. 222.

⁸² Uo. 251.

⁸³ Uo. 107–108.

⁸⁴ Uo. 199.

⁸⁵ Uo. 283.

⁸⁶ Zsikó Gyula: Suomi titka és a magyar szfinksz. In: Sorsunk 1944. 493–494.

A finn csoda fogalmát mások is próbálták már megmagyarázni vagy körülírni. Az írásokból kitűnik Finnország sokoldalúsága, hiszen mindenki valami mást tart csodálata tárgyának. 1940-ben Karácsony Sándor még arról ír, hogy a finnek becsülték őt mint magyart, mert Magyarország idősebb, módosabb, nagyobb lélekszámú, boldogabb ország volt a szemükben.⁸⁷ Csodálták országunkat termékenysége, napsütéses éghajlata, Európa közepén való fekvése miatt is.⁸⁸ Később azonban megfordult a helyzet: a korábban lenézett nemzet többre vitte nálunk, mi tanulhattunk tőlük.

Az 1960–70-es években a magyarok a hirtelen fejlődés, a mezőgazdaság és az ipar eredményei miatt csodálták a finneket. Később az elismerést a kisebbségi kérdés megoldása, a szociális helyzet és az élet-színvonal váltotta ki. Erdődi szerint az 1800-as évek első felében Magyarországon „északmániáról beszélhetünk”. Finnországot „paraszt-Eldorádonak”, „boldog parasztok országának” tartották.⁸⁹ Erdődi számára a finn csoda a mezőgazdaságban rejlik, az erdőművelésben és a szorgalmas munkában.⁹⁰ Radó a nemzetközi megbecsülés és a világpolitikai tekintély miatt néz föl a finnekre.⁹¹ Bernáth szerint Suomi titka: a munkás szorgalma, szívóssága, rendszeretete. Ennek segítségével alakult ki a jóléti társadalom, a magas életszínvonal, a társadalmi juttatások magas színvonala, a magas lakáskultúra, a kényelmes közlekedés, a színvonalas oktatás, a jó szociális- és áruellátás.⁹² Varga kiemeli még versenyképességüket, alkalmazkodóképességüket, amelyről a magyarok példát vehetnének. Szerinte a finn ipar és kereskedelem sikerének titka a minőségi termelés, a megbízható munkások, a praktikuság, a fantázia, a fejlesztés és a korszerűsítés. Csodálatot váltott ki Magyarországon Finnország gyors fejlődése: a két világháború között még falusi, erdei Finnországról beszéltek, majd néhány évtized múlva modern ipari-agrár államról.⁹³ Felnézhetünk rájuk békepolitikájuk miatt is: aktívan semlegesek, sőt nagy ellenfelükkel, az oroszokkal is sikerült higgadtan rendezett kapcsolatot létrehozniuk.⁹⁴ Kardos Vera

⁸⁷ Karácsony Sándor: Testvérem, Suomi. Exodus Kiadó. Bp., 1940.

⁸⁸ Varga 1982. 7.

⁸⁹ Erdődi 1939. 7.

⁹⁰ Uo. 155.; 96–99.

⁹¹ Radó 1975. 136.

⁹² Bernáth 1975. 172–182.

⁹³ Varga 1982. 126–127.

⁹⁴ Uo.

Finnország titkát egyszerűen így foglalja össze: „egy ország, amelyik működik, ahol rend és szervezettség uralkodik.”⁹⁵

Más írók a finn jellemet csodálják: „az emberi és társadalmi együttéléshez szükséges erényekben és jellemvonásokban aligha van önáluk gazdagabb föld”.⁹⁶ Koczogh szerint: „humanitásban van mit tanulni tőlük.”⁹⁷ Zongor Gábor pedig úgy véli, „bizonyos, akik megtérnek finnországi útjukról, egy kicsit másképpen látják a világot. Sok megszívlelendő tapasztalattal gazdagodhatnak”, hiszen az emberek életritmusa, szorgalma, munkaszeretetet példaértékű.⁹⁸

Mint tanulmányomban már korábban említettem, ma már Magyarország más országokat állít példaképnek, de Finnországnak továbbra is különleges, kiemelekedő szerepe van a közgondolkodásban. Sütő ezt a kivételes helyzetet így indokolja: „A finn példa nekünk magyaroknak nemcsak egy példa a sok közül. A népeinket összekötő történelmi gyökér még előbbé, sürgetőbbé teszi a tanulságok és egymás megismerését...”⁹⁹

Az útikönyvek retorikája

A megismerő egyén és a csoport kapcsolatát befolyásolja az, hogy az egyén tagja-e a csoportnak vagy elhatárolt külső szemlélője.¹⁰⁰ A Magyarországon megjelent Finnország-kötetek egyik fontos jellemzője épp ebben a kettősségben rejlik. Sokáig csak olyan útirajzok, Finnország-bemutatók születtek, amelyeket a nyelvrokonság ügyének elkötelezett, Finnországban járt szerzők jelentettek meg. Ezekre a kötetekre jellemző egy sajátos retorika, melyben magukat mint a finnek barátait, nagy tisztelőit, ismerőit mutatják be, vagyis az ingrouphoz közel álló személyként tüntetik fel. Hangsúlyozzák, hogy ők a „belső körhöz” tartoznak, beavatottak, szakértők, hivatottak arra, hogy a kívülállókat tájékoztassák az adott országról.¹⁰¹ Valójában egy középső, a két kultúra közötti hidat képviselő csoportba tartoznak, amelyet „közvetítői csoportnak” is nevezhetünk.

⁹⁵ Kardos 1991. 51.

⁹⁶ Udvary-Vincze 1981. 229.

⁹⁷ Koczogh 1987. 7.

⁹⁸ Zongor Gábor: Ajánlás. In: Hamar 1990. 5.

⁹⁹ Sütő László: Életfolyam. Finnországi utazások I–II. Pécs, 1999. 2.

¹⁰⁰ Hunyady 1996. 5.

¹⁰¹ Kodolányi 1990. 236.

Az auktoriter elbeszélő hosszú évtizedeken át jelen volt a magyarországi finn útikönyv-irodalomban. A finn–magyar barátság, közeledés ügyét egy kis csoport feladatának tekintették, és így a könyveket nekik szánva lehetőség nyílt egy „intim”, a kívülállók számára nehezen hozzáférhető nyelv kialakítására. Erre példa a magyarra nehezen fordítható szavak finn nyelven való feltüntetése. Mivel akkor a kultúraközvetítés még valóban csupán egy kis csoport számára szólt, ezeket az idegen szavakat köztudottnak vették, a paratextusban sem magyarázták meg, mint ahogy ez a szépirodalmi fordítások esetében szokás volt. Így az olvasókat kizárták ezekből az információkból. A beavatottság tudata büszkeséggel töltötte el a szerzőket, gyakran ki is hangsúlyozták, hogy a „mi Finnországunk”-ról beszélnek.

A finn szavak használata érdekes jelenség az útikönyvek történetében. Talán egyes írók ezzel bizonyítják, erősítik meg beavatott mivoltukat, autentikusabbnak tartják a szöveget az adott kultúra nyelvéből származó szavak, kifejezések beiktatásával. Másoknál talán ez rögződött, tudattalan szóhasználat, amit a Finnországban töltött idő alatt szoktak meg, vagyis, hogy a magyarra nehezen vagy csak körülírással fordítható szavakat (pl. mökki, kirkonkylä) automatikusan finnül használják.

A „közvetítői” csoporthoz tartozó elbeszélő ragaszkodik egy bizonyos sztereotíp nyelvhasználathoz mintegy a csoporthovatartozás kifejezeként. Így alakulhatott ki egy olyan tendencia, hogy a Finnország-leírásokat olvasva az ember alig érez különbséget. Mintha állandóan ugyanazokat a megszilárdult, meggyökeresedett jellemzőket ismételnék. Az útikönyvek a sztereotípiákat felhasználva hozzájárulnak azok továbbéléséhez, terjedéséhez. A gyakori ismétlés miatt a közvetítés hatékonysága megnő, a sztereotípiák rögzülnek az olvasók tudatában.

A sztereotípiák kialakulásához nagymértékben hozzájárulhatnak az úgynevezett beavatott, elkötelezetten finnbarát emberek, a „Finnország-szakértők” is. Az ő szavuknak hisznek az olvasók, így nekik nagy felelősségük van abban, milyen képet közvetítenek Finnországról (pl. Szinnyei, Kodolányi). Általában az ő műveik azok, amelyeket később etalonnak tekintettek, és előszeretettel idéztek belőlük akár szó szerinti részeket is. Az „én Finnországom”-típusú művek, amelyekben a szerző szubjektív emlékekre, élményekre építve, saját nézőpontját hangsúlyozva mutatja be az országot, az 1960-as évektől lettek divatosak. Ezek a leírások már egyedi képet tükröznek. Jellemző rájuk az új-

fajta narráció és a retorika, egyre kevesebb szólamot vesznek át a korábbi szerzőktől.

Megfigyelhetjük azt is, mennyivel reálisabb, személyes megfigyelésen alapuló képet adnak azok az útirajzok, amelyek elbeszélője egy finn család vendégszeretetét élvezhette. A megfigyelt kultúra tagjaival való közelség, személyes kapcsolat hat az útirajz retorikájára. Az adatgyűjtés egyik módja az, hogy az utazók híres vagy hétköznapi embereket felkeresve kérdezősködnék, riportokat készítenek. Írásaikban felhasználják az ezekből vett idézeteket, vagyis „megszóltatják” finn ismerőseiket. Az elbeszélésmódra jellemző, hogy finn emberek véleményét, kommentárjait is beillesztik, többszólamú narrációt alkalmaznak. Jó példa erre Udvary és Vincze kötete, amely a finn életet, embereket finn családoknál tett látogatásokon, velük való beszélgetéseken keresztül mutatja be. A vizsgált nemzet tagjait szóltatja meg, az ő véleményüket bevonva többszólamú narrációval teszi hitelesebbé az országról, az emberekről adott képet. A finnek megjegyzései, véleménye van előtérben, a szerzőpáros ezeket csupán kommentálja, magyarázza.

Finnország-sztereotípiák teremtése és legyőzése az útikönyvekben

Az útirajzok szerepe az érdeklődéskeltésben, ismeretközvetítésben vitathatatlan. A kulturális írások alkalmasak mind a Finnország-propaganda terjesztésére, mind a sztereotípiák teremtésére, illetve legyőzésére. Az útikönyvek hivatkoznak bizonyos sztereotípiákra, vagy pedig ellenzik azt, nem értenek vele egyet, esetleg egy másik sztereotípiát állítanak a helyére. Fontos kérdés az is, hogy a szóban forgó sztereotípiák periferikus vagy központi jelenség-e. Ha gyakorta ismétlődő, előforduló sztereotípiával állunk szemben, az valószínűbb, hogy széles közönséghez eljutott, többek véleményét, Finnország-képét alakítja.

Az első útirajzok (Hunfalvy, Szinnyi) még részletes, minden területre kitérő bemutatásai a finn viszonyoknak, életmódnak, az országnak és embereknek. Tudományos igénnyel készült művek, rengeteg kutatómunkával, utánajárással. A jelentősebb írások (pl. Hunfalvy, Szinnyi, Kodolányi) hatása alatt áll az utána következő nemzedékek nem egy útirajzírója. Később gyakran Finnországot nem túl jól ismerő, ott csupán néhány hetet eltöltött emberek írtak elemzéseket az országról, írásaikhoz főleg korábbi útirajzokat, leírásokat használtak fel. A standard képek, klisék és nyelvhasználati sémák is táplálják az egyszerűsítő gondolkodásmódot. Sokan „szívesebben támaszkodnak a már meglévő sztereotípiákra, mert mentálisan kényelmesebb és „meg-

könnyíti az érintkezést és a helyzetekhez való alkalmazkodást.”¹⁰² A megrendelésre készült rövid beszámolók (pl. Ispánovits) felületesebb képet adnak az országról, „végigfutva” természeti szépségein, nevezetességein. Természetesen Finnország minden területét bemutató, összefoglaló munkák nem születhetnek minden évben. A változások figyelemmel követésére azonban szükség van, ezért egyes írók az adatok frissítésére törekednek, hogy naprakész információkkal szolgálhassanak.

A Finnországról kialakított képhez sokáig egyedül az útikönyvek, útleírások nyújtottak információkat, hiszen odautazni csak keveseknek volt lehetősége. Ma már mindennaposak a két ország közti kapcsolatok, a csereutak, a látogatások. A korábbi egyeduralkodó szerep viszont kiváló teret nyújtott az útikönyvek szerzői számára, hogy a Finnország-képet sztereotípiákra építsék. Az első sztereotípiákat már Hunfalvy könyve elhinti a magyar közgondolkodásban: tízezer tó, sok kávé és szeszes ital fogyasztása, csend, természeti szépségek, a kisebbség helyzete, Kalevala, síelés, szaunázás, rokonság. Ez a lista később kiegészül más, ma már tipikus Finnország-sztereotípiának tartott kifejezéssel: éjfél nap, fehér éjszakák, kulturált nép, tisztaság, barátságos fogadtatás (Bognár Cecil), zordon északi ország, zárkózott nép, a sport hazája (Papp), a finnek itala és étele: átlátszó kávé és lyukas kenyér (Móricz), sziklaország (Koczogh), a Télapó országa, a jegesmedvék országa, szűnyogország, zord, barátságtalan vidék, drága (Major), és még hosszan folytathatnánk a sort. Némelyik útikönyv már a címében is sztereotíp (A csend országa, Rénszarvassült tejjel, Az ezer tó országa).

Rákos Péter szerint a nemzeti jelleg és identitás idővel változik, és ezért a sztereotípiák is változnak és változtathatók.¹⁰³ A finn nemzet képe is bizonyos útirajzok, Finnország-utazók által kialakított elemekből állt össze az idők során. Ezek az évek során meggyökeresedett sztereotípiák azok, amelyek a magyar közvélemény gondolkodását befolyásolják, alakítják a Finnországról szóló információkat, és csaknem valamennyi Magyarországon megjelent Finnország-ismertetőben megjelennek. Megállapíthatjuk, hogy a sztereotípiák makacsul fennmaradtak, a személyes kapcsolatok hatására sem változtak alapvetően.

Major Árvácska Finnországról szóló könyve elején állít össze egy listát azokról a tulajdonságokról, amelyeket a magyarok a finnekre leginkább jellemzőnek tartottak, amelyet magától értetődőnek, igaz-

¹⁰² Váriné 2001. 468.

¹⁰³ Rákos 2000. 15.

nak tartottak, és a finn emberekre automatikusan alkalmaztak még az 1990-es években is. Eszerint a finnek magukba zárkózóak, csöndesek, nehezen barátkoznak, viszont hűséges barátok, egyenesek és őszinték, szőkék, magasak és soványak, egészségesek és sportosak, munkaszerezők, kitartóak a munkában, természetkedvelők és tiszták, beszélnek idegen nyelveket, szeretik a magyarokat, magas szintű építészeti van.¹⁰⁴

Major Árvácska ugyanakkor egyenként cáfolja és kérdőjelezi meg a korábban felsorakoztatott sztereotípiákat. Szerinte a finnekről a legtöbb magyarnak biztos ismeretei vannak, amelyek a fent említett sztereotípiákra épülnek. Ezek az általánosítások azonban a finnekkel való találkozás esetén nem állják meg a helyüket. A pozitív belső tulajdonságok nagy részét helyénvalónak tartja, a finn külső jegyek esetében viszont az a véleménye, hogy a finnek nagyon különbözőek, mindenféle típust megtalálható közöttük.¹⁰⁵ Szerinte csoportokat legfeljebb népcsoportok, lakóhely, évszak szerint állíthatunk fel. A finnek viselkedése szerinte eltér attól függően is, hogy hazai közegben vagy külföldön vannak, vagyis viszonyítás és a körülmények kérdése az, hogy milyennek mutatkoznak.¹⁰⁶ Nem hallgatja el a finn természet negatívumait sem, amelyeket ő maga tapasztalt: „néha unalmasnak, ötletellennek, rugalmatlannak tűnnek”.¹⁰⁷

Kitűzött célja az, hogy „néhány legendát szertefoszlassunk”¹⁰⁸. Emiatt elővesz régi, meggyökeresedett sztereotípiákat (pl. a finnek szaunakultúrájáról, kávékultúrájáról, italozási szokásairól), hogy ezeket kiegészítse, hozzájuk fűzze saját tapasztalatait. A helytelennek ítélt jellemzőket úgy igazítja ki, hogy vagy személyes ismerőseit hozza fel példának (pl. ismer beszédes finneket), vagy a sztereotipikus megállapítást fogalmazza át: a barátságtalanság sem jellemző rájuk, inkább nehezen, megfontoltan barátkoznak. Időnként ő maga is teremt sztereotípiákat (l. „minden finn természetjáró”), de siet kiigazítani magát: „Mint minden általánosításban, bizonyára ebben is van túlzás.”¹⁰⁹

Major a sztereotípialistával és a hozzáfűzött kiegészítéssel ezt sugallja: ezt gondoljuk a finnekről, pedig ők valójában másminen. Kiigazítja a tévedéseket, megmutatja, melyek ezekből a hiedelmekből

¹⁰⁴ Major Árvácska: Suomi természetesen. Kornétás Kiadó. Bp., 1998. 5.

¹⁰⁵ Uo. 6.

¹⁰⁶ Uo. 7.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Uo. 13.

¹⁰⁹ Uo. 40.

sztereotípiák. A korrigálás alkalmával csatolt jellemzők, amelyek az ő egyéni meglátását, tapasztalatait jelenítik meg, figyelmet érdemelnek, hiszen egy új megközelítési módot kínálnak, az útikönyvek új típusának viszonyulásmódját képviselik.

Hasonló sztereotíp leírásokkal más szerzők könyveiben is találkozhatunk, és ezek olykor csak kiindulópontként szolgálnak ahhoz, hogy a könyv írója saját személyes tapasztalatai alapján egy ettől eltérő képet mutasson a finnekről. Már Erdődi is kijelentette, hogy téves az az állítás, miszerint a finnek mind szőkék és kék szeműek¹¹⁰, ennek ellenére későbbi útirajzokban is felbukkan ehhez hasonló állítás. Bernáth is még külső jegyek által azonosítja a tipikus finn embert: „Jellegetesen finn arc, kissé széles pofacsonttal, világoskék szem, szinte áttetsző, finom bőr.”¹¹¹

Varga előbb felsorolja, hogy milyen sztereotípiák élnek a magyar közvéleményben: „sok magyar szerint” a finn természet sótlan, hallgató, kevés szavú, nem vidám. Saját tapasztalatai azonban mást bizonyítottak. Ahogy a finneket jobban megismeri és bizalmasabb viszonyba kerül velük, kiderül számára, hogy különböző természetű finnek léteznek, és hogy a humor sem áll távol tőlük.¹¹²

Kodolányi János alaposságához hozzátartozik az is, hogy igyekszik megvizsgálni azoknak a kijelentéseknek a valóságtartalmát, amelyeket otthon hallott a finnekről, például az északi lélek „hűvösségéről”. A finnek azért látszanak hidegnek, mert a tettek és nem a szavak emberei, és ott mások az emberek közti viszonyok, mint nálunk. Fegyelmezett, uralkodnak önmagukon, tartózkodóak.¹¹³ A tévhitek (kibírhatatlan hideg, jegesmedvék, fókák) kialakulását az idegenforgalmi propaganda hiányosságával magyarázza.¹¹⁴

Kardos Vera is úgy véli, hogy „a finnek egyik legjellemzőbb tulajdonságaként mindig zárkózottságukat említik meg”. Ő nem száll vitába ezzel az előítéllettel, hanem kiegészíti, pontosítja azzal, hogy nem kitárulkozó, mások ügyeibe beleavatkozó néppel van dolgunk, ezért könnyen alakul ki olyan kép, hogy barátságtalanok.¹¹⁵

¹¹⁰ Erdődi 1939. 145.

¹¹¹ Bernáth 1975. 55.

¹¹² Varga 1882. 89.

¹¹³ Kodolányi 1990. 76–78.

¹¹⁴ Uo. 102.

¹¹⁵ Kardos 13.

Koczogh szerint „első találkozáskor könnyen hihetnénk, [...] hogy minden finn egyforma”, mivel „van a finneknek néhány igen jellemző vonása, ami minden finnben visszatér”. Végül azonban ő is arra a következtetésre jut, hogy a finnek sokfélék.¹¹⁶

Sebes a korábban hallott sztereotípiákra támaszkodva Finnországba indulása előtt megkérdezi az ismerősét, mennyi ruhát vigyen magával. Az ő útmutatásai alapján még indulás előtt leszámolt egy sztereotípiával, azzal, hogy Finnországban télen-nyáron hideg van.¹¹⁷ Sebes szókészlete Finnországról – mielőtt útnak indul – olyan, mint egy sztereotípiatár. Regényes kalandokat vár, idővel viszont az ország sokat veszít romantikájából a szemében. A valóságos kép eltér attól, amire készült, amit várt: „Romantikusabb, vadregényesebb tájra készültem, és rénszarvasokat vártam.”¹¹⁸

Gyakran a sztereotípiákkal való leszámolás éppen a pozitív jellemzők elvetését jelenti, és a kiábrándulás a negatív tapasztalatok, csalódások miatt jelentkezik. Ilyen megjegyzéseket találhatunk azoknak az írásaiban, akik már sokadik alkalommal járnak Finnországban. Bernáth véleménye például az, hogy „nem lenne teljes a kép, ha a kedvezőtlen tapasztalatokat elhallgatnám”¹¹⁹, ezért külön fejezetet szentel negatív tapasztalatainak *Az árnyas oldal* címmel. Vannak azonban olyanok is, akikben a találkozás és a sokadik út sem okozott kiábrándulást, sőt. „Most amikor benyomásaimra visszagondolok, egyre erősebb bennem a tudat, hogy személyes tapasztalataim semmilyen tekintetben sem cáfolták meg várakozásaimat, és csak növelték azt a szeretetet és vonzalmat, amit a finnek iránt mindig is éreztem.”¹²⁰ Veres Péter is úgy véli, hogy az utazás előtti elképzeléseiben nem csalatkozott, azt találta Finnországban, amit várt: „....amikor elindultunk, mi is volt a fejemben a finnekről és Finnországról? Néhány lelkes, becsületes, testvéries közhely és nagy-nagy jóakarat. Olyan elfogultságok az ő javukra, amelyek nekem kedvesek, és amelyekről nem is tudnék lemondani. De nincs is rá szükség, hogy lemondjak. Az ottani testvériesség is igaz, és a fenyvesek és a tavak is igazak.”¹²¹ Szerinte a Finnország-

¹¹⁶ Koczogh 1987. 25.

¹¹⁷ Sebes 1962. 5.

¹¹⁸ Uo 143.

¹¹⁹ Bernáth 1975. 293.

¹²⁰ Sütő 1999. 62.

¹²¹ Veres Péter: Finnországi feljegyzések. In: Történelmi jelenlét. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1971. 8.

gal kapcsolatos sztereotípiák „jóakarátú és becsületes közhelyek”¹²², amelyeket nem szükséges megcáfolni vagy megváltoztatni.

Az újabban megjelent, testvérvárosi kapcsolatokat erősítő kötetek a sztereotípiák „melegágyai”, beszélhetünk akár a Finnország-sztereotípiák reneszánszáról is. Úgy tűnik, hiába tűzték ki célul az útirajzírók, hogy a Finnországhoz kapcsolódó sztereotípiákkal leszámolnak, hiába próbáltak az évek során hitelesebb, összetettebb képet adni róla, egyes általánosító, és olykor minden valóság alapot nélkülöző megállapítások olyan erősen gyökeret vertek a magyar közvéleményben, hogy azokat kiirtani nem lehet. Az elfogultság, a testvéri szeretet érzése magával ragadja az írókat, így lesz Finnországból újra a „Hókirálynő birodalma”, „a Mikulás birodalma”¹²³, „finn testvéreink ezer tó országa”¹²⁴ vagy a „8 hónapig tartó tél országa”¹²⁵. Ez a tendencia azonban csak egy szűkebb csoport retorikájára korlátozódik, mint ahogy a kapcsolatok elején történt. A Finnország-rajongók, -barátok kis tábora feladatának tartja a pozitív, romantikus, kalevalás és zúzmarás finn kép fenntartását.

A finn nagykövetség kérésére is készült egy felmérés a magyar fiatalok Finnország-képéről, amely más helyzetet mutat a magyar gondolkodásról Finnországgal kapcsolatban. Az Oktatókutató Központ által készített felmérés szerint a magyar fiatalok a következő tíz tulajdonságot tartották a legjellemzőbbnek a finnekkel kapcsolatosan: természet szerető, vendégszerető, tiszták, kulturáltak, barátságosak, családszerető, szorgalmasak, sportosak, társasági lények, alkoholellesnek.¹²⁶ Finnországról először az ezer tó országa-kifejezés, a közös gyökerek és a nyelvrokonság jut a fiatalok eszébe. Többen említették még a finn természet szépségét, az erdőket és tavakat, a hideg időjárást mint Finnország főbb jellemzőit.¹²⁷ Érdekes megfigyelni, milyen kevés fiatalnak jut eszébe Finnországról a szauna (6,7 %), a rénszarvasok (2,6 %) és a mökki (2,0 %), amelyeket a főbb Finnország-sztereotípiák közt tartanak számon.¹²⁸

Ez a felmérés azt mutatja, hogy 1996-ban az új nemzedék tagjaiban már újfajta kép élt a finnekről. A sztereotípiák megváltoztak, az össz-

¹²² Uo. 8.

¹²³ Dióssy László: Sokszínű, gazdag kapcsolatok. In: Hamar 1990. 25.

¹²⁴ Tímár Vera: „Több voltál nekünk, mint hitted”. In: Hamar 1990. 29.

¹²⁵ Uo. 30.

¹²⁶ Suomi unkarilaisin silmin. 1996. 21.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Uo. 23.

kép is pozitívabb lett. Érdekes megfigyelni azt is, hogy néhány negatívnak tartott tulajdonság is új értelmet kapott, pozitív jeggyé vált. Az ellentmondások olykor könnyen megmagyarázhatók, mint például a tartózkodóak–barátsgosak ellentétpár esetében. A kutatás során végzett mélyinterjúk egyikében ezt olvashatjuk: „Suomalaiset ovat yleensä sympaattisia, tervehdysen ja tapaamisten tasolla hyvin ystävällisiä, mutta muuten kokemusteni mukaan hyvin sulkeutuneita.”¹²⁹ Az interjúalany azzal folytatja, hogy bár a finnekhez nehéz közel kerülni, mert a magánéletet szentségnek tartják, a finnekkel kötött barátság nagyon értékes, egy életre szóló. Ez is jó példa arra, hogy amint nem egyes szavakból álló lista alapján akarják jellemezni a finneket, máris kirajzolódnak természetük apróbb árnyalatai.

A nemzeti jelleg Rákos Péter szerint nehezen megragadható fogalom, kevés olyan tulajdonság létezik, amely egy népre sajátosnak, tipikusnak mondható. A jellemzők gyakran ellentmondanak egymásnak, kizárják egymást.¹³⁰ A finnekről kialakult kép mindig tartalmazott ellentmondásos, kétpólusú elemeket. Például az előbb említett kutatásban a finnekre jellemző tulajdonságok listájára az alkoholelles (61 %) mellett az alkoholista (16.9 %) is felkerült.¹³¹ Ez az ellentmondás abból adódhat, hogy a finnek tőlünk messze élnek, kultúráink, szokásaink igen eltérőek. A másik ok talán abban keresendő, amit Élő Gábor állít Finnországról szóló művében. Szerinte a finnek alkoholizmusa nem tipikus nemzeti sztereotípiia, hanem inkább nemzeti önarckép.¹³² Peltonen tanulmánya is bizonyítja, hogy a finnek önmagukról kialakult képe egykor igen lesújtó volt,¹³³ az autosztereotípiáknak pedig nagy szerepük van a nemzetközi megítélés alakulásában.

A tulajdonságok többféleképp értelmezhetők, így a pozitív kép nem mindig azonos az előnyössel. Az egyéni viszonyulás és nézőpont két megkérdéztet esetén ugyanarról az emberről is különböző képet eredményez. Egyes korokban a köztudatban kialakulnak bizonyos

¹²⁹ „A finnek általában szimpatikusak, a találkozások, köszönések kapcsolati szintjén nagyon kedvesek, barátsgosak, de egyébként tapasztalataim szerint nagyon zárkózottak.” (A fordítás a szerző munkája. – A.–K. A.) In: uo. 21.

¹³⁰ Rákos 2000. 73.

¹³¹ Suomi unkarilaisin silmin. 1996. 54.

¹³² Élő 1999.

¹³³ Peltonen, Matti: Változó finn önarckép. In: Replika 25. sz. 1997. márc. 123–132.

nép csoportokhoz tartozó tulajdonság csoportok, amelyeket újabb írá-
sok csiszolnak, korrigálnak, tagadnak vagy cáfolnak.

A kutatásból kiderül, hogy a mai magyar fiatalok Finnország-képe
eltér a szüleikétől. Már nem olyan romantikus, egzotikus országnak
látják Finnországot, mint szüleik, hanem sokkal realisabb képük van
róla, képesek a Finnországról kialakult sztereotípiák felülvizsgálatára
és legyőzésére. A tömegkommunikációnak köszönhetően sokkal több
és pontosabb ismeretük van a távoli országról, a nemzetközi kapcsola-
tok fejlődése révén többet utaznak, ez szélesíti látóköriüket és tolerán-
sabbá teszi őket. A finn emberekben sem a visszahúzó erdei embe-
reket látják, hanem egy másik, érdekes és fejlett kultúra képviselőit.
Ezáltal esély van arra, hogy Finnország képe változzon Magyarorszá-
gon, színesebbé és összetettebbé váljon, egyre inkább a személyes ta-
pasztalatok és megfigyelések alapján alakuljon.

Felhasznált irodalom

- Allport, Gordon W.: Az előítélet. Osiris Kiadó. Bp., 1999.
- Banaji, Mahrazin R.–Bhaskar, R.: Implicit sztereotípiák és az emlékezet: a társas
hiedelmek korlátozott racionalitása. In: Banaji, Mahrazin R.: Rejtőzködő atti-
tűdők és sztereotípiák. Osiris Kiadó. Bp., 2003. 191–223.
- Banaji, Mahrazin R.–Hardin, Curtis–Rothman, Alexander J.: Implicit sztereotipi-
zálás a személyekről alkotott ítéletekben. In: Banaji, Mahrazin R.: Rejtőzkö-
dő attitűdök és sztereotípiák. Osiris Kiadó. Bp., 2003. 64.
- Beke Ödön: Észak fehér városa: Helsinki. In: Búvár 1937. 365–368.
- Bernáth Zsigmond: Egy nyár Finnországban. Gondolat Kiadó. Bp., 1975.
- Bognár Cecil: Az északi testvérek között. Győregyházmegyei Alap Könyvsajtó-
ja. Győr, 1929.
- Brewer, Marilynn B.: Amikor a sztereotípiák sztereotipizáláshoz vezetnek: szte-
reotípiák használata a személypercepcióban. In: Sztereotípiakutatás. Hagyo-
mányok és irányok. Szerk.: Hunyady György, Nguyen Lan Anh. ELTE
Eötvös Kiadó. Bp., 2001. 133–150.
- Dasgupta, Nilanjana–Banaji, Mahrazin R.–Abelson, Robert P.: Csoportegysé-
ség és csoportészlelés: fizikai tulajdonságok és a pszichikai megítélés közötti
asszociációk. In: Banaji, Mahrazin R.: Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák.
Osiris Kiadó. Bp., 2003. 283–316.
- Élő Gábor–Pintér Róbert: Finnország. Út az információs társadalomba. Kossuth
Kiadó. Bp., 1999.
- Enyedi Zolt–Erős Ferenc–Fábián Zoltán: Tekintélyelvűség és előítélet: újabb
magyarországi vizsgálatok. In: Sztereotípiakutatás. Hagyományok és írá-

- nyok. Szerk.: Hunyady György, Nguyen Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2001. 391–402.
- Erdődi József: Épülő ország. Magyar Téka. Szeged, 1939.
- Erdődi József: A mai Finnország (Épülő ország). Magyar Téka. Szeged, 1940.
- Finnország magyar szemmel. A magyar fiatalok képe Finnországról. Oktatáskutató Intézet–Finn Nagykövetség. Bp., 1996.
- Hamar Imre (szerk.): „Kezed kapsold hát kezembe...”. Európa Nap. Veszprém, 1996. május 10.
- Hunfalvy Pál: Utazások a Balt-tenger vidékein II. kötet. Ráth Mór. Bp., 1871.
- Hunyady György: A nemzeti karakter talányos pszichológiája. In: Nemzetkarakterológiák. Rónay Jácint, Hugo Münsterberg és Kurt Lewin írásai. Osiris Kiadó. Bp., 2001. 7–50.
- Hunyady György: Sztereotípiák a változó közgondolkodásban. Akadémia Kiadó. Bp., 1996.
- Ignotus: Kelet népe. In: Nyugat 1908/1. 1–3.
- Ispánovits Sándor: Ezer tó országa. „Uránia” Magyar Tudományos Egyesület Népszerű Tudományos Felolvasások 84. Bp., 1910.
- Karácsony Sándor: Testvérem, Suomi. Exodus Kiadó. Bp., 1940.
- Kardos Vera: Ahogy én láttam Finnországot. Göncöl Kiadó. Bp., 1991.
- Kiss Paszkál: Személy- és csoportpercepció egy nemzetközi konfliktusban: a megfigyelő perspektíváját meghatározó laikus elméletek szerepe. In: Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk.: Hunyady György és Nguyen Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2001. 417–436.
- Koczogh Ákos: Otthon, Finnországban. Gondolat. Bp., 1987.
- Kodolányi János: Suomi. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1990.
- ifj. Kodolányi János: Utószó. In: Kodolányi János: Suomi. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1990. 273–283.
- Major Árvácska: Suomi természetesen. Kornétás Kiadó. Bp., 1998.
- Móricz Virág: Suomiban jártam. Gondolat Kiadó. Bp., 1965.
- Nagy Emil: Finn–magyar párhuzamok. In: Finnország 1940. Magyar–Finn Társaság. Bp., 27.
- Nagy Iván: Finnország és népe. Királyi Magyar Nyomda. Bp., 1940.
- Nagy Iván (szerk.): Finnország 1940. Magyar–Finn Társaság. Bp., 1940.
- Ottati, Victor–Yueh–Ting, Lee: Pontosság: a sztereotípiakutatás elhanyagolt oldala. In: Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk.: Hunyady György és Nguyen Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2001. 52–72.
- Papp István: Finn mozaik. In: Magyar Szemle 1937/4. 396–404.
- Papp István: Finnország. Magyar Szemle Társaság. Bp., 1938.
- Peltonen, Matti: Változó finn önarckép. In: Replika 25. 1997. márc. 123–132.
- Pettigrew, Thomas F.: A csoportközi érintkezés generalizált hatásai az előítéletekre. In: Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk.: Hunyady György és Nguyen Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2001. 257–281.
- Rácz István: Ilyenek a finnek. Misztótfalusi Kiadó. Pápa, 1944.
- Radó György: Nyelvorkonok között. Kossuth Kiadó. Bp., 1975.

- Rákos Péter: Nemzeti jelleg – a miénk és a másoké. Öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők. Kalligram. Pozsony, 2000.
- Rennebaker, James W.–Rimé, Bernard–Blankenship, Virginai E.: Az északiak és déliek érzelmi kifejezőképességét leíró sztereotípiák: Montesquieu hipotézisének kultúrközi vizsgálata. In: Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk.: Hunyady György és Nguyen Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2001. 360–387.
- Sebes Tibor: Rénszarvassült tejjel. Finnek és lappok között. Móra Ferenc Könyvkiadó. Bp., 1962.
- Suomi unkarilaisin silmin. Unkarilaisnuorten Suomi-kuva. Unkarin koulutustutkimuskeskus. Suomen suurlähetystö. Bp., 1996.
- Sütő László: Életfolyam. Finnországi utazások I–II. A Pécsi Magyar–Finn Társaság alapításának jubileumi évében. Pécs, 1999.
- Szűj Gábor: Suomi. In: Sorsunk 1943. 53–54.
- Szinnyei József: Az ezer tó országa. Bp., 1882.
- Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk. Hunyadi György, Nguyen Luu Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp. 2001.
- Tammekann A.–Teleki P.–Voionmaa V.: Suomi–Eesti–Unkari. Szerk.: Felix Jonasson. WSOY. Porvoo, 1928.
- Udvary Gyöngyvér–Vincze Lajos: Emberek a grániton. Gondolat. Bp., 1981.
- Varga Domokos: Finn testvéreink. Kozmosz Könyvek. Bp., 1982.
- Váriné Szilágyi Ibolya: A sztereotípiák megújulása: hogyan és miért? In: Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok. Szerk.: Hunyady György, Nguyen Lan Anh. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2001. 458–467.
- Varpio, Yrjö–Szopori Nagy Lajos: Ismerkedő ismerősök: a magyar irodalom fogadtatása Finnországban – a finn irodalom fogadtatása Magyarországon 1920–1986: magyar–finn közös kutatás. OSZK. Bp., 1990. 99.
- Veres Péter: Finnországi feljegyzések. In: uő: Történelmi jelenlét. Szépirodalmi Kiadó. Bp., 1971.
- Zsikó Gyula: Suomi titka és a magyar szfinksz. In: Sorsunk 1944. 493–494.

Mai Golgota

ARNOLD Erzsébet

Sükösd – egy kis magyar falu a Kiskunság déli peremén – egykor búcsújáró hely volt, az Anna napi búcsú játszotta a közelmúltig a legjelentősebb vallási közösségi szerepet a településen. Mára ismét búcsújáróhellyé alakult. Alapja, a Mária-tisztelet megmaradt ugyan, de a tiszteleti forma, illetve részben magának a hitnek a tartalma is megváltozott.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő asszony havi rendszerességgel átéli Jézus Krisztus golgotai szenvedéseit, közvetíti Jézus szavait. Képes kommunikálni a túlvilággal, halottlátó, valamint isteni eredetű gyógyító erővel rendelkezik, illetve fontos közösségszervező és –összetartó funkciót tölt be.

A témával 1999 óta foglalkozom, résztvevő megfigyelőként több alkalommal jelen voltam az alább bemutatásra kerülő kultikus alkalmon. Ezen adatokat személyes interjúkkal egészítettem ki. Jelen kutatásban csupán a „hogyan” kerül bemutatásra, a „miért”-tel nem foglalkoztam. Ám a kutatás jelenleg nem fejeződött be, csupán egy hosszabb folyamatnak az előkészítése volt az eddigi megfigyelés. Terveim szerint doktori disszertációm a látó asszony és a köréje szerveződött közösség kapcsolatáról írom a hívek és a kívülállók társadalmi kapcsolathálójának elemzésére támaszkodva, illetve felhasználva az eddig gyűjtött anyagot.

Az elhívás

Marikát 1993. április 25-én választotta ki és hívta el Isten, hogy átélje Jézus Krisztus szenvedéseit, és általa maga az Úr szóljon a hívőkhöz. Azért éppen ő a kiválasztott, mert Jézus férfi volt, ezért most nő kell, hogy az emberekhez szóljon. Marika családanya, ezért közelebb áll a fiatalokhoz, könnyebben megérti őket. Emellett a Mennyei

Édesanya mellett ő a földi édesanya, aki jelképesen mindenki anyja is lehet. Az elhívás személyes jellegét alátámasztja, hogy az így kiválasztott földi édesanya neve megegyezik Szűz Máriáéval.

Marika gyermekkorra óta szenved szívbetegségben.¹ Elhívásakor (36 évesen, 1993. április 25-én) részt vett Jim Sanders amerikai prédikátor bátonostori előadásán. Miután a prédikátor kézrátétellel megáldotta, 2 órán keresztül öntudatlan állapotban feküdt a földön, azután kapta meg az isteni kegyelmet. Ő maga ezt később így mondta el:

„Halk sírás, „majd páteri-popole-peteri...” nyelveken szólás pár pillanatig. Megláttam a fényt, amely közeledik felém. A fény, amely szeretetet árasztott, de a szeretet az különleges volt, amelyet eddig a közelemben én még sohasem észleltem. A fényből a szivárvány színeiben megjelent egy gömb. A gömbből egy hang, amely felém szólt, bárszonyos, kedves, tele, tele szeretettel: megszabadultál a betegségeidtől és a bűneidtől. Megijedtem e szavak hallatára, félelem vett rajtam erőt, és elkezdtem sírni. Nem tudtam, mi történt velem, és beszélni kezdtem. Nyelveken szólással mondja: 'pateri-popoli...' hang, amely ekkor eltávozott ajkamról, a fény felé szállt, a fényhez, ahonnan szólt hozzám egy másik hang. Én is elpanaszoltam életemet e hang felé, hisz még nem tudtam akkor, kivel találkozom, ki szól hozzám, és miért. De boldog voltam, mert a szeretet, amely átölelt, azt itt soha nem tapasztaltam. A szeretet, amely szinte ringatott, a szeretet, amely erősített, a szeretet, amely megnyugtató, a szeretet, amely békét árasztott felém. Megtörtént az első találkozásom a fénnel, a szivárványszínekkel és a hanggal. Hamarosan ismét jelentkezett a hang, amely úgy kezdődött, mint az első találkozásomkor, csak most a szeretetről beszélt. A szeretetet mutatta felém, hogy milyen nagy boldogság és kincs, ha a szeretet a szívünkben jelen van. (...) Eljött ismét a nap, amikor késő éjszakában szóltál hozzám, de akkor már én is meg mertem szólalni és kérdezni (...) szentelt vizet használva, megkérdeztem: Ó kedves, szép hang, mutasd meg magad, hogy láthassam, ki szól hozzám (...) hisz én beteg asszony vagyok, örülök, hogy élhetek, örülök, hogy nevelhetem a gyerekeimet, de te azt mondtad, kedves hang,

¹ A néprajzi kutatások tükrében elmondhatjuk, hogy a halottlátók, gyógyítók a különleges képességeiket túlnyomórészt betegség, tetszhalál állapotában kapják. Emellett a „kiválasztottak” iskolázatlanok, gyengék, soványak, könnyen megbetegszenek, és gyakori az idegrendszeri gyengeség.

hogy meggyógyultam. Hadd lássam, kitől kaptam e szeretet szavakat (...) amely attól a naptól megváltoztatta az életemet, attól a naptól nem éreztem fájdalmat, bánatot, szenvedést, elesettséget. (...) A hang meghallotta kérésemet, és a szenteltvíz használata után egy férfit látok kibontakozni a fényből, amely egyre közelebb jön felém és széttárja karját. S ahogy közelít, látom benne, hogy ez nem más, mint JÉZUS KRISZTUS URUNK, akit imádunk. (...) És csak mosoly, és mosoly, amely felém áradt, a széttárt karjában a fény, amely egyre közelebb emel a szívéhez. Érzem a szíve dobbanását, s érzem, ahogy simogat. (...) Úgy éreztem, hogy újra születtem. Addigi életem elhalt.”²

A Golgota – a kezdetek

Az elhívás után alig egy évvel újabb látomásokat élt át Marika. 1994 böjtjében Jézus megkérdezte, hajlandó-e átélni az ő szenvedéseit. A szenvedések eleinte 10–14 naponta jelentkeztek, és Jézus Krisztus golgotai szenvedéseinek csak egy-egy részletére korlátozódtak, mint pl. a megaláztatás Kajafás majd Pilátus előtt, avagy a kereszt hordozása.

Az egyes szenvedések átélése után Jézus ismét kérdést tett fel Marikának, vállalja-e az ő összes szenvedését egyszerre, ahogyan ő maga is átélte azokat. A szenvedéseket a világ ifjúságának üdvösségeért kell átélnie, miattuk kell vállalnia a fájdalmat. A két nap gondolkodási idő után az asszony vállalta Jézus szenvedéseinek hordozását. Ekkor, 1994 nagycsütörtökén lelkileg „visszament az időben”, és jelen volt az utolsó vacsorán. Ő látott mindent és mindenkit, de őt nem látta senki. A vacsora végeztével Jézus ismét feltette neki a kérdést, hogy vállalja-e a szenvedéseket.

Másnap, nagypénteken Marika a kápolnában volt, készült az aznapi böjti ájtatosságra. Délután 3 órakor kezdték el az imádkozást. Ahogy a keresztút szövegében haladtak előre, egyre több szenvedést és fájdalmat élt át az asszony. Végül az ezer fájdalom miatt nem tudott felkelni a földről. Azóta minden hónap első péntekén átéli ezen szenvedéseket, ez az ő Golgotája.

1995-ben Jézus ismét szólt hozzá, kérdezvén, vállalja-e a szenvedéseket a világ eltévelyedett papságáért is. Marika elfogadta, mondván, hogy a papokért is szenvednie kell, ugyanis sok köztük az olyan, aki nem elhivatottságból végzi a papi feladatokat.

² Golgota 1999. április 25. 2.

1999 óta a golgotai szenvedéseket embertársaiért, az egész világért vállalja az asszony.

Jézus négy bátyját rendelt Marika mellé, akik a különböző szervezési feladatokon kívül gondját viselik és védik, valamint a Golgota utáni transz állapotában ők viszik ki a kápolnából.

A Golgota- ma

Marika 1994 óta minden hónap első péntekén, valamint nagyböjtben minden pénteken átéli Jézus Krisztus szenvedéseit, minden évben egyre nagyobb fájdalommal. Valójában szenved a Golgotán, vagyis átéli Jézus utolsó útját a keresztfáig.

A Golgota lényege és értelme, hogy az emberek lássák Marika által Jézus szenvedéseit, hogy ezáltal megértsék, az ő szenvedéseik eltörpülnek az Úr szenvedései mellett: Marika szenvedései parányiak, azok csak az embernek tűnnek óriásinak.

A golgotai alkalmakon már kora délutántól kezdve, ahogy a hívek gyülekeznek, videón visszanezhetik az előző Golgota-alkalmakat, és egyéb, vallásos témájú felvételeket. Ezt követi a hívek közös imádsága, szentmise, majd a szenvedések előtt Marika beszél Isten Igéjéről, a szeretetről és a Mennyei Édesanya követésére szólít fel mindenkit. Ezt újabb imaközösség követi, miközben Marika halkán beszélni kezd: a virágvasárnapi eseményekkel kezdi halkán, szaggatottan.

„A tanítványok figyelték a Mestert...Jézusnak be kellett vonulnia Jeruzsálembe... Péter kérdezte a Mestert... Péter nehezen fogadta ezeket a szavakat, de visszatért helyére, leült és lehajtotta a fejét... Felvirradt a nap, a tanítványok boldogok, hogy útra kelnek és elindulnak Jeruzsálembe... És arra veszi útját, hogy meglátogassa Lázárt... Térdre borul előtte és így köszönti... A Mester térdre ereszkedett és Atyjához fordult. Kérte Atyja segítő áldását...Áthaladnak a városkapun. Kaifás, a főpap messziről figyel, ahogy jön Jézus a tanítványokkal... És meddig tűrjék még a rómaiak zsarnokságát... A tanítványok mindent úgy találtak, ahogy a Mester mondta... És szól tanítványainak, hogy üljenek a székre, hogy megmossa lábaikat... S amikor befejezte, megtörölte kezét, visszavette felsőruházatát... szárított, kockára darabolt bárányszőr... Atyám, legyen meg a Te akaratod.”³

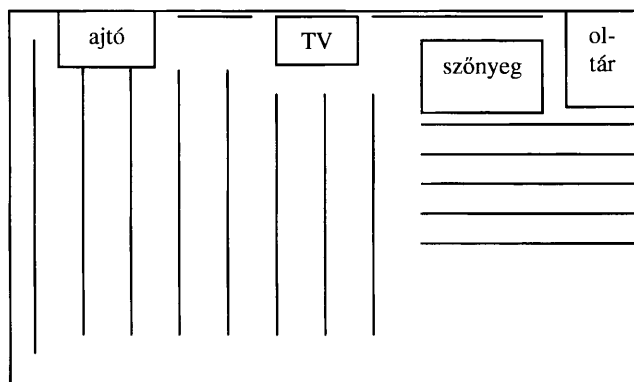
³ Pusztai Bertalan: Újra a kereszten. In: Tiszatáj 53. évf. 1999. aug. 64–68.

Mire ezt elmondja, néma csönd uralkodik a teremben, majd egy velőtrázó sikoly. A keresztút szenvedései itt kezdődnek, sikolyokkal, fuldoklással, zihálással, szipogással. A golgotai eseményeket folyamatosan kommentálja, és a hívek szem- és fültanúi lehetnek, amikor arcuköpi Jézust, amikor a keresztet a vállára teszik és hordozza, majd amikor megfeszítik, és a sok szenvedés, megaláztatás után meghal. A termet néma csend tölti be ekkor.

A Golgota után – miután a bástyák őt, mint halottat kivitték – Marika néhány kiválasztott jelenlétében engesztelést mond, valamint átadja az Üzenetet. Mindez úgy hangzik el, mintha maga Jézus Krisztus beszélne, egyes szám első személyben: Marika által Jézus beszél a közösségnek.

Marika első szenvedése házuk udvarán történt, ahova később egy szegényes kinézetű sátrat emeltek fel egy oltárral. A Golgota a mai napig itt zajlik.

A sátor:

A sátorban mindenkinek megvan a saját helye. A fiatalok és az újonnan jöttek a szőnyeg előtti első és második sorban ülnek, mögöttük a középkorú korosztály. Az erre merőleges padokon, amelyek távolabb vannak a szőnyegtől, és nem lehet jól látni mindent, az idősek ülnek, az ajtó közelében pedig a férfiak. A szőnyeg mögötti pad Marika „bástyáinak” a helye.

A sátor falán körben szentképek függnek: II. János Pál pápa, Jézus, Fatimai és Lourdes-i Mária, Jézus szíve, Mária szíve. Az oltáron Mária szobor, két aranyszínű angyal és rengeteg virág áll, amely a hívek felajánlása.

Akik nem férnek be a kis helyiségbe (kb. 80–100 fő befogadására képes), a kápolnában elhelyezett képernyőn követhetik az eseménye-

ket.⁴ A kápolnát⁵ főleg külföldi (amerikai, német, holland) adományokból építették, ahol a szentmise, Marika beszédei, illetve engesztelési alkalmakkor az imádságok hangzanak el. Egy kis fülkében különböző vallásos tárgyú írásokat, rózsafüzéreket, szentképeket és a Golgota című újságot árulják.

A sükösdai közösség mint a vallási kultúra megnyilvánulása

Jelen kutatás központjában egy közösségi kultúra áll. A kultúra pedig szimbólumok, hősök, rítusok és értékek által nyilvánul meg. A következőkben e szempontok szerint kívánom bemutatni a sükösdai vallási közösséget.

A közösség

A hívek túlnyomó része nem sükösdai. Azonban a vallási vonzáskörzet széles: az ország számos területéről, valamint a határokon túlról, főleg Erdélyből és a Vajdaságból érkeznek látogatók, egyesek csupán kíváncsiságból, mások meggyőződésből.

A közösség összetétele nem nevezhető homogénnek. Bár többségben vannak az idős asszonyok, emellett számos középkorú és fiatal is gyakran ellátogat, kérve az isteni kegyelmet.

Mindenek előtt fontos azt megállapítani, hogy a közösség egyrészt a hivatalos római katolikus egyházból nőtt ki, és hívei nagy része eredetileg szintén katolikus vallású. A hitbeli alapok – vagyis Jézus Krisztus igehirdetése, a szeretet, a bűnbánat és a megtérés fontossága, Mária kiemelkedő tisztelete és közbenjáró szerepe – megegyeznek mindkét vallási csoportnál. Többen a gyülekezetből teljesen össze is tudják egyeztetni a két hitet; a sükösdai eseményeket a kiüresedő hivatalos egyház „illusztrációiként” fogják fel, nem érznek ellentétet a két „vallás” között. A hívekre jellemző a rajongó vallásosság. Gyakori, hogy olyan egykori katolikus hívek a közösség tagjai, akik nem találták meg a hivatalos egyházban a boldogságot, hiányzott nekik a személyes, mélyen átélt, biztonságtevő hit.

⁴ Minden golgotai alkalomról készül videofelvétel, a későbbi kivetítés miatt.

⁵ A kápolna pontos tervét Jézus közölte Marikával, ez alapján építették fel egy év alatt.

Szimbólumok

Szimbólum mindaz, ami valami mást hivatott reprezentálni. A leg-egyszerűbb szimbólumrendszer maga a nyelv, a szavak rendszere. Emellett művészeti termékek, szertartásos események, mozdulatok szintén szimbólumértékkel bírnak, speciális jelentést hordoznak. Ezt a jelentést viszont csak azok értik és érthetik meg, akik az adott kultúrához tartoznak.⁶

Nyelvhasználat

A közösségben egy sajátos nyelvhasználat figyelhető meg, vagyis előszeretettel használnak olyan szavakat, amelyek a mindennapi életben, vagy a másfajta vallásos életben ritkábban fordulnak elő. A közösséggel és az egyes hívekkel való első találkozásomkor nem is tudtam minden kifejezést pontosan értelmezni. Marika beszéde az engesztelés alatt egy kissé archaizáló, inkább a biblia korai magyar fordításának nyelvére emlékeztet, mint a mai élő beszédre. Gyakori eleme beszédének a szeretet szó.

A nyelvhasználatra jellemző ezen kívül a tudatos fogalomalkotás. Sükösd neve fogalommá, a szent hely kifejezéssel egyenértékűvé vált. A hívek szemében Sükösd maga a csoda, és a település egyéb jellemzői megszűntek létezni számukra. Emellett gyakran állítják párhuzamba Sükösdöt és Sixtust, a magyar települést a római kápolna párhuzamaként értelmezik.

Rózsafüzér

A közösség szimbolikus jelképe a sükösd-i rózsafüzér, vagy szentolvasó, ahogyan a hívek nevezik. Marika az első találkozáskor mindenkinek ad egyet ajándékba, de „meg kell becsülni, és nem csak azért kell nyújtani érte a kezünket, hogy csak legyen”. Nem szabad ezzel kapcsolatban sem kapzsínnak lenni. Nem szabad többet kérni, sőt nem szabad pénzért eladni sem. Öt különböző színből áll: sárga, kék, fehér, piros, zöld.

„A SÁRGA: a hitet és a hűséget mutatja számodra, hogy mindig élj hitben, és hűségben felebarátaiddal, testvéreiddel, és minden emberrel, legfőképpen az ÉGIEKKEL.

⁶ Hofstede, Geert: Culture and Organizations. New York, McGraw-Hill. 1997. 7.

A második a KÉK: amely mutatja feléd, hogy az elfogadásban ígéretet teszel felém, JÉZUS KRISZTUS URADNAK, hogy igen, URAM JÉZUSOM, elfogadom a rózsafüzér ajándékodat, hogy én minden nap imádkozhassam feléd egy tizedet. Mert a kék szín az engesztelésre hív benneteket, az ÉDESANYÁM hívásával együtt, ahogy Ő szólít benneteket: kicsinyeim, gyermekeim, szüntelenül és szüntelenül imádkozzatok, engeszteljétek FIAMAT. ÉN, JÉZUS KRISZTUS URATOK, szintén azt kérem tőletek, hogy imádkozzatok, és imádkozzatok, hogy meghallgatást találjon a szüntelen imában és a kiengesztelésben a kérés és a felajánlás.

A FEHÉR: a tisztaságot tükrözi felétek. Ha ránézel, szeretnél ilyen tiszta lenni, de mivel földi, gyarló emberek vagyunk, hibázunk és bűnöket követünk el gyarlóságunkban. Ekkor járulunk a pásztorhoz, hogy bűnbocsánatot nyerjünk a feloldozásban, a szentgyónás keretében, és így megtisztulunk testben és lélekben, és ekkor, ha már tiszta vagyok, mint az a fehér tized, akkor járulunk a fehér SZENT OSTYÁHOZ a szentáldozásban, mert magamhoz vehetem JÉZUS KRISZTUS URAM SZENT TESTÉT ÉS VÉRÉT, amely értem adatott és ontatott.

A PIROS: a szeretetet tükrözi feléd. Mert a szeretet az az egy, az örömmel, s a boldogsággal, amit sehol nem vehetsz meg. Hiába van sok pénzed, nem veheted meg, ez az egy, amely a szívben lakozik, amelyet csak átadhatsz felém, amelyet tőlem JÉZUS KRISZTUS URADTÓL elfogadhatsz. tehát élj szeretetben, békében, örömben, megbecsülésben és alázatban. Ne legyen harag, irigység és kapzsiság a szívedben.

A ZÖLD: a reménységet adja feléd, azt tükrözi, hogy soha nem adom fel az életemet, amelyet a MENNYEI ATYÁTÓL kaptam. Elfogadom a nehézségekkel, a megpróbáltatásokkal, a küzdelemmel. Haladok tovább és előre, mert a remény itt tükrözik nekem, ebben a tizedben. Elfogadom a földi pályámat a küzdelemben, és soha nem dobom el magamtól a reményt, és a reménnyel az életemet.”⁷

A rózsafüzér megegyezik a középkori missziós rózsafüzérrel, a színek az egyes földrészeket is szimbolizálják: a sárga Ázsiára, a kék a szigetországokra, a fehér Európára, a piros Amerikára, a zöld pedig Afrikára utal. E tanítást 1999-ben Marika azzal egészítette ki, hogy az

⁷ Golgota 1999. április 25. 13–14.

öt szín a szent istváni Magyarországot is hivatott jelképezni, ugyanis az elszakított területek nemzeti színei megjelennek a szentolvasóban.

A rózsafüzér színeiben benne van az egész tanítás: a hit, az engesztelés, a tisztaság, a szeretet, a remény, a magyarság összetartozása valamint az egész emberiség. Erre épül Sükösdön minden, és ez fejezi ki a közösséghez való tartozást. A közös alkalmakon a hívek a nyakukba akasztják vagy a kezükben tartják a füzért, de előfordul, hogy más alkalmakkor is náluk van, esetleg viselik is – például az utcán –, ezzel mintegy kifejezve közösségi hovatartozásukat.

A Golgota című kiadvány

A kiadvány havonta jelenik meg, házi sokszorosító eljárással. Az újság mindig egy bibliai Igével kezdődik, majd szó szerint közli Marika előző havi Golgotája utáni szavait, az üzenetet. Végül néhány esetben egy-egy testvér versét közlik, majd a következő engesztelési időpontokat olvashatjuk, végezetül pedig a postacímet a bankszámlaszámmal.

Hősök

A hősök olyan személyek – lehetnek élők, halottak, valóságos, illetve kitalált személyek, akiket nagyfokú tisztelet övez az adott kultúrában, és ezáltal viselkedési modellként szolgálnak a közösségben.⁸

Sükösdön – mint szinte minden vallásos közösségben – a vallás központi figurái, mint Szűz Mária, Jézus Krisztus, Isten és bizonyos mértékben az apostolok töltik be a hős, a mintaadó, a követendő példa szerepét. Emellett a közösség Marikát is vallási hősként tiszteli, a neki tulajdonított „földöntúli erő” a közösség misztikum iránti fogékonyságával magyarázható.

Rítusok

A kultúra az egyéni viselkedések összességéből írható le, de nem szabad elhanyagolni a társadalmi, környezeti hátteret, amelybe az egyén tartozik. Ezen a ponton válnak a rítusok a kultúra kifejező eszközeivé. A rítusok kollektív cselekedetek, amelyeket bizonyos céllal végeznek: a kívánt, áhított cél elérését hivatottak segíteni, előremozdítani. Ilyen rítusok például a különböző köszöntési formák, társadalmi és vallási szertartások.

⁸ Hofstede, Geert: Culture and Organizations. New York, McGraw-Hill. 1997. 8.

Esetünkben a vallási rítus eszközei a különféle imádságok, vallásos énekek, a Keresztút szövege, maga a Golgota (1. fentebb), valamint a kápolna oltárára rendszeresen elhelyezett virágok.

Az Engesztelés és az Üzenet

Engesztelést minden héten kedden, csütörtökön⁹ és pénteken este 8 órától, valamint a hónap 13. napján¹⁰ egész nap tartanak. Az engesztelési alkalmakon Marika és a közösség együtt imádkozik szeretetben a fiatalokért, a papokért, valamint a betegekért.

A Golgota után éjszaka szintén elhangzik az engesztelés, amit az Üzenet követ. Az Üzenetben Jézus Krisztus beszél: „A katolikus egyház, a Biblia szerint szólok.” Az 1998-as nagyböjti üzenetben elhangzott, hogy miért van szükség Marika szenvedéseire, valamint az üzenetekre: „a hívők erősítésére és a hitetlenek megtérítésére” szól Jézus Krisztus a földi Márián keresztül.

Az üzenetben visszatérő kifejezések fordulnak elő rendszeresen, mint például „kis apostolokká legyetek”, „Mária, kiválasztott szolgám”, „én, Jézus Krisztus Uratok”, „Mennyei Édesanyánk”, „fénylő sugár”.

Az Üzenet központi gondolata a szereteten kívül szinte kivétel nélkül a fiatalság és a papság megmentése. A fiatalok a „jövő kis apostolai”, akiket gyakran dicsér, hogy a péntek esti szórakozás helyett a Golgotán vesznek részt. Ha a fiatalokat megváltoztatják, hitben nevelik, akkor megváltozhat ez a bűnös világ. Ezért tartják külön örömnak, ha új fiatal csatlakozik hozzájuk.

A fiatalokon kívül imádkozni kell a pásztorokért, „mert sok a terhük és magányosak”. A bűnbánat fontosságáról is gyakran esik szó. Egyé kell lennünk, mert különben nincs az emberben erő. Csak a szeretet képes egybefogni, és ezáltal lehet előretörni.

A bűnbánati idő, amit most élünk, a változásra való meghívás. A harmadik évezredtől (1998-as üzenet) a hívők magának Jézus Krisztusnak a testvéreivé lesznek.

⁹ Vö. Lengyel Ágnes: Halottlátó Lőrinciben. In: Barna Gábor (Szerk.): Szentemberek – A vallásos élet szervező egyéniségei. Néprajzi Tanszék. Szeged, 1998. 188–204.: „Halottakról csak kedden és csütörtökön tud beszélni”; „Máma szerda van és ilyenkor nem tudom. Kedd és csütörtök, ilyenkor...”. Bár Sükösdön a hívek választották az engesztelési napokat, figyelemre méltó az egybeesés.

¹⁰ Tizenharmadika a Lourdes-i Szűzanya emléknapja.

„1996. nagyböjtjének 5. péntekén Sükösdön elhangzott figyelmeztetés

Marika a golgotás út befejeztével szólt az ágy körül egybegyűlt zárándok ifjúsághoz. Az Úr Jézus a Sükösdői Mária által szólott március 22-én éjjél előtt.

A szenvedés, a fájdalom megadatott Máriának, mint korábban. Tanításommal, példámmal, a megbocsátással előkészítem az utat Atyám országába. Az ifjú testvéreknek Mária által küldetést adok. Engesztelések vállalásának ideje megrövidül az ezredfordulóig. Vegyétek észre, milyen program áll előttetek.

Én vagyok a jó pásztor, ti a bárányok. Meghallja a pásztor a csengettyű szavát. A néha nehéz küzdelemben segítem minden testvéremet. Atyám előtt igaz testvéremnek vallak meg titeket, hogy küldetések felismerésében, teljesítésében és előrehaladástokban mindig szívetekben lehessen a szeretet és békesség szelleme.

Az ezredforduló nincs már messze. Ebben a közelgő új világban köszönt rátok a boldog Mária-korszak, amit montforti Grignun Lajos fiam már régen megírt nektek. Még nem késő, hogy a hit és a remény e program engesztelő munkásaivá segítsen benneteket.

Barátaitokat, testvéreiteket, mindazokat, akikhez közelebb éltek, kézenfogva vezessétek az új idők küszöbéig, hogy az ezredforduló minél több baráti lelket nyerjen meg ez ország új evangelizálásához. Ne záruljon el egyetlen gyermekem előtt sem az üdvösség, az új idő, az új korszak kapuja.

Egykoron halálotok pillanatában testetekből kilép a lelketek, és elindul a megdicsőülés országába, az örök életbe. Vannak olyan földi emberek, olyan testvérek, akik – sajnos – nem gondolnak rá, és nem is törekszenek, nem veszik egyáltalán figyelembe ezeket a végső dolgokat, az evangélium annyira fontos okmányát, amely elmondja, miért és hogyan éljünk. Ennek a szomorú elhanyagolásával – sajnos – a gonosz hatalmába, a gonosz markába jutnak, és a poklból nincsen visszaút.

Minden testvér felelős önmagáért és felebarátjáért.

Emlékezzetek minden nap egy rövid fohással és imával, de ez a könyörgés szívből fakadó legyen.

Az engeszteléseknek ezzel a lelkeket mentő tervével dolgozzatok, hogy beléphessetek abba a boldog korszakba, amely előttetek áll.

Egy kor végéhez érkeztünk, az idő egy korszakának végéhez. Az új évezredbe csak megtisztultan léphetünk be. A tisztogatás időszaka már elkezdődött. Jézus Krisztus uratok, Mária édesanyátok

szeret benneteket, de nektek kell lehetővé tennetek, hogy ez a szeretet szívetekbe költözhessek eleven cselekvés formájában.

Földi utatokon néha nagy a megpróbáltatás, igen nehéz a szenvedés. Bármilyen nehéz is az életben maradás és a haladás, szívetekben ott legyen mindig a remény. Abban a hitben dolgozzatok, hogy nem vagytok egyedül, mert veletek van a második isteni személy, Jézus Krisztus Uratok, aki mindig meghallja kéréseteket, fohászotokat, hogy megfoghassa kezeteket.

Jézus Krisztus Uratok ma este is jelen volt köztetek a kis imaházban. Szavait zárjátok szívetekbe. Könnyelműen ne dobjátok el a reményt, a hitet és a szeretetet. Aki titeket megbánt, engem bánt meg. Aki titeket rágalmaz, engem rágalmaz, aki titeket aláz meg, az velem szemben gőgös. A fájdalom és a szomorúság, amellyel titeket bántanak, engem ér. A boldogság együtt jár a szenvedéssel és a fájdalommal.

Ami régen megtörtént, ugyanúgy nem ismétlődik. Ma Édesanyám más módon segíti oltalmát kérő gyermekeit, mint a vízözön történetének Noéja. Róla kortársai, az akkori világ előljárói, egyházi és világi urai, az írástudók úgy beszéltek egymás között, hogy bolondos, korosodó emberke, aki elmaradt a világtól, és egyszerűen nem hittek neki. Építeni kezdett egy bárkát, hogy az Úr parancsának és ígéretének engedelmeskedve családját, állatait megmentse az előre bejelentett vízözön pusztítása elől. A romlott, gonosz emberiség nem hitt Noénak, az igaz embernek, aki kifogástalan életért talált kegyelmet az Úr szemében.

Most nem így kell várnotok a felhívásnak, a figyelmeztetésnek engedelmeskedve, engesztelő lélekkel? Atyám már tisztogat. Vigyázzatok, hogy ne kerüljete be azok közé, akik elvesznek. Imádkozzatok, hogy az ezredforduló boldog korszakába bekerüljete, testvéreitekkel, barátaitokkal, azokkal, akik a ti apostolkodásotokkal ismerik meg tanításomat.

Az emberek közül ezt az egyszerű világi asszonyt választottam ki sükösi üzenetem átadására. Azért esett a választásom reá és nem gyermekekre, mert golgotai szenvedésemet és fájdalmamat egy kisgyermek nem tudta volna vállalni. Ha pedig egy idősebb testvérre bíztam volna, akkor a fiatalok nem hallgattak volna az öreg szavaira és intelmeire. Így most Mária szolgálom beszél nektek arról a fájdalomról és szenvedésről, amelyet a békesség, az öröm fénye vesz körül. Szálljon reátok ez a fény, és figyeljete az isteni

Bárány csengettyűjének hívó szavára, hogy az igaz útra vezérelve, besegítsen a boldog korszakba és azután Atyám országába, az örök életbe!

Dicsőség nektek, drága ifjú Testvéreim!”¹¹

Marika nem csak Sükösdön hirdeti az Üzenetet, hanem számos alkalommal látogatott el többedmagával különböző településekre, az országhatáron belül és kívül egyaránt. Az utazások célja a meglévő hívek egy közösséggé kovácsolása és új hívek szerzése. Emellett tradicionális szent helyekre is ellátogatnak egyrészt turisztikai célból, másrészt a túlvilági erők megtapasztalása miatt. Így jutottak el Sixtusba és Fatimébe, ahonnan a gyülekezet többek között egy Mária-szobrot kapott ajándékba.

Értékek

A kegyelem

A gyülekezetben kétfajta ember létezik: vannak megmentettek, akik megkapták a kegyelmet, és meg nem mentettek, akik még nem kapták meg. A kegyelem lehet többféle. Magát az ún. megtérést is kegyelemnek tekintik, de a kegyelem konkrétabb formában is megnyilvánulhat, mint pl. a Golgota alatt, amikor Jézusnak felnyújtja a katona az ecettel átitatott szivacsot. A kegyelemben részesülő kiválasztott megérzi az ecet szagát, megláthatja Jézus sebeit. De kegyelem többek között a fájdalom, amely Krisztus szenvedéseire emlékeztet, a gyógyulás, a nyelveken szólás és a kinyilatkoztatás is. Azonban az a döntés, hogy ki kapja meg a kegyelmet, nagyrészt a közösség kezében van, amelynek hatalma van a kegyelem fölött.

Próbálnak segíteni azoknak, akik a kegyelmet még nem kapták meg, viszont szeretnének csatlakozni a közösséghez, ezért például az újonnan jötteket egész közel ültetik le Marikához, nehogy valamely fontos mozzanatot elszalasszanak. Az első látogatás alkalmával általában nem kapja meg az ember a kegyelmet, sőt ha esetleg állítása szerint megkapott valamit, megkérdőjelezzik, hogy valóban igaz-e, mert ez egy hosszabb folyamat. A kegyelmet mindenki megkaphatja, aki kinyitja szívét, és hisz. Marika apostoli feladata, hogy ezt a hitet fellessze és megerősítse.

¹¹ Egy 1996-os szórólap szövege.

A közösség magát tartja Isten igazi népének, ők azok, akik megkapták a kegyelmet. A többi embernek, a kívülállóknak még szükségük van arra, hogy megismerjék a tanítást.

Marika megkapta Jézustól a gyógyítás, illetve a nyelveken szólás kegyelmét is. Amellett, hogy a „klasszikus” nyelveken szólást ismeri, amely érthetetlen szavak egymásutánjából áll, általa ismeretlen nyelvről is képes tolmácsolni. Egyik alkalommal egy amerikai prédikátor kereste fel a gyülekezetet, sajnos azonban senki nem beszélt angolul. Marika kérte a kegyelmet, és folyamatosan tolmácsolta a prédikátor szavait. Se előtte, se utána nem beszélt angolul, akkor viszont képes volt rá. (Bár ezt a tolmácsolást többen szkeptikusan fogadták a közösségből is, ugyanis ha senki nem érti az eredeti szöveget, akkor azt mondhat, amit akar.)

A közösségben gyakran isteni erőket realizálnak, és Marikának tulajdonítják. Marika gyógyító képessége lelki ajándék, amely korábban kézrátétel által nyilvánult meg, ma pedig közös imádságok révén. A gyógyítást elsődlegesen kérni kell, majd alázattal kell fogadni, embersegességgel és bizalommal. Ha ezen feltételek nincsenek meg, a földöntúli erő nem áramlik át az evilági testbe. Emellett a gyógyítás nem mindig „működik”, Jézus sem gyógyított meg minden beteget. Csak azt tudja meggyógyítani, akit a Mennyei Atya is meg akar gyógyítani. A gyógyításkor a közösség is imádkozik a betegért, az ő erejükre is szüksége van mind Marikának, mind a betegnek. Az azonban nem feltétlenül szükséges, hogy a beteg fizikailag jelen legyen Sükösdön, mivel a beteg hite és alázatossága, valamint Marika és a közösség ereje jelentik a gyógyulást. A gyógyítás történhet úgy is, hogy a Golgota előtt kiteszi a beteg fényképét az oltárra, és az engesztelés alatt akár a csoda is végbemehet.

A gyógyítást alázattal fogadhatjuk, azonban nem követelhetjük. Aki hittel és tiszta szívvel fordul Jézushoz és az Ő szeplőtelen édesanyjához, az meggyógyulhat. Sükösdön a lelki megújulás a legfontosabb, nem a gyógyulás. Azonban a lelki megújulás lelki egészséget eredményez, ami testi gyógyuláshoz vezet. Számos történetet hallottam gyógyíthatatlan betegekről és csodás gyógyulásokról. De álljon most itt előttünk egy szomorú ellenpélda, amely – tragédiája ellenére – a vallási felfogást hivatott szemléltetni:

„Amikor a férjem már nagyon beteg volt, tudod, ez a tüdőrák, akkor elvittük már mindenkihez, aki csak segíteni tudna. Vittük mi Pestre, Szegedre, mindenféle csodadoktorhoz, már mindenféle ku-

ruzszlóhoz, de semmi nem segített. Időnként jobb volt, de utána a kezelések után ismét rosszul érezte magát. Akkor szólt a sógornőm, hogy az anyja jár valami asszonyhoz, aki gyógyítani is tud, ráadásul Isten erejével. Akkor felhívtam telefonon, hogy beteg a férjem, tudna-e segíteni. Megkérdezte, hogy mi a baja. Mondom, tüdőrák. Erre azt mondja, hogy rakjam a telefonkagylót a beteg testrésze, ő meggyógyítja. Odaraktam, vártunk. De a férjem már nagyon rosszul volt, és már unta a sokféle hókuszpókuszt is. Nemsokára meg is halt. Akkor felhívtam Marikát, hogy nem gyógyult meg a férjem, hanem meghalt. Erre azt mondta, hogy azért, mert nem kapta meg meg a kegyelmet, különben segített volna rajta az ő ereje.” (S-né, 54 éves)¹²

Eschatalógia

A közösségben az eschatalogia kiemelt szerepet tölt be. Marika az engesztelésben gyakran mond jóvendöléseket is, amelyek eddig az ezredfordulóhoz kapcsolódtak. Jézus megtisztítja a népet, és az új évezredet csak az igazak élhetik meg. Ezt 48 órás sötétség és 72 órás földrengés fogja megelőzni. Akkor megjelenik az égen egy tüzes kereszt, és mindenki meglátja Jézust. Jézus minden emberhez szól majd személyesen, és felsorolja a személy elkövetett bűneit. Ezért szólít fel arra, hogy kövessük őt. Marika hat nappal korábban tudja meg az időpontot, hogy fel tudjon készülni.

Azonban a 2000-es évre és az ezredfordulóra vonatkozó jóvendölések nem következtek be. Ám Marika és a hívek nem csüggednek emiatt, sőt kegyelemnek tartják, hogy a világ még áll, és még van lehetőség a bűnösöknek a megtérésre. Ezzel tehát még nem fejeződött be Marika Golgotája, újabb és újabb szenvedések és missziós küldetés vár rá. Számos jóslata viszont bekövetkezett. Árvizeket jósolt, továbbá különféle természeti katasztrófákat.

Az engesztelés alatt azonban más jellegű szövegek is elhangzanak. Ha valaki még a Golgota előtt megkéri Marikát, hogy közvetítsen vagy tudósítson a túlvilágon levő rokonáról, azt ilyenkor teszi.

Amikor Marika édesanyja meghalt, ő nem tudott elbúcsúzni tőle. Ezért Jézus felvitte őt a mennyországba, ahol találkozott az édesanyjával. Földöntúli boldogságot érzett ott, és nem akart visszatérni a földre, pár napot ott töltött. Azonban Marika gyermekei imádságukban

¹² Egy 1999 novemberében készített interjú szövege.

kérték, hogy Isten adja vissza nekik az édesanyjukat. Mielőtt azonban visszatért volna a földre, lement a pokolba egy hosszú, szinte végeláthatatlan alagúton keresztül, ahol különböző fények cikáztak. Lucifer várta a pokol kapujában, majd körbevezette Marikát. Eltorzult lelkekkel találkozott, és az egyik megszólította: Marika vissza fog térni az életbe, mert nem azon a kapun jött be, amelyiken a többi lélek. Üzenetet is küldött az élőknek: a pokolban elmondhatatlan szenvedéseket élnek át a lelkek, ezért inti az embereket, hogy javuljanak meg, mert különben rájuk is ez vár.

Kapcsolat a más vallásúakkal, az ellenérzések

A hívek nem utasítják el mereven a más vallások követőit, és a valástalanokat sem. Akik hisznek valamiben, azokat általában könnyebben „át tudják téríteni”, ugyanis az alapok megegyeznek. Többeknek az sem számít, hogy kit követ az illető, csak az a lényeg, hogy higgyen valakiben vagy valamiben, és akkor ők már egy közösséghez tartoznak.

Azok esetében azonban, akik vezető szerepet töltenek be a közösségekben, megfigyelhető az a kizárólagosság, hogy csak a tagokat és csak a süködsi „vallást”, a szeretetközösséget fogadják el mint egyetlen lehetséges utat a kegyelem és az üdvösség elérésére.

A süködsi gyülekezet és a hivatalos vallás viszonyulása többnyire ellentmondásos. A pásztorokról, vagyis a papokról így olvashatunk a Golgota című kiadványokban: „követelnek, de nem adnak”, „nem alázasak”, „a pásztorok irigyek és kapzsik”. A süködsi pásztor nem szívesen látja Marika követőit „az ő hívei hatására, akik irigyek”. A sükösdiek Marika ellen vannak, anyagiakkal sem segítik, ennek ellenére ő imádkozik értük. Sok pásztor Marikát tanulatlanak nevezi, viszont ő azzal védekezik, hogy Jézus tanítványai is azok voltak.

A katolikus egyház nagyrészt elutasítja, illetve fenntartással fogadja a közösséget, több környékbeli pap a prédikációjában is ostromozza őket. Az egyik határontúli püspök körlevelében így ír: „... az egyházmegye papjainak tilos őt meghívni vagy befogadni, és megtiltom, hogy hozzá Süköldre látogassanak. Aki papjaink közül e tilalmat áthágja: ipso facto a divinis suspensus est. Szerzetesközösségeinknek szintén megtiltom, hogy bármilyen kapcsolatot tartsanak fenn a lát-

noknövel. A híveknek tudtára adom, hogy a hitehagyás sub gravi bűnébe esnek, amennyiben nem igazodnak az eddig elmondottakhoz.”¹³

Az elutasítás egyik fő oka az, hogy Isten neve szinte soha nem hangzik el, csupán Jézusé és a Szűzanyáé. Azonban az Atyaisten nélkül értelmét veszti az egész hit. Emellett Szűz Máriát szinte isteni szintre emeli, isteníti. A másik ok a „színjátékszerű” Golgota. Emellett a helyi vallásos élet megzavarását és a babonáságot hozzák fel Marika ellen. Gyakran vádolják következtlenességgel, pl. a Golgota során egyszer mint Jézus beszél, a következő pillanatban pedig Jézushoz imádkozik segítségért. Pár híve kifogásolta, hogy egyik pillanatban a szeretetről beszél gyönyörű szavakkal, majd hirtelen – szinte sértő hangnemben – durván kiszól, hogy milyen dolog az, hogy az emberek itt esznek és isznak, és még a párnákat is összedobálják.

A „kiválasztott” viszont – mindezek ellenére – hangsúlyozza mély, isteni eredetű vallásosságát. Ezt számtalan kegytárggyal, kiadványokkal és a kápolnájával is alátámasztja. Ahogy a Biblia mondja, hamis gyümölcsseiről ismerhetjük meg a hamis prófétákat. Marika azonban csak jó gyümölcsöt terem. Az emberek lelkiileg gazdagon távoznak tőle, és nem csupán az egyszerű emberek, hanem a művelt, tanult emberek is. Emellett Marika tanulatlan falusi ember, és isteni segítség nélkül nem lenne képes zarándoklatokat, térítő utazásokat, gyűléseket szervezni, papokat fogadni és velük tárgyalni. Emellett önmagától nem rendelkezhetne információval bizonyos emberek múltjáról.

Marika az elmúlt néhány év alatt számos hívet szerzett magának, viszont számos ellenzőt is. Sokan, főleg a sükösdiek azt állítják, hogy ez az egész csak azért csinálja, hogy sok pénzt szedjen össze magának. Aki megismerte Marikát, valamennyire mindenképpen megváltozott az élete. Vagy elfogadta, és hisz benne, vagy elutasítja, és ezzel negatív véleményt is alkot azokról, akik követik Marikát.

¹³ Huzsvár László nagybecskereki megyéspüspök közlése. Forrás: <http://www.tippnet.co.yu/Media/Hitelet/36.10/12.html> alapján Nagybecskereki Egyházközségi Közlemények.

Melléklet

A továbbiakban szeretnék bemutatni néhány hívőt, akik követik Marikát, és egy asszonyt, aki kiábrándult a Sükösdön látottakból.¹⁴

L-né története

L-né (50 éves) családjá korábban nem érezte, hogy boldog és kiegyensúlyozott lenne az élete. Két gyermeket nevelt fel, akik jelenleg vidéken laknak. Férje súlyos betegségben szenved, és L-né nem találta a kiutat a mindennapok útvesztőjéből. Férje betegsége, illetve az adódó problémák előtt nem volt vallásos ember, templomba csak ünnepekkor látogatott el. Ahogy sűrűsödtek a problémák, a katolikus egyházban talált menedéket. A nyugalom, a pap és az orgona megnyugtató hangja, a szép templom az, ami őt vonzotta, valamint az, hogy a templomban töltött idő alatt szabadulni látszott problémáitól.

1998 óta jár Sükösdre, az unokatestvére által került oda. Az unokatestvér vidéki lakos, és L-né segítségét kérte, hogy az egyik esti engesztelési alkalom után nála aludhasson a közeli faluban. Így is történt, és L-né kíváncsiságból – és főleg szkeptikusan – ment el vele másnap Sükösdre. Ott azonban – sokakkal ellentétben – azonnal, az első alkalommal megkapta a „kegyelmet”, vagyis a Golgota alatt érezte az ecet szagát. Isten nagy kegyelmeként interpretálta, hogy ő is átélhette a szenvedéseket részben. Úgy érezte, hogy Marika az engesztelésben személyesen őhozzá beszél, az ő gondjairól szól, azokra kínál megoldást. Személyesnek, bensőségesnek érezte ekkor a kapcsolatot Istennel, aki segíteni tud neki a problémáiban.

Mióta megkapta a kegyelmet, L-né rendszeresen eljár Sükösdre, „Sükösd csodáját” ismerőseinek is meséli. Rendszeresen imádkozza a Marikától kapott rózsafüzért, és egyéb, a közösségben ismert imádságokat. Több asszonyt elvitt már Marikához, akiknek egy része azonban nem vált hívővé, csalásnak tartották az egészet.

Egy éven keresztül imádkozta az egyik imádságot, amelyet Marika osztott a híveknek. Ezután autóbalesetet szenvedett, ketten meghaltak, neki pedig még zúzódásai sem lettek. Isteni csodaként élte át a balesetet és csodálatos megmenekülését.

A kibontakozó vallásos magatartás megváltoztatta a kapcsolatát férjével és gyermekeivel. Szeretettel fordul feléjük, és megpróbálja olyannak elfogadni őket, amilyenek. A vallás segítségével átértékelte az emberi kapcsolatokat, illetve saját szerepét is.

¹⁴ Az alábbi interjúrészletek 1999-ben történt anyaggyűjtés alkalmával készült személyes beszélgetéseken alapulnak.

(L.) — Marika révén jöttem rá, hogy mivel ő is édesanya, mégis vállalni tudja a rendszeres szenvedéseket, hogy nekem is ez a feladatom. Nem csak azzal kell elfoglalom magamat, hogy mi van velem, és hogy az én életem milyen rossz, hanem a többiek keresztjét is nekem kell hordoznom. Nem panaszkodom kell a szenvedések miatt, hanem hálásnak lenni, hogy csak ennyi szenvedést kaptam, és megköszönni mindazt a jót, ami velem történik. Ha megtanulunk szeretni, mindent máshogy fogunk látni, és boldogabb lesz az életünk. És ez az, amire Marika megtanított engem. Most „Az üdvösség titká”-t imádkozom, a gyerekeimért. Ez a Szent Brigitta imádsága. Brigitta kapta Jézus Urunktól ezt, és egy éven keresztül kell imádkozni. A Golgotáról szól, ahogy Jézus Urunk átélte. Minden egyes golgotai helyhez kapcsolódik egy imádság, és még el kell mondani a Miatyánkot és az Üdvözlégy Máriát. És aki ezt egy éven keresztül minden nap elimádkozza, annak az ígéretek be fognak teljesülni. Ezt az imádságot én most a gyerekeimért ajánlottam fel. Azért imádkozom ezt, hogy a gyerekeim is megtérjenek, és ők is megkapják a kegyelmet.

(E.) — Bárki megkaphatja a kegyelmet?

(L.) — Bárki. Az se baj, ha előtte nem hisz. Te ugye nem vagy katolikus? Azért te is megkaphatod a kegyelmet. És te is imádkozhatod ezt. Ezt bárki imádkozhatja. A Marika adta, hogy segítsen. Ő mindenkinek segíteni akar. Azért adta ezt az imádságot is. És aki hiszi, hogy ez segít, annak tényleg segít.

(E.) — És csak magában szokott imádkozni, vagy másokkal is?

(L.) — Ezt csak magamban szoktam, este, lefekvés előtt, de szívesen imádkoznék bárkivel. Minél többen imádkoznak valamiért, annál jobb. Amikor hétköznap elmegyek Sükösdre, akkor ott mindig imádkozunk együtt. Az nagyon jó. Mindenkinek ugyanaz a kérése, és együtt mondjuk ki rá az áment. Ez így nagy boldogág. Mindenkinek joga van imádkozni. És ennek mi örülünk, ha sokan imádkoznak. Itthon is szoktam imádkozni, de általában magamban, mert a férjem hülyeségnek tartja. Bár most boldogabban élünk, és ezt ő is látja, és mondja, mégis csak lehet ebben valami, és néha hangosan imádkoztam vele, és láttam, hogy közben sírt. Lehet, hogy hamarosan ő is megkapja a kegyelmet. (Sír)Ti is szoktatok imádkozni, ugye? Nem akarsz imádkozni velem?

(E.) — Szívesen.

Az ima a szeretetről szólt, és arról, hogy szeretné, ha mindenki megtalálná Jézus kegyelmét. Nagyon meghatódott a közös imádságon.

L-né életét átalakította az új vallási élmény. Amellett, hogy javult a kapcsolata családjával, új barátokat is szerzett. Azonban a szomszédokkal megromlott a viszonya. Babonás asszonynak tartják őt, és nem is igazán szólnak hozzá. Az új vallási közösség nemcsak a kapcsolatrendszerét alakította át, hanem az egész éle-

tében változásokat eredményezett. Életében új értékrend jelent meg. Ami eddig fontos volt, mint például a külsőségek, a kinézet, mások véleménye, az most másodlagossá vált, már nem érdekli őt, hogy mások mit gondolnak róla. Ehelyett imádkozik az emberekért a szeretet hatalmával. Napjait imádsággal kezdi és fejezi be, a korábbi veszekedés helyett férjével is szeretettel, türelemmel és megértéssel beszél. Amikor gyerekei hazamennek, a hétvége nem csak a végeláthatatlan munkák sora, hanem a boldog együttlét és beszélgetések ideje is. Már nem teher, ha gondoskodnia kell valakiről, hanem azt szívesen, önként teszi.

L-né, amikor nem tud elmenni Sükösdre, a katolikus templomba mindig ellátogat, ugyanis ott is érzi továbbra is ugyanazt a nyugalmat és békességet, amit Sükösdön kapott. Életének középpontja ma már „Sükösd csodája”, annak rendel alá minden más eseményt, abból a szempontból tekint minden más dologra.

M. története

M. (27 éves) a megtéréstörténetét mesélte el. Mielőtt Sükösdre kezdett járni, nem volt vallásos. Amikor először járt ott, nem hitt az egészben, színjátéknak tartotta Marika szenvedéseit. Ám kíváncsiságból elment még egyszer. A következő alkalommal érezte, hogy valami húzza oda, de nem tudta megmondani, mi is az. Kénytelen volt elmenni. Ez még néhányszor így történt, ám továbbra is csak azt érezte, hogy el kell mennie, azonban nem tudta megmagyarázni, hogy miért, hiszen komolytalannak tartotta az egész Golgotát. Majd ahogy egyre gyakrabban ment, rájött, mi az, ami vonzza őt. Jézus Krisztus volt az. A falon található egy festmény Jézusról, és M. úgy érezte, hogy az a kép őt figyeli, az ő szemébe néz. Eleinte zavarta ez, azonban ahogy egyre többször nézte a képet a Golgota alatt, meglátta a szenvedést is, és megértette, hogy Jézus miatta is szenvedett. Beleszeretett Jézusba, mert úgy nézett rá, mint egy szerelmes a választottjára. Ez a szerelem vonzotta mindig Sükösdre. Ma már tisztán látja ezt. Azért megy újra és újra vissza, mert látni akarja szerelmét, és tudja, hogy Jézus is látni akarja őt az „átható kék szemeivel”. Azóta az ő élete is átértékelődött, főként a szerelem terén. Elkötelezte magát Jézusnak, így életét is ennek megfelelően éli. Kapcsolatai ennek értelmében átalakultak. Nem érdekli, ha mások kinevetik, neki ez a szerelem mindennél többet ér, és ezt vállalja is. Sokan nem értik meg, de a közösségben legalább olyanok között lehet, akik nem gúnyolják ki emiatt.

G-né története

G-né (65 éves) nyilvános bizonyágtételben mondta el megtérését. Ő többekhez hasonlóan szintén katolikus volt, azonban amikor megismerte Sükösd csodáját, élete megváltozott. Előtte csak a pénz volt fontos számára. Mohón ragaszkot-

dott minden fillérhez, még a gyerekeinek és unokáinak sem szívesen adott semmit, csak arra törekedett, hogy minél több pénze legyen. Bár ez nem tette boldoggá, de azt remélte, hogy a sok pénz meghozza számára a várva várt boldogságot. Sükösdön azonban megértette, hogy nem a pénztől lesz boldog, hanem attól, ha megtanul adni. Ma már nem törődik vagyonával, sőt, nem is tudja, mennyi pénze van. Sokat adakozott a közösségnek, és boldog, hogy tudhatja, az ő pénze is benne van a kápolnában. Értékkrendje teljesen megváltozott, most a vagyon helyett a szeretet és a nagylelkűség lépett az első helyre. Bár unokái jobban örülnek az új, nagylelkű nagymamának, ettől függetlenül azonban „flúgosnak” tartják, ráhagyják, tegyen, amit csak akar. Ám ő reménykedik, hogy egyszer ők is megismerik az igaz boldogságot, és megkapják a kegyelmet.

B-né története

B-né (68 éves) L-né által került Sükösdre. Ő mindenre nyitott asszony, jelenleg természetgyógyászattal foglalkozik. Ezért gondolta úgy, hogy ő is elmegy L-nével. Az első két alkalommal még valamelyest tetszett neki, azonban nem érzett igazán megnyugvást. Majd néhány ottlét után egyszerűen zavarni kezdte a sükösdi lelkület.

(E.) — Miért nem jár már Sükösdre?

(B.) — Hát, te is voltál már ott, tudnod kellene. Nem teljesen normális az, aki eljár oda. Persze, azt mondják, hogy Marika segít a lelki problémák megoldásában, és a szeretet, amit tanít, mindenre jó gyógyszer. De szerintem ez az egész egy nagy képmutatás. Nem gondolod? Marika megjátssza magát a sok ember előtt, de ezt bárki el tudná játszani. Egyszer kitalálta, hogy csinálja, és azóta ezt csinálja. Megírta a forgatókönyvet. Vagy az is lehet, hogy nem ő írta meg, csak eljátssza. Állítólag egy amerikai ember, aki ugyanilyen, az hatalmazta fel, amikor Pesten volt téríteni. Mert ő akkor is átélte a fájdalmakat. És az emberek buták, mert elhiszik, hogy ott neki az tényleg fáj, és azt is, hogy Jézus Krisztus beszél belőle. Ez hülyeség. De aki elhiszi, azt nem lehet az ellenkezőjéről meggyőzni. Én már erről sokat beszélgettem L-nével is, de ő elhiszi. Kell neki valami, amibe kapaszkodjon. Akinek nincs senkije, vagy gondjai vannak, csak az hiszi el. De nekem itt a fiam, és a menyem, és az a gyönyörű unokám, nekem nincs ilyenekre szükségem, boldog vagyok enélkül is.

(E.) — Amikor Sükösdön járt, kapott valamilyen kegyelmet?

(B.) — Na persze. Ezt is csak azért találták ki, hogy odacsábítsák a sok hiszékeny embert.

(E.) — És nem gondolja, hogy mégis van valami valóságalapja a Golgotának, hiszen olyan sokan hisznek benne?

(B.) — Nem. Nézd csak meg, kik vannak ott. Főleg asszonyok, akik idősek, és általában özvegyek. A gyerekeik elköltöztek, és ők egyedül vannak. Kell valami, amibe kapaszkodjanak. És ezt mindenki másban találja meg. Marika ezt jól kihasználta, és átveri őket. De nemcsak átveri, még a pénzük is kell neki. De engem ezzel nem lehet becsapni. Én már ismerek sok vallást, és kipróbáltam sok mindent, mert véleményt is csak arról mondok, amit megismertem. De ilyen nagy átverést már régen láttam. Nemhogy nem segít semmit ez az egész, de az emberek maradék eszét is elveszi. Azok utána már semmi másról nem tudnak beszélni. Begyöpösödnek. Azt hiszik magukról, hogy Marika segítségével boldogabban élnek, de ez nem így van. Csak nem vesznek tudomást az életről, és ezért érzik úgy, hogy boldogabbak. Megpróbálnak mindenkit szeretni, de ezt nem lehet.

Mért és észlelt nazalitás a magyar beszédben

BÓK Szilvia

Bevezetés

A beszédhang elsődleges, nyelvi információkat képező feladata mellett a beszédet létrehozó apparátusról is tájékoztat. A tiszta csengő hang, tagolt, érthető beszéd jól működő beszédszervekről tanúskodik, a beszédhang megváltozása: szokatlan formánsok, zörejelemek stb. megjelenése visszautal a struktúra hibáira vagy működési rendellenességeire. A hangképzés és a beszédinformáció így túlmutat elsődleges kommunikatív célján. Magyarországon elsőként a budapesti Madarász Utcai Gyermekkorház Fül-orr-gégészeti Osztályához tartozó Logopédiai szakrendelésen 2002-től lehetőség nyílt a birminghami Alabama Állami Egyetem, Kommunikációs Tanszékén kifejlesztett nazométer alkalmazására, amely a nyílt orrhangzós beszéd diagnosztikai és terápiás munkájában kerül bevezetésre. Jelen tanulmányban a nazométerrel végzett alapkutatásaink eredményeiről számolunk be.

A nazométerrel a teljes hangenergia orális és nazális összetevőjét, egymáshoz való viszonyát mérjük. A nazalitás mértékét a *nasalance score* számszerűsíti, amelyet *mért nazalitás*nak nevezünk. Ez a számadat az orron keresztül távozó hangenergia arányát fejezi ki az összes energia százalékában.

$N/(N+O) \times 100$, ahol *N* a nazális hangenergia, *O* az orális hangenergia

Az értékeléssel egyidejűleg a számítógépes program a képernyőn grafikusán is megjeleníti a fonáció- és beszédanalízis folyamatát. Az így kapott nazogram demonstratív és jól elemezhető.

A műszeres észlelés, mérés egyre fontosabb helyet kap a nazalitás és az orrhangzósság vizsgálatában, kezelésében. A nazométer objektív értékeket ad úgy, hogy az orális és nazális üregekből kibocsátott akusztikus jelek energiáját méri. A gép által adott objektív százalékos

értéket nevezik *nasalance score*-nak, amelyet mi *mért* nazalitásnak nevezünk, így jól megkülönböztethető a szubjektíven *észlelt* nazalitástól. A nemzetközi szakirodalomban az objektív érték *nasalance*, míg a szubjektív *nasality*.

A hangminőséget számos ok befolyásolja, amelyeket a normál értéktartományok meghatározásakor célszerű figyelembe venni: konstitucionális, fiziológiai, valamint pszichés tényezők egyaránt előidézői lehetnek a beszéd kisebb-nagyobb fokú egyéni eltéréseinek és jellegzetességeinek kialakulásában. Konstitucionális tényezők: a hangmagasság, hangintenzitás és a hangszín, amelyek örökölhető tulajdonságok, ezen kívül a testalkati harmónia, a hangképző szervek anatómiai elváltozásai, ilyen az üregrendszerek térfogata, a nyelvi tulajdonságok. Fiziológiai tényezők: izomzat, kor, egészségi állapot, környezet (foglalkozás), zenei hallás. Ezeket a tényezőket is alapul veszik a beszélő felismerésének vizsgálatában is. Pszichés tényezők: a gondolat, érzés, akarat, értelem, emlékezés stb. mind befolyásolják a hangteljesítményt (Frint–Surján 1982).

A hangszín és hangszínezet

Az elmúlt évtizedek alatt a fonetikával, illetve beszédakusztikával foglalkozó szakemberek alapos és kimerítő vizsgálatokat végeztek a beszédelemzés legtöbb területén (Stevens 1998). Akusztikai elemzéssel szinte sikerült rekonstruálni a beszédet, így az orrhangzós beszédet Olasz Gábor (1989) részletesen leírta, sőt bizonyos korlátokkal beszédfelismerő rendszerek is működnek. Azzal azonban, hogy az emberi hang magában rejtje az egyéni jellemzőket, az utóbbi évtizedekben kezdtek behatóan és körültekintően foglalkozni.

A *hangszín* a beszédhangok jellemzésére szolgáló kifejezés, a hangképzésének észlelésbeli vetülete. A beszédhangok percepció alapú, szubjektív jellemzésekor gyakran folyamodunk metaforákhoz 'susogó, folyékony' stb. (Kassai 1989).

A *hangszínezet* kifejezést a beszélő személy egész beszédének jellemzésére használjuk. Az angol nyelvben ennek az összetett jelenségnek a megnevezésére a 'hangminőség' (voice quality) kifejezést használják (Crystal 1985). Az alaphangmagasság döntő tényezője a hangszínezetnek (Gósy 1999). Hétköznapi életünkben is sokszor használunk különféle kifejezéseket a beszélő hangszínezetének meghatározására: kellemes hang, kellemetlen hang, megnyugtató hang, csengő hang, dörgő hang, zengő vagy zengzetes hang és sokáig folytathatnák

még. A hangszínezet része annak a sajátos és összetett jelenségnek, amelynek hatására esetleg képesek vagyunk a beszélő személyt is azonosítani. Ha ez nem is sikerül, akkor is hajlamosak vagyunk a saját terminológiai használatunk szerint besorolni a beszélőt beszéde alapján a fent említett hétköznapi kategóriákba. A kérdés tovább bonyolódik, hogyan alakítottuk ki ezeket a kategóriákat? Nyilvánvalóan saját észleletünk, tapasztalatunk szerint alkotjuk ezeket a mindennapi elnevezéseket. Mindenki érti és érzi, sőt az avatatlan, iskolázatlan fül is képes felismerni ezeket a különbségeket. A televízió, rádió, mozi még inkább szélesíti tapasztalatunkat, benyomásainkat e téren. Egyre inkább előtérbe kerül a beszéd mind a kutatások, mind a hétköznapiok területén. Ez érthető, hiszen manapság elég egy kellemes hangszínezet a karrierhez (szinkronsztínész, bemondó stb). A nazális hangszínezet pedig rendkívül kellemes benyomást kelt a hallgatóban.

A nazalitás, a nazális hangszínezet

A nazalitás fiziológiás fogalmat takar: normál orrüregi rezonancia hangzók képzése közben (Hirschberg 2003). Három nazális mássalhangzó található a magyar nyelvben [m], [n], [ny], ezek mind félzárhangok, okkluzívák. A félzárhang fogalma azt fejezi ki, hogy bár létrejön egy tökéletes zár a szájban, de a levegőáramlás folyamatos marad az orrüregen keresztül. Az [m] és az [n] az egyszerű, míg az [ny] az összetett szerkezetű hangok közé tartozik. Az [m] és az [n] hosszan is ejthetők, a zár felnyitása nélkül, míg az [ny] hang karakterének kialakításához szükséges a zárfelpattanásból adódó i-szerű hangrés. Ezáltal az [ny]-ben két hangrészt különböztetünk meg, a zöngét (nazális) és a zárfelpattanást (Olaszy 1989). A nazális hangok képzésénél üregváltás történik, mivel a levegőáramlást a lágy szájpad leengedésével az orrüreg felé tereljük. Az orrüreg méretének megfelelő rezonanciával (200...300 Hz) rendelkezik, biztosítva a nazális hangzást (Olaszy 1989).

Enyhe (nem kóros) nazalitás nyelvektől, dialektustól, beszédssituációtól függően más orális mássalhangzók és a magánhangzók kiejtésénél is észlelhető lehet (Hirschberg 2003). Szinte az összes UPSID (The University of California, Los Angeles Phonological Segment Inventor Database) tartalmaz olyan fonémát, amelynek fő allofónja zöngés nazális (97%) és ez általában (az esetek 96%-ban) az [n]. Ha van egy második nazális, az általában az [m] lesz. A nazális mássalhangzók többsége a különböző nyelvekben zöngés – 93%, kevesebb mint 4 %-uk zöngétlen (Crystal 1998).

A nazalitás rendkívül kellemes hangzást kölcsönöz a beszédnek, valamint a hang 'vivőerejét' is fokozza. Ezt használják ki az operaénekesek, főleg a tenorok (V. Kovács 1998). Sok énekes tartja fontosnak a nazális rezonanciát az énekhangképzésben. Svéd nazofiberoszkópos videofelvétellel végzett vizsgálatok bizonyítják, hogy éneklés alatt a legtöbb esetben kismértékű, de egyértelműen velofaringeális (VP) nyitottság észlelhető (Birch et al., 1999).

Az eddigi nazométerrel végzett nemzetközi vizsgálatok különböző csoportok mért nazalitását vizsgálták. Fiziológias, normál rezonanciával rendelkező embereknél (Seaver et al., 1991; Leeper et al., 1992; Valenti 1993; Anderson 1996; Haapanen 1991a; Alzahrani et al., 1998; Van Lierde 2001) éppúgy, mint rendellenességek kiszűrésében, vizsgálatában (Fletcher 1970; Dalston et al., 1991a; Dalston et al., 1991b; LaPine et al., 1991; Dalston et al., 1993; Haapanen 1991b; Alzahrani et al., 1998).

Vizsgálati módszer

A vizsgálati személyek, csoportok

Vizsgálataink során az életkor megállapításánál nagyon rövid szakaszokat választottunk ki, így a kisgyermek 5 és 7 év, a fiatal felnőtt 20 és 35 év közöttiek voltak.

A nemzetközi szakirodalom alapján egyértelművé vált, hogy fontos differenciálni a csoportokat, vagyis nem lehet egységes adatokat megadni az adott nyelvre vonatkozóan, külön kell *nem, életkor* alapján megvizsgálni a normál nazalitási értékeket. Az életkor szerint elsősorban az óvodáskorú gyermekeket vizsgáltuk, mivel ők azok, akiknek a normál nazalitási értékeit fontos megállapítanunk, hiszen a logopédiai kezelés alatt állók többségükben ehhez a korosztályhoz tartoznak. Ez azonban nehézséget vont maga után, mivel ebben az életkorban nagyon nehéz tiszta beszédű gyermekeket találni. Bzoch (1989) szerint a hipernazalitást nem szabad olyannál mérni, akinek artikulációs hibái vannak, mert azok meghamisítják az eredményt. Véleményünk szerint ugyanez érvényes a normál értékek meghatározásánál is.

Normatív értéként kezelték a nemzetközi szakirodalomban felnőttek esetében a logopédusok adatait, akik minden kétséget kizárva az anyanyelvet szépen, tisztán, érthetően, artikulálva beszélik. Hivatásuknál fogva a tökéletes hangképzés tudásával kell, hogy rendelkezzenek és ezt a tanult tudást használják a munkájukban is.

Beszédképzettnek tartunk minden olyan személyt, akik beszédtechnikai képzésben részesültek, és mindezt hivatásukban is gyakorolják, például a lelkészek, színészek, énekesek, bemondók stb. *Naiv (laikus)* beszélők azok a vizsgálati személyek, akik nem részesülnek, illetve nem részesültek beszédtechnikai képzésben.

Kutatás-szervezési szempontok vezéreltek minket abban, hogy logopédusokat, illetve logopédus hallgatókat soroljunk ebbe a csoportba. Az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar tanárai és diákjai segítettek munkánkat. Itt azonban felhívom a figyelmet az egyik kutatási korlátunkra, miszerint ebbe a csoportba nem tudtunk elegendő férfi mintát bevonni, ezért ilyen jellegű vizsgálat jelen tanulmányunkban nem szerepel.

Az egyik kérdés, amelyre választ szeretnénk kapni, hogy ez a tudatos hangképzés befolyásolja-e a mért nazalitási értékeket, és ha igen, ezt milyen mértékben teszi.

A vizsgálati anyag

A nemzetközi szakirodalom vegyes összetételű, nazális mássalhangzó nélküli, valamint súlyozottan nazális mássalhangzókat tartalmazó mondatokból álló tesztet állított össze, amely rövidebb vagy hosszabb terjedelmű. A nemzetközi irodalom alapján sincs egységes álláspont, csupán néhány szempont domináns, ezeket felhasználtuk saját vizsgálati anyagunk összeállításánál.

Az *első*: mindig az adott nyelv hangzásvilágának megfelelő vizsgálati anyag összeállítása a cél, hogy megállapítható legyen a nyelvre vonatkozó mért nazalitási érték.

A *második*, amely ennél sokkal fontosabb, hogy olyan hangzóösszetétellel szerepeljenek a feladatok a vizsgálati anyagban, amelyek leginkább segítenek a kóros elváltozások diagnosztizálásában, valamint a terápia és műtétek hatékonyságának ellenőrzésében, mivel ez a műszer elsődleges funkciója. Alapvetően fontos megállapítani a határértékeket, tovább gondolva a vizsgálatokat.

A *harmadik*: célszerűek a rövidebb terjedelmű vizsgálati anyagok, amelyek könnyen és gyorsan elvégezhetőek, de már első lépésként is elegendő információt hordoznak és eredményeik alapján eldönthető a vizsgálat további menete.

A vizsgálat célja

A vizsgálat során a magyar nyelvre vonatkozóan a normál, ép beszéd nazalitási értékeit állapítottuk meg a nemzetközi szakirodalom ismeretében, *vegyes* összetételű (nazális és orális mássalhangzókat egyaránt tartalmazó) feladatok, és *orális* (nem tartalmaz nazális mássalhangzókat) mondat esetében. A vizsgálat célja tisztázni, hogy amennyiben egy ép beszédű vizsgálat történik, akkor annak milyen értékek között kell mozognia egy adott életkorban? Figyelembe kell-e venni a nemi és beszédképzettség szerinti változókat? Számszerűsítve a normál, ép beszéd nazalitását, megvizsgáltuk milyen különbségek figyelhetők meg nem, életkor és beszédképzettség megoszlása alapján.

A vizsgálati tesztanyag

A vizsgálati anyag összeállításánál több fontos szempont dominált. A vizsgálat célja a nazalitás és a kóros nyílt orrhangzósság megállapítása minél több aspektusból, minél nagyobb hanganyaggal. A nazométer műszer a Madarász Utcai Gyermekkorház Logopédiai Szakrendelőjében található, ezért a vizsgált személyek leggyakrabban 5–7 év körüli gyermekek, akik koruk miatt még nem tudnak olvasni vagy nyelvi nehézséggel küzdenek. Így arra kellett törekednünk, hogy minden korcsoportnál elvégezhető legyen a vizsgálat, ezért a feladatoknak egyszerűeknek, világosaknak és könnyen kivitelezhetőeknek kellett lenniük. Ügyeltünk arra is, hogy a vizsgálati személy, jelen esetben a kisgyermek, ne fáradjon el a vizsgálat során. A feladatokat a függelék tartalmazza. Az óvodáskorú kisgyermekek számára is ismerősnek tűntek a feladatok, így praktikusságát tekintve megállta a helyét ez a néhány mondat, amelyekben megtalálhatók voltak a magyar közlésben előforduló jelenségek, megnyilatkozások.

A vizsgálati személyek

Gyermekek: (5–7 évesek) nem beszédhibásak 30 fő

Felnőtt:

Normál: Nők (20–35 év közöttiek) 15 fő

Férfiak (20–35 év közöttiek) 15 fő

Beszédképzett: Nők (20–35 év közöttiek) 15 fő

75 személy (5–35 év közöttiek) hanganyagát vettük fel a vizsgálatok alkalmával. Normál, ép beszédű személyek mért nazalitási értékeit

vizsgáltuk *nem*, *beszédképzettség* és *életkor* szerinti megoszlás viszonylatában. Minden személynek ép beszéde és jó hallása volt. Mindannyian budapesti lakosok voltak.

A vizsgálati személyek kiválasztásánál ügyeltünk a csoportok homogenitására, igyekezve minél szűkebb életkorbeli határokat megjelölni. A gyermekeket a budapesti XIII. kerületi Gyöngyszem óvoda logopédusa választotta ki a vizsgálatra, aki már régóta ismerte őket. A vizsgálat megkezdése előtt a Madarász Utcai Gyermekkorház Logopédiai Szakrendelőjének a logopédusa ellenőrizte a gyermekek beszédét játékos beszélgetés alkalmával.

A felnőttek esetében is törekedtünk a minél homogénebb csoport kialakítására. Legoptimálisabbnak a 20 és 35 év közöttiek tűntek. A felnőtt normál csoport beszédét logopédus ellenőrizte, a logopédus hallgatói minta esetén feltételezhető volt a normál beszéd. Minden vizsgálati személyt foniáter ellenőrzött, így az eredményeket befolyásoló tényezőket, kóros elváltozásokat ki lehetett zárni.

A vizsgálati helyzet

Csoportos játékos foglalkozással indítottunk, majd beszélgetés előzte meg a hangfelvételt, így próbáltuk az emocionális változókat is kiiktatni. A kis létszám azért tűnt optimálisnak, mert így a gyerekek nem fáradtak el a vizsgálat végére, és szívesen jöttek el a Logopédiai Szakrendelőbe. A gyermekeknek bemutattuk a műszert, és játékos programmal, ajándékokkal oldottuk a légkört. Ezután külön-külön vet-tük fel a gyermekek hangját, míg a többiekkel az óvoda dolgozója játszott egy másik szobában.

A kisgyermekek ismételték, a felnőttek olvasták a feladatokat. Minden csoportnál voltak véletlenszerűen kiválasztott kontrollszemélyek, akikkel többször is felvettünk hanganyagot. Erre azért volt szükség, hogy ellenőrizzük az adatok hitelességét. Ezeket a kontrollfelvételeket több alkalommal megismételtük kisebb-nagyobb időközönként. A kontrollfelvételek hanganyagának mért nazalitási értékei között egyszer sem volt szignifikáns különbség.

A vizsgálati eszköz

A felvételeket nazométer 6400 modell 1.5 szoftver változatával rögzítettük. A hangszigetelő lemezzel térben szétválasztott, kettős, speciális mikrofont a száj-, illetve az orrnyílás elé helyeztük, fejpánttal

rögzítettük. Speciális mikrofonunk garantálta az állandó távolságot a száj és az orr, valamint a mikrofonok között. A testtartás és a fejtartás is hasonló szögben volt, hiszen minden alkalommal a képernyőről olvasták, illetve figyelték a feladatokat. Azok a kisgyermek is, akik nem tudtak olvasni, a számítógép képernyőjét figyelték, mivel itt folyamatosan megjelent az általuk mondott szöveg grafikus eredménye.

A felvétel alatt a monitoron figyelemmel lehet kísérni a beszéd nazalitási jellemzőit, amelyet a függőleges tengely mutat be százalékos formában, míg a vízszintes tengelyen az időtartamot látjuk. A program állandó tájékoztatást ad a felvétel és lejátszás ideje alatt a hangerő mértékéről is. A kijelzőn láthatjuk az optimális hangerőt zöld színnel jelezve. Ha fokozódik a hangerő akkor sárga, majd piros szín jelenik meg, amelyre mindig tekintettel voltunk. Amint túllépte a vizsgálati személy a megengedett hangerőt, a feladatot megismételtettük. Biztosítottuk a megfelelő felvételi körülményeket, amely különösen fontos, mivel a nazális-orális szeparáció a mikrofonok között körülbelül 25 dB. A vizsgálat befejezése után megkezdjük a vizsgálati eredmények, adatok kiértékelését.

Az eredmények, adatok értékelése

Miután a vizsgált személy befejezte a szöveget, a képernyőn megjelenő vizuális diagramot a kurzorok segítségével kijelöltük analízisre. A nazométer programjának felhasználásával megállapítottuk a következő mutatókat: a mért nazalitás középértéke, standard eltérés, a mért nazalitás maximális értéke, minimális értéke, időtartam.

Az adatokat SPSS statisztikai elemző eljárással dolgoztuk fel, a kétmintás t- próba alapján végeztük az elemzést, mivel csoportok közötti különbségeket vizsgáltunk. Összesen 75 személy hangját rögzítettük a különböző típusú feladatok alapján. Ezeket csoportosítottuk és elemeztük ki, a normál beszédű személyek *életkor, nem, beszédképzettség* szerinti nazalitási értékeit vizsgálva.

Vizsgálati anyag nazális mássalhangzó-összetétele

1. táblázat: A feladatok nazális mássalhangzó összetételük alapján

	ÖsszMsh	Nazális msh	Nazális msh arány %
Jó napot (J)	8	2	25
Számolás (Sz)	30	4	13,3
Hét napjai (H)	27	3	11,11
Szöveg (Szöv)	241	26	10,7
Zsuzsi (O)	7	0	0

Minden feladattípus esetében a táblázatban, zárójelben egy rövidebb megjelölést alkalmaztunk, amelyet a diagrammokon és ábrákon is tudunk használni. A *Zsuzsi kutyája ugat* mondatunk nem tartalmaz nazális mássalhangzót, ezért orális mondatnak nevezzük és (O) jelölést kap a diagrammokon és táblázatokban. A felnőttekkel elolvasatott szöveg pedig a magyar nyelvre vonatkozó hangzóeloszlásban képviseli a megfelelő hangokat, ezáltal megfelelőnek tartjuk, hogy reprezentálja a magyar nyelv hangzókészletének nazalitási értékét, ezt (SZÖV)-ként jelöljük a megfelelő diagrammokon és ábrákon.

A fenti táblázattal arra keressük a választ, hogy a feladatokban szereplő nazális mássalhangzók mennyiben mutatkoznak meg a gép által adott nazalitási értékekben. A legnagyobb arányban (25%-ban) a *Jó napot kívánok* mondat tartalmaz nazális mássalhangzókat.

Mért nazalitási értékek életkor szerinti megoszlás alapján

Minta: 30 fő gyermek (5–7 év közöttiek), 46 fő felnőtt (20–35 év közöttiek).

2. táblázat: A mért nazalitási középértékek és szórások életkor szerint megoszlás alapján

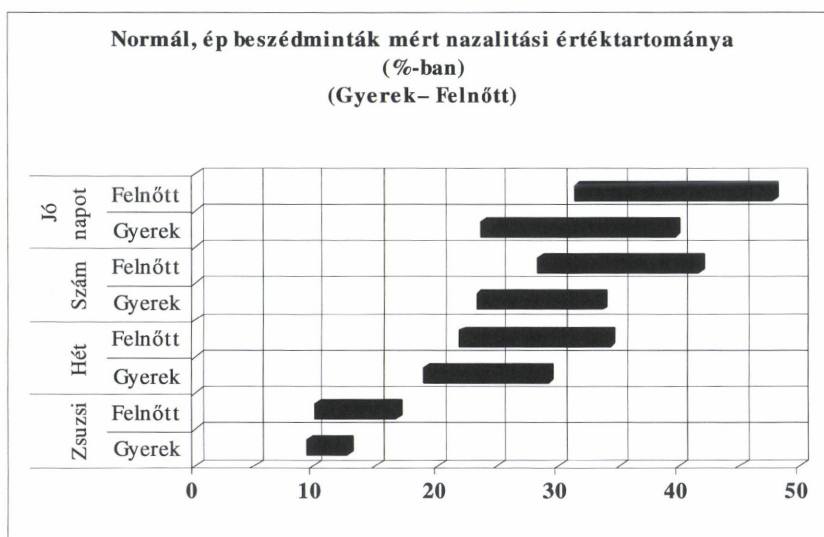
	Gyerek		Felnőtt	
	Középérték	Szórás	Középérték	Szórás
Jó napot	31,7337	7,9744	39,5007	8,1472
Számolás	28,4123	5,0987	35,0409	6,6293
Hét napjai	24,0533	5,1689	28,0442	6,1654
Zsuzsi	11,0950	1,6589	13,3491	3,1871

$p < 0,05$ Gyerek–Felnőtt között minden feladattípus esetében szignifikáns a különbség.

A közép- és szórásértékek alapján kiszámítottuk a normál, ép beszéd értéktartományát életkor szerint.

3. táblázat: Normál értéktartomány életkor szerint

Mondatok	Gyerek		Felnőtt	
	Minimum	Maximum	Minimum	Maximum
(J) Jó napot	23,76	39,71	31,36	47,64
(Sz) Szám	23,32	33,5	28,42	41,66
(H) Hét	18,89	29,2 1	21,88	34,2
(O) Zsuzsi	9,49	12,74	10,16	16,52

Az x tengelyen a mért nazalitási értékek láthatók, az y tengely a feladattípusokat és a vizsgálati csoportokat mutatja.

Következtetés

Állítható, hogy a mért nazalitás korrelál a nazális összetevők arányával, vagyis a nagyobb arányban nazális mássalhangzókat tartalmazó feladat nazalitási indexe magasabb. Azt is megfigyelhetjük, hogy a felnőttek mért nazalitási értékei minden esetben szignifikánsan magasabbak a gyermekekéhez képest.

Ezzel igazolódni látszik a feltevésünk, amely szerint az életkornak ebben a szakaszában, az óvodáskorú gyermekek és a fiatal felnőttek

beszédének nazalitási értékei között szignifikáns különbség tapasztalható, mégpedig a felnőtteknél magasabb ez az érték a vegyes típusú mondatok és az orális mondat (*Zsuzsi kutyája ugat*) esetében egyaránt.

Az eddigi kutatásokban ilyen jellegű felmérés, amelyben a fő vizsgálati populáció az óvodáskorú gyermek, eddig – tudomásunk szerint – kontrollcsoportként nem szerepelt. A nemzetközi szakirodalomban az iskoláskorú gyermekek nazalitási értékeit vizsgálták, holott az óvodáskorú gyermekeknél van leginkább szükség kontrollcsoport-értékekre, mivel a legtöbb vizsgálati személy ebben az életkorban található.

Alzahrani et al., (1998) iskoláskorú gyermekekkel végeztek ilyen jellegű méréseket és kimutatták a különbséget a gyermek és felnőtt populáció nazalitási értékei között, sőt Alzahrani úgy vélekedik, hogy a nazalitás mértéke az életkor előrehaladtával növekszik. Ez feltételezhető, bár nem állítható, mivel az eddigi eredmények csupán részeredmények, és longitudinális vizsgálatra van szükség ahhoz, hogy mindez bizonyítást nyerjen. A következő reláció azonban feltételezhető: a kisgyermekek, valamint az iskoláskorú gyermekek mért nazalitása alacsonyabb a fiatal felnőttek értékénél. A fiatal felnőttek nazalitási értékei (18–38 év közöttiek) alacsonyabbak, mint az idősebb korosztályé (50–55 év közöttiek). Mindezt Hutchinson et al. (1978) felmérései alapján feltételezhetjük, amelyet a Tonar II. műszer segítségével mutattak ki, amely a nazométer műszer elődjeként van számon tartva. Azonban kutatásaikkal arra is rámutattak Hutchinsonék – akik 50 és 80 év között a vizsgálati személyeket ötéves eltérésekkel sorolták be életkor-szakaszokba –, hogy az életkor előrehaladtával bár növekszik ebben az életszakaszban a nazalitási érték, de nem egyenesen arányosan. Ötéves periódusokban nem mutatható ki egyértelműen a növekedési tendencia.

Az életkor előre haladtával változnak a beszélő szervek, az artikulációs mozgások, a teljes beszédprodukció. Az egyik fő kérdés az, hogy vajon mennyi idő elteltével lehet a beszéd változását észlelni és mérni. Minden ember esetében azonos mértékű a változás?

Ismeretes, hogy a beszédképzés egyéni eltérései csak részben akaratlagos működések eredményei (Nikléczy 1996). Nincsenek azonban nagyobb mintára kiterjedő vizsgálatok arra vonatkozóan, hogy ugyanazon személy esetében mekkora idő elteltével tapasztalható lényeges nazalitás-változás a beszédben.

Kísérletekkel igazolták, hogy a fiatalok és az idősök között a beszéd több területén is tapasztalható eltérés (Gósy 2000). A beszédtem-

póban (Gocsál 1998), az alaphangmagasság alakulásában (Balázs 1993), sőt az artikulációban is, de ez még nincsen pontosan kivizsgálva.

Az a kérdés is felmerül azonban, hogy milyen, éves terjedelemben meghatározott időszakok jellemzőek a beszédre. Ez még további vizsgálatokra inspirálhatja a kutatókat az életkori változók minél részletesebb kidolgozásában, de úgy véljük, hogy a célzott korosztály, – ebben a vizsgálati módszerben mindenképpen – az óvodáskorú gyermekek csoportja, még akkor is, ha nehézséget okoz a megfelelő létszámú kontrollcsoport vizsgálata.

A magyarországi orvosi és logopédiai terápia szemlélete a korai diagnózis és kezelés, hogy minél hamarabb vizsgálható legyen a normáltól eltérő hangszínezet. Ez az életkor a jelen lehetőségek szerint 5–7 év között van. Vizsgálatainkkal kimutattuk, hogy szükség van a normál, ép beszédű óvodáskorú gyermekek kontrollcsoportjának értékeire, mivel igen nagy különbségek adódtak a mért értékekben a fiatal felnőtt csoportéhoz képest.

Mért nazalitási értékek beszédképzettség szerinti megoszlás alapján

Minta: 15 fő normál és 30 fő logopédus. Mindannyian 20–35 év közötti nők voltak.

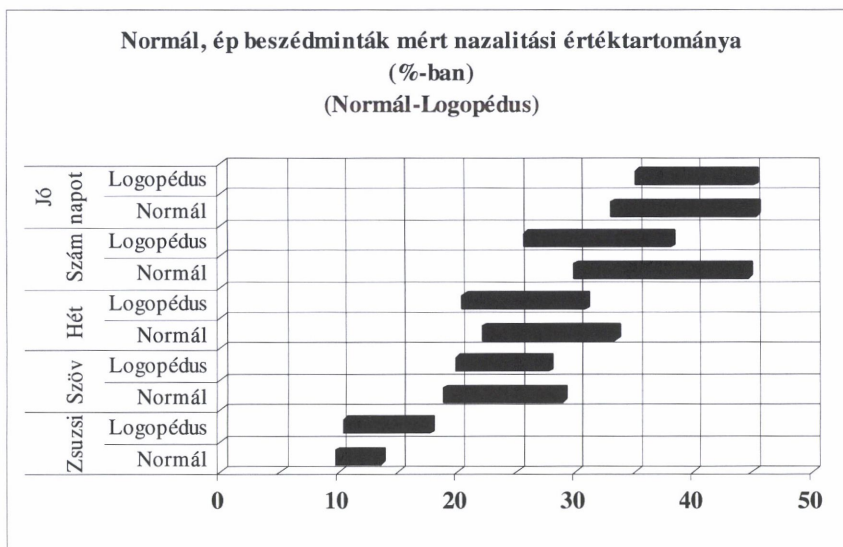
4. táblázat: Mért nazalitás közép- és szórásértékei beszédképzettség alapján

	Normál		Logopédus	
	Középérték	Szórás	Középérték	Szórás
Jó napot	39,1929	6,1444	40,1207	5,0259
Számolás	37,3207	7,3059	31,8507	6,1982
Hét napjai	27,6971	5,6073	25,644	5,1747
Szöveg	23,882	4,98	23,81	3,9487
Zsuzsi	11,6411	1,8859	14,0571	3,6235

A közép- és szórásértékek alapján kiszámítottuk a normál, ép beszéd nazalitási értéktartományát beszédképzettség szerint.

5. táblázat: Normál értéktartomány beszédképzettség szerint

Mondatok	Normál		Logopédus	
	Minimum	Maximum	Minimum	Maximum
(J) Jó nap	33,05	45,33	35,1	45,14
(Sz) Szám	30,02	44,62	25,66	38,04
(H) Hét	22,09	33,29	20,47	30,81
(Szöv)	18,9	28,86	19,91	27,71
(O) Zsuzsi	9,76	13,52	10,43	17,67

Következtetés

Két esetben tapasztalható magasabb érték a logopédusok körében: egyrészt a *Jó napot kívánok* esetében, ahol legmagasabb a nazális mássalhangzók aránya, másrészt a nazális mássalhangzók nélküli *Zsuzsi kutyája ugat* példamondatunknál. Ez utóbbi esetben azonban szignifikánsan különböznek az értékek, $p < 0,05$. Elmondható az eredmények alapján, hogy a beszédtechnikailag képzettek jobban kihasználják a rezonancia adta lehetőségeket. A színészek, logopédusok, lelkesek, énekesek, minden olyan személy, aki beszédtechnikai képzésben részesült, és ezt a tudását hivatásában is gyakorolja, érvényesíti a nazalitás vivőerejét, amely az átlagember beszédéhez képest magasabb szintet mutat, és megfelelő rezonancia-értékekkel megjelenik.

Fontos kiemelnünk, hogy a szöveg esetében a nazalitási értékek megegyeznek. Hosszabb szöveg esetében a beszédképzettséggel rendelkezők már nem képesek annyira tudatosan figyelni az artikulációra, feltételezhetően ezért közelítenek egymáshoz ezek az értékek.

A többi feladatnál ugyanakkor a laikus, normál beszédűek, azaz beszédtechnikai képzésben nem részesült személyek beszédének mért nazalitási értékei a magasabbak, bár nem szignifikáns, vagyis nem jelentős az eltérés.

Mért nazalitási értékek nemek szerinti megoszlás alapján

Minta: 31 fő férfi és 44 fő nő.

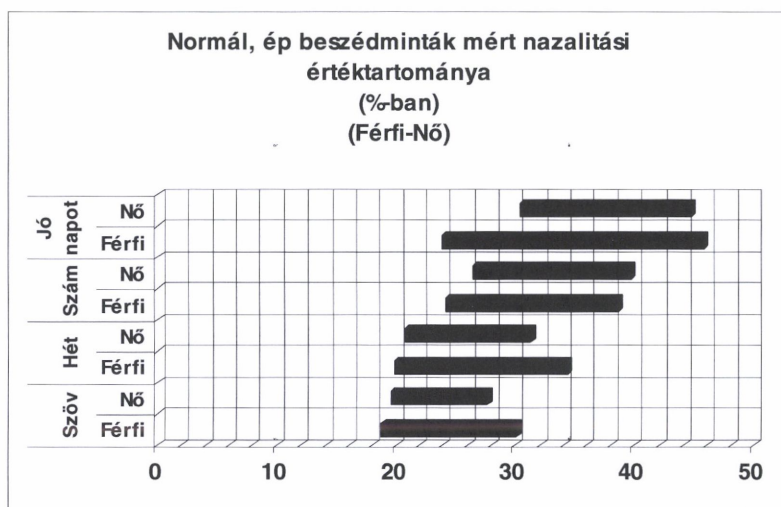
6. táblázat: Mért nazalitás közép- és szórásértékei nemek szerint

	Férfi		Nő	
	Középérték	Szórás	Középérték	Szórás
Jó napot	34,7932	10,8463	37,5216	7,1299
Számolás	31,4516	7,2198	33,0502	6,5914
Hét napjai	27,0681	7,1937	26,0109	5,1966
Szöveg	24,4069	5,6072	23,634	4,0174

A közép- és szórásértékek alapján megállapítottuk a normál, ép beszéd értéktartományát nemek szerint.

7. táblázat: Normál értéktartomány nemek szerinti megoszlásban

	Férfi		Nő	
	Minimum	Maximum	Minimum	Maximum
(J) Jó nap	23,95	45,63	30,4	44,64
(Sz) Szám	24,24	38,66	26,46	39,64
(H) Hét	19,87	34,25	20,82	31,2
(Szöv)	18,8	30	19,62	27,64

Következtetés

A nemek közötti nazalitási értékek vizsgálatában a nőknél *Jó napot* (J) és *Számolás* (Sz) típusú feladatoknál magasabb értékek voltak, míg a *Hét napjait* felsorolva (H) és a *Szöveg* (SZÖV) felolvasásánál alacsonyabb százalékos adatokat kaptunk, a különbségek között azonban nem volt szignifikáns eltérés.

Ez megegyezik a nemzetközi szakirodalmak többségével: Seaver et al., (1991), Leeper et al., (1992), Van Lierde et al., (2001), valamint ide sorolhatjuk még Hutchinsonékat (1978), akik vizsgálataikban kimutatták, hogy a nőknél magasabb a mért nazalitási érték, mint a férfiaknál a magasabb nazális összetételű feladatoknál, bár nem tudtak minden esetben szignifikáns különbséget kimutatni.

A férfiaknál szignifikánsan nagyobb a szórás, mint a nőknél, ami arra utalhat, hogy a nemek megoszlása szerint a férfi minta heterogénebb, azaz nagyobb különbség mutatkozott a mért nazalitási értékek között egymáshoz képest a csoporton belül. Ebből arra következtethetünk, hogy a férfiak beszédének nazalitási értékeiben markánsabb különbségek tapasztalhatók, mint a nőknél. Gondoljunk csak arra, hogy normál beszéd esetében a felnőtt férfiaknál jobban felfigyelünk a beszédbeli hangzás eltérő, nem megszokott változataira, különösen ha kellemes hangszínezetet jelent. A nők nazalitási értékei jobban közelítenek egymáshoz a csoporton belül, a homogénebb mintából juthatunk erre a következtetésre.

Összegzés

A felnőttek mért nazalitási értékei szignifikánsan különböznek az 5–7 év közötti gyermekek értékeitől, vagyis az életkor szerinti normatívákat külön meg kell állapítani.

Nemek szerinti csoportok esetében nem található szignifikáns különbség, ezért a felnőtt adatok ilyen jellegű csoportbontása nem szükséges.

A logopédusok adatait nem kezelhetjük normatívként, mivel a tudatos hangképzés során szignifikáns különbségek adódtak a laikus beszélők eredményeihez képest.

A műszer alkalmasnak bizonyul a nazalitás és a nyílt orrhangzósság mértékének megállapítására, folyamat-diagnózis ellenőrzésére is. A gyermekek kifejezetten örültek a próbáknak, szívesen próbálgatták hangjukat, a képernyő jelzései fokozott korrekcióra készítették őket. Az adatok archiválhatóak és bármikor újra lejátszhatóak, longitudinális vizsgálatok elvégzésére és folyamat-diagnózisra is kiválóan alkalmas. Jól beépíthető a terápiás gyakorlatba. Műtétek és terápia hatékonyságának ellenőrzésére is alkalmas. A beszédkorrekció során a logopédus munkáját is segíti (pl.: ajak- és/vagy szájpadhasadékos, nagyothalló, afóniás gyermekek beszédtanítása) vizuális önkontroll segítségével.

Segítség a logopédusnak, megerősítés a gyermeknek és nem mellékesen a szülőnek, aki kulcsfontosságú a terápiában.

Az eredmények további alkalmazása, a kutatás kiterjesztése

Lehetséges terápiák kidolgozása a műszer mint audio-vizuális, multiszenzoros segédeszközként való alkalmazásával. A vizsgált populáción kívül igen érdekesnek ígérkezik az idősebb korosztály hasonló szempontú felmérése. Figyelemre méltó lehet a dialektusok mérése, például a mezősegi nyelvjárás néhány magánhangzója nazalizálódásának mértéke a köznyelvihez képest.

Függelék

Vegyes hangtani összetételű feladatok, melyek nazális és orális hangokat egyaránt tartalmaznak:

Jó napot kívánok.

Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc, tíz.

Hétfő, kedd, szerda, csütörtök, péntek, szombat, vasárnap.

Orális mondat, amely nem tartalmaz nazális mássalhangzót:

Zsuzsi kutyája ugat.

Felnőttek számára választott hosszabb szöveg felolvasása:

Az északi szél nagy vitában volt a nappal, hogy kettejük közül melyiknek van több ereje. Egyszer csak egy utast pillantottak meg, amint köpenybe burkolódzva közeledett. Elhatározták, hogy a vitát az nyeri meg, amelyik előbb veszi rá az utast, hogy kabátját levegye. Az északi szél összeszedte egész erejét, és fújni kezdett, de minél erősebben fújt, az utas annál szorosabbra fogta össze a kabátját. Az északi szél végre feladta a harcot. Ekkor a nap küldte meleg sugarait az utasra, aki rövidesen levette a kabátját. Az északi szélnek tehát el kellett ismernie, hogy kettejük közül a nap az erősebb. Az északi szél és a Nap (népmese)

Felhasznált irodalom

- Alzahrani, MS. (1998): A Study of Normative Nasometric Values in Saudi Arabian Speakers. In: www.sspaa.org/ASHA_98_naso.pdf.
- Anderson, R. T. (1996): Nasometric values for normal Spanish-speaking females: A preliminary report. *The Cleft Palate-Craniofacial Journal* 33, 333–336.
- Balázs Boglárka (1993): Hangképzési zavarok időskorban. In: *Beszéd kutatás '93*. Szerk.: Gósy Mária–Siptár Péter. MTA Nyelvtudományi Intézet. Bp., 156–166.
- Birch, P., Gümoes, B., Stavard, H., Prytz, H., Björkner, E., Sundberg J. (1999): Velum behaviour in professional classic operatic singing. www.speech.kth.se/qpsr/tmh/1999/99_38_055_064
- Bzoch Kr. (1989): Measurement and assessment of categorical aspects of cleft palate language, voice, and speech disorders. In: Kr Bzoch (ed.): *Communicative disorders related to cleft lip and palate*. 3rd ed. Boston: A College-Hill Publication. Little Brown and Company. 137–173.
- Crystal, D. (1985): *Dictionary of Phonetics and Linguistics*. Cambridge University Press London.
- Crystal, D. (1998): A nyelv enciklopédiája. Osiris. Bp., 170–171.
- Gocsál Ákos (1998): Életkorbecslés a beszélő hangja alapján. In: *Beszéd kutatás '98*. Szerk.: Gósy Mária. MTA Nyelvtudományi Intézet. Bp., 122–135.
- Gósy Mária (1999): Az egyéni hangszínezet és a beszélő felismerésének kísérleti-fonetikai megközelítése. In: *Magyar Nyelvőr* 123. 424–438.
- Gósy Mária (2000): Állandóság és változás a beszédben. *Magyar Nyelv* XCVI, 1. 1–14.

- Dalston, R. M., Warren, D. W., Dalston, E. T. (1991a): A preliminary investigation concerning the use of nasometry in identifying patients with hyponasality and/or nasal airway impairment. *Journal of Speech and Hearing Research* Vol. 34, 11–18.
- Dalston RM, Warren DW, Walston ET. (1991b): Use of nasometry as a diagnostic tool for identifying patients with velopharyngeal impairment. *Cleft Palate Craniofac Journal* 28. 284–188.
- Fletcher, S. G., Bishop, M. E. (1970): Measurement of nasality with Tonar. *Cleft Palate Journal* 7, 610–621.
- Frint Tibor–Surján László (1982): A hangképzés és zavarai, beszédzavarok. Medicina Könyvkiadó. Bp., 28–31.
- Haapanen, M. L. (1991a): Nasalance Scores in Normal Finnish Speech. *Folia Phoniatri*. Vol. 43, 197–203.
- Haapanen, M. L. (1991b): A simple clinical method of evaluating perceived hyponasality. *Folia Phoniatri*. Vol. 43. 122–132.
- Hirschberg Jenő (2003): A foniátria és a Magyar Fonetikai, Foniátriai és Logopédiai Társaság története. A kommunikáció, a hangképzés és a beszéd zavarainak kezelése. Bp., 172–177.
- Hutchinson, J. M., Robinson, K., Nerbonne, M. A. (1978): Patterns of nasalance in a sample of gerontologic subjects. *Journal of Communication Disorders* 11, 469–481.
- Kassai Ilona (1989): Fonetika. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 100–102.
- LaPine, P.R., Stewart, M.G., Thatchell, J. (1991): Application of nasometry to speech samples of hearing-impaired children. *Perceptual and Motor Skills* Vol. 73. 467–475.
- Leeper, H. A., Rochet, A. P. MacKay, I. R. A. (1992): Characteristics of nasalance in Canadian speakers of English and French. *International Conference on Spoken Language Processing* Banff, Alberta, Canada. October 49–52.
- Nikléczy Péter (1996): Beszélő személy azonosítása szűk frekvenciás szavak alapján. In: *Beszéd kutatás '96*. Szerk.: Gósy Mária MTA Nyelvtudományi Intézet. Bp., 20–31.
- Olaszy Gábor (1989): Elektronikus beszédelőállítás. Műszaki Könyvkiadó. Bp., 154–169.
- Seaver, E. J., Dalston, R. M., Leeper, H. A., Adams, L. E. (1991): A study of nasometric values for normal nasal resonance. *Journal of Speech and Hearing Research* Vol. 34. 715–721.
- Stevens, K. N. (1998): *Acoustic Phonetics*. MIT Press. Cambridge, Mass. 1998
- Valenti M. (1993): They sing the opera electric. *Mechan. Eng.* 115. 110.
- Van Lierde K. M., Wuyts F. L., De Bodt M., Van Cauwenberge P. (2001): Nasometric values for normal nasal resonance in the speech of young Flemish adults. *Cleft Palate Craniofac J.* 38. 112–118.
- V. Kovács Emőke (1998): Az orrhangzós beszéd. In: *Logopédiai Jegyzet I.* Szerk.: Kovács Emőke. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp., 187–225.

Planning urbanisation in Hungary, 1945–1989

Sándor HORVÁTH

Introduction

Social and regional inequalities have always been and still are the central issues of town planning, regional and settlement policies. The official ideology of Eastern Bloc countries declared that egalitarian principles, the development of underprivileged social groups, and the official discourse dealing with town planning and regional differences had the same set of aims. The new socialist towns represented the official images of cities of the future, 'where there will not be poverty, beggars, and periphery'.¹ However, the principles declared and the unofficial and western image of Hungarian urban development was confronted with each other day by day. Segregation, urban poverty and poor housing conditions met the eye of anyone, who began to analyse the urbanisation processes of the socialist period in Hungary.

Iván Szelényi's model of urban social inequalities in socialism became one of the most known, which was based mainly on research done at the new housing estates. It comes clearly out of Szelényi's works, that urban segregation can also take place in such non-market or pseudo-market conditions, which were created by the command economy and the socialist state. The main reason for this phenomenon is 'that the different institutions [...] need a different structure of workforce, and that is why the housing districts allocated near to such kinds of "symbiotic complexes" will have a potentially different social structure.'²

Segregation, poverty and urban inequalities characterised not only Budapest, but also small and middle-sized Hungarian towns.³ Though officially these tendencies were never generally admitted, the development of Hungarian urban planning, changes in dealing with regional differences, and settlement policies clearly show, that planners and

politicians tried to confront these challenges in different ways from decade to decade.

1. Socialist cities for socialist people

The first important regulation for socialist town planning, the National Building Act (*Országos Építésügyi Szabályzat*) appeared in Hungary in 1947. It was largely designed to regulate the chaotic rebuilding process of towns, because approximately 18% of residential areas were destroyed in World War II. At this time the most significant objective was that new, planned towns had to be built instead of the restoration of old, 'provisionally built' settlements, because the planned periods for industrialisation needed a new kind of workforce. It followed from this objective, that the diffuse building of houses outside towns and villages was banned by the government in 1949, in order 'to increase the level of communal life'.⁴

The first socialist regional planning institute (*Területrendezési Intézet*; Institute for Regional Organisation) was established after 1948, but most of the plans it laid down could never be put into practice, because settlement policy and town planning of this period (1948–1956) was subordinated to the economic policy.⁵ The Three Year Plan (1947–1949) and the first Five Year Plan (1950–1955) had much more influence on urban planning than the institutes created for this assignment. The Institute for Regional Organisation was suspended in 1952, and the Regional Planning Department of the National Planning Office got most of its duties⁶, which shows that urban planning was subordinated to economic planning. Most of the plans for settlement policy were created mainly at the National Planning Office (*Országos Tervhivatal*) and at the Committee for National Economy (*Népgazdasági Tanács*) between 1949 and 1956, but these plans were never published. These 'top secret' plans clearly show the image of urban planning created by the leaders of the socialist command economy. Most of the plans contain ideological concepts which means, for example, that the most important goals of the urban planning were 'to promote the leading position of the working class', and 'to provide for the planned socialist industrialisation', 'which would be the basis of the new settlement policy'.⁷

One of the most important intentions of the state was to restrict the economic autonomy of local authorities in order to subordinate the settlement policy and urban planning to the national economic policy.

This process already began after World War II because the budget of reconstruction was centralised. The state restricted first of all the budgets of agricultural towns (*mezővárosok*)⁸ (mainly in the Alföld area).⁹ The adaptation of the Soviet, centralised council-system (*tanácsrendszer*) in 1950 made the local authorities wholly dependent on central directives, and they lost their relative financial autonomy (their budget was fixed at the Ministry of the Interior).¹⁰ The national settlement policy supported mainly the industrial and the newly established industrial towns between 1947–1953. The main problem of the agricultural towns was that they could not have newly build factories till the 1960s, and this was the most important reason for their limited budget. The direction of migration process of this period clearly shows that most of the migrating people came from the agricultural towns of the Alföld area. The main targets of their migration were Budapest and the supported industrial towns.¹¹

During this period regional planning and settlement policy was realised by improving the infrastructure of industrial and newly established towns as centres of the regions. Although the propagandistic aims of regional policy were to level town/country differences and to lower the contrast between underdeveloped and developed regions, most of the costs of regional programmes went to heavy industry; accordingly the beneficiaries of the socialist settlement and investment policy were the industrial regions.¹²

Therefore, most of the urban plans of this period dealt with the 'socialist towns', which were not only symbols of the socialist system, but also the manifestations of the new urban planning programmes. In propaganda these towns showed the ideas of planners and architects in which technology and nature no longer negated each other, where urban and rural no longer confronted each other as strangers, where factory and home were not separated by long distances which devoured time and energy. The main goals of the architectural design were to demonstrate socialist principles, and to show the people 'the socialist modes of behaviour'. According to the ideas of city planners the spatial structure of these new, 'socialist towns' had to be clear and transparent in order to control the everyday activities of people living there. The city centre and the main street had a special importance in socialist cities: they had the function of representing a place where people paraded primarily on 1st May, which was represented in the propaganda as the main feast of the working class. One of the most impor-

tant functions of socialist cities was to train the inhabitants to be 'socialist people'. The planning instruments of this training process were: (1) the urban spaces and places (which should be designed to raise the level of 'collective spirit' and 'communal life'), (2) public buildings (such as offices, cinemas, theatres, restaurants, and the 'houses of culture'), and (3) the form of the houses, which was mostly devoid of 'fussy decorations'.¹³

Socialist urban planning defined its role against 'capitalist urban planning' at that time. The official model of the Hungarian planners was Soviet urban planning, which tried to demonstrate that socialist urban planning could be more equal and function better than a capitalist one. 'The joyless monsters of skyscrapers in New York and in Chicago symbolise the slavery of soulless and mechanical "business" [...] The skyscrapers of Moscow serve the whole city: their monumental and graceful form fix the new architectural scale of the capital.'¹⁴ Every new town, every new district, and every new building had to be the symbol of the 'socialist society', and they were planned and criticised ideologically. The most significant period of adaptation of Soviet urban planning and settlement policy was between 1952–1953, when following Soviet settlement policy a rayon-system for Hungary was planned in order to replace the traditional regional network of counties (*megye*) with economic districts (rayons), but because of the new policy of the government of Imre Nagy it could not be realised.¹⁵

There were about 1,8 million residential houses and buildings in Hungary in 1949, and 98,3% of them were one-storied buildings (73,6% in the old Budapest districts), and 84,3% of them included only one apartment. The dominant house-type of the period was the detached (family) house, and not only in villages, but also in urban areas and in Budapest. 98% of houses and apartments were private, the urban apartments (mainly the urban blocks of flats) were nationalised in 1952.¹⁶ Approximately 6 million people (60% of the inhabitants of Hungary) lived in single-room apartments (341 people/100 rooms), and 421 thousand lived in three-room apartments. There was a bathroom only in 10,1% of the apartments (in Budapest 35%, in other towns 7–13%).¹⁷

The shortage of flats was one of the most serious problems of the period (mainly in industrial areas), and the planning institutes¹⁸ tried to solve it by standardisation and mass-production of apartments. The first plans for the standardised blocks of flats (*típuslakóház*) were

drafted in 1947, and the building of these 'new-type' houses began in 1948.¹⁹ Standardised, detached (family) houses were also planned as 'the best types of houses for families with many children' from 1947–1948, but because of their high costs they could never be realised.²⁰ The same architect, who propagated the detached (family) houses in 1948, wrote about these types of houses in 1949 that they 'are not only expensive, because of the building costs, but the inhabitants of the detached family houses are inclined to fall out of communal life, or to become individuals behind the protection of their fences'.²¹ The reason for building standardised block-houses was a financial one, but it should be explained ideologically, too. This phenomenon characterised the whole urban planning process in Hungary in the socialist period. Urban planning and the centralised allocation system of flats were subordinate to economic reasons, and explained by ideological purposes in official discourse.

The 1948 prototype of standardised flats included one room, one tiny bedroom (enough for the 'modern man' to sleep in), a little kitchen, a little antechamber, a bathroom and a toilet. These types of flats were about 50 square meters. But because of economic reasons they had to be 'modernised', so the kitchen ('modern' and 'socialist' people do not cook at home!), and the antechamber became smaller, and the toilet and the bathroom were united. By doing so the little bedroom could be enlarged, so these flats could be called 'double-room apartments' in 1949. After 1949 they became the prototypes of the standardised apartments. People needed to learn new phrases for housing such as half-room, 'sleeping cabin' (*hálófülke*) instead of bedroom, 'eating cabin' (*étkezőfülke*) instead of dining room, 'hip-' or 'sitz-bath' (a bath, where you can only sit) instead of bath-tub.²²

However, people coming from ruined or cold water flats were generally content with their new homes, as the results of an official local survey conducted at some of the new housing estates of Budapest revealed in 1949. The tenants of the standardised flats had problems only with the big windows, and they disliked the central heating, because it was much more expensive than the old one.²³ Some of these new buildings were called 'Buildings of Ace-Workers', because most of the flats went to the 'ace-workers' and 'stachanovists' of mass-production. In contrast with the results of the official survey the tenants of these houses were not really content with their new apartments because of the high costs at the end of the year, when they had to pay

the bills of the 'economical' central heating. They applied for permission to replace the central heating with their old heating (usually gas-and coal-heater)²⁴, and after it was not allowed, almost 90% percent of them wanted to move to another, low-cost apartment. The caretakers of the new houses became informers of the authorities by keeping under control the everyday life of the tenants. They wrote regularly about the 'unrest' because of the high costs of flats.²⁵ The only way to end the grumbling was to lower the costs of apartments, which was done in 1950, mostly because of propaganda reasons.²⁶

After Stalin's death and the formation of the new policy of Imre Nagy's government, in 1953 a slight modification could be recognised in the national settlement policy. Its most important point was that the underdeveloped agricultural regions could get much more attention. In 1954 many industrial investments were stopped, but because of the confusion and the short time period, the new ideas could never be realised. After 1953 the state never showed such favour toward 'socialist towns' as before, but Budapest could keep its leading position by the allocation of investments. The continuity of urban policy making can be shown by a statement of Mátyás Rákosi. The main secretary of the Communist Party (MDP) tried to explain at the end of 1954, why Budapest had to have more apartments and not the rural towns: 'It is not the same when 1,700 thousand (sic!) rural people and when 1,700 thousand inhabitants of Budapest are grumbling about the bad housing conditions'.²⁷

Although Budapest and the industrial towns had a special function in the urban planning and settlement policy, the major part of the investments went to industry, and not to the urban infrastructure or residential areas. Between 1949–1953 the average number of newly built flats was only 800 yearly in Budapest. The economic policy of Imre Nagy's government turned much more pro-consumption, and the planning of some of the new little housing estates already began in 1954. Because of the impact of this new policy 7,820 new apartments were constructed in Budapest in the years 1954–1955.²⁸ The government also tried to decrease the shortage of flats by supporting the building of detached family houses, which were built as private houses.²⁹ The policy of increasing the number of flats served as a general strategy to reduce social and urban inequalities not only in this short time period, but also during the whole Kádár era.

2. More flats, more housing estates, 1956–1971

Architects of the communist era were accustomed to planning buildings suitable to the regime's current tastes. After Stalin's death they had to forget some of the cornerstones of their former official practices. In December 1954 Nikita Khrushchev gave a speech 'On Useless Things in Architecture' at a Conference of Soviet Builders in Moscow. The speech categorically attacked the style of Socialist Realism and claimed that architects should stop planning with 'expensive' materials and 'representative exterior'.³⁰ The architects had to find a technological solution suitable to the regime, and to the economic expectations. The solution to the low cost building was the panel-building, which became a symbol for the 1960s and the 1970s in Hungary and in many other Eastern Bloc countries.

Many an architect thought that the building of panel blocks of flats was the only way to carry out the political and social demand for building many more flats in a shorter time period. It needed less manpower, and that was important not only because of the costs, but also because of the shortage of labour.³¹ Furthermore, panel buildings also suited the official ideology, which demanded that differences between social classes should be eliminated, i.e. that people did not need different types of houses. The housing estates with the same types of houses and with the same set of flats were appropriate for demonstrating this attempt. The panel flats were planned for different family-sizes, and this was the only one factor which could affect the differentiation between the panel flats.

The 1956 decree on flats was stricter than before, because the allocation of flats was much more institutionalised, and also the number of state owned new flats increased. The most important modification was that officially nobody could apply for a concrete flat at a specific address, but only for a non-specific flat for somewhere in town. The people who wanted to rent a state owned flat had become 'applicants' queuing at the 'office of flats' (at the workplaces or at the local councils). After they applied for a flat, there was no deadline for decision making; the authorities' only duty was to register the application. Officially the most important factor in decision-making was 'who was in need', but this category was not defined. The 'allowable demand on a flat' was defined as in 1953 (2 persons per room). One's 'right to rent' a flat became heritable and changeable, which made these flats quasi private.³²

The modification of the centralised apartment allocation system and the mass production of panel buildings were the two main factors which influenced urban planning in the 1960s. The standards of architecture were determined by economic approaches and not by artistic ones. The number of flats to be built and the costs of building were planned in the most economical way. Standardisation and prefabrication became the key elements of urban and house planning. Not only the structure of the buildings, but whole buildings (like nurseries and typified flats) were standardised, and many standardised types had to be designed with the architectural elements, which could be made cheaper by the non-standardised modes of building. There is a consensus among Hungarian architects that there was a fall in the standards of architecture by the end of the fifties (and at the end of socialist realist architecture) because the quantity, not the quality of the flats was emphasized. Besides, the state took a more intensive part in the building of houses at the end of the 1950s.³³

In 1956 a delegation of Hungarian experts travelled to the USSR to investigate the technology and methods of panel building, and to analyse the techniques of adaptation of this technology. The report of this journey claimed that Soviet technology was suitable to building different type of houses, but the factories which produced prefabricated houses had to 'beware of producing the same types of houses'.³⁴ The first panel block of flats was built in 1959 in the first Hungarian socialist city (Sztálinváros), which was a 'laboratory' of some of the new modes of architecture.³⁵ Until the prefabricated housing factories could begin mass-production, the so called 'bloc-type' building (*blokkos építés*) was dominant. These houses had a ferro-concrete skeleton with brick walls, but this technology was not cheap and quick enough, so in the second part of the sixties whole houses were built from prefabricated ferro-concrete (panel) parts.³⁶

Housing factories produced only a few types of prefabricated parts, because their most important impetus was to fulfil the orders of building companies as fast as they could, so that most of the houses and the flats became the same. Paradoxically, the urban planners of the fifties had much more freedom in planning than in the sixties or in the seventies, because they could plan more varied types of houses and flats because of brick-wall technology. The urban planners of the sixties had freedom only in situating and spacing the houses, because there were large vacant urban areas not far from the city centres which also

had some infrastructure ready. The housing estates of the sixties were built mainly in urban areas, not far from the city centres, and the placing of the buildings in the new housing estates was not so schematic as in the seventies.³⁷

Official discourse tried to represent the new housing estates as the results of the so called 'modernisation' process. Besides, the increasing number of panel-flats were represented as the products of more 'humane socialism', which officially had only a few continuous elements originating from the fifties. At the end of the fifties economic policies turned decidedly more pro-consumption, which brought about a diversification of images created about the 'cityscapes'. For example, the making of the modernised, urban image of Budapest of the sixties appears in quite different ways. On the one hand, the memoirs depict the city as grey, dull, monotone and austere. The Boulevard (*Nagykörút*) was equipped with fluorescent tubes, which made the road a 'light-tunnel'. This innovation was out of fashion after a few years, and it seemed to be really provincial. People used to wear plastic, 'orkan' type raincoats smuggled from Austria. Although raincoat smugglers were often exposed, the catchpenny became widespread, and everybody, semi-skilled workers as well as professors had an 'orkan' raincoat.³⁸ The other kind of narrative represents this new fashion as an urban phenomenon characterising 'consumption socialist' behaviour: 'The oblivion was easier because of the rise in the standard of living. The first self-service restaurants were opened, sometimes some western goods could be bought, too, and the "orkan" type raincoats made mainly in Italy were particularly high in popularity'.³⁹

Pro-consumption and ideological statements of the economic policies were mixed in official discourse, which can be well illustrated by the example of the most popular soap-opera called Szabó Family (*Szabó család*) broadcast on radio from 1959. The modes of behaviour of the members of this fictional family depicted the consumption and the urbanisation of socialist Hungary from a micro-level perspective. They were urban people, mainly representatives of the intelligentsia and the working-class, which had to be more and more dominant in urban Hungary. Although there were some scenes from the countryside, the scenes made at the new housing estates were much more characteristic for the serial, which represented the 'new way of life' at a housing estate.⁴⁰

The feature films of the 1960s show Budapest as a spectacular, colourful, diversified shop-window, differently from the 1950s, when the Budapest image of the films was much more homogenous.⁴¹ The diverse representations of the city, and sometimes the acknowledgements of segregation could also be found more regularly in the media. Illustrated magazines, such as the popular Women's Magazine (*Nők Lapja*) published reports about some districts of the cities, about the townspeople's problems and their different modes of behaviour.⁴² These representations fostered the definitions of urban life and the re-interpretation of the urban spaces.

The reinterpretation and the change of image of Budapest could be explained by the fact that the migrants coming to Budapest at the end of the 1960s were mainly workers coming from small villages or agricultural towns. However, only a fractional part of them could get a flat in Budapest, because of the restrictions on settlement in Budapest in 1962.⁴³ Old stereotypes about poverty and workers had a special role in the creation of new stereotypes of the new housing estates. The old slum called 'colony of Mária Valéra' was demolished, and not far away a new housing estate named after Attila József – who was officially represented as the poet of the working class – was built. The articles written about the demolition of the slum, and about the building of the new housing estate emphasized not only the 'new way of life', or the 'new beginning' of the inhabitants of the slum, but contrasted the stereotypes about the '*lumpenproletariat*', whose members live in slums with the ones of the 'self-conscious working class', which lives in housing estates.⁴⁴ This representation fitted into the ideological concept, which stated that the new, socialist environment not only raised the standard of living, but 'educated' the people. Housing estates were represented in the official discourse as places where people (mainly the workers) could get educated, and the classes of society could come together.

In order to demonstrate this effort, the urban and the villager lifestyle were also confronted in the official mind in the 1960s. In this context urban people represented the 'civilised ones' and rural people the 'wild ones', which should have been civilised. This urban and socialist 'civilisation' process contained the propaganda of the new way of urban consumption, which influenced the official images made about the future Hungary. In 1962 a fictional letter was published in the most popular magazine called Women's Magazine about the life

of the people of Budapest in the 1970s. The central point of the letter was that the women do not have to work as hard in the future as in the past, because they will not have so much housework.⁴⁵ The future family of the letter lived in a large 'belt-house':

„We have three rooms and a little kitchen (and a bath-room and an antechamber), but we do not need a bigger one. I order our breakfast and dinner from the central kitchen by phone, and after 5–10 minutes we get a delicious, smoking-hot ordinary meal... If I sometimes want to cook, I have no difficulties with the shopping: I order, what I need, and it comes through the pneumatic post in minutes. I do not toil with the cleaning up at all. I have agreed with the administration of the house about cleaning up twice a week...“⁴⁶

3. From panel blocks to socialist gentrification, 1971–1989

Housing estates were represented in the official discourse as 'social flats' which solved the housing problems, and it was because of their labelling as such that many people thought that only poor and unskilled people could get a flat in them, and that their inhabitants were coming from the old slums. However, it came clearly out of the research of György Konrád and Iván Szelényi that 'there are three times more graduates living in the housing estates than in average urban areas'. One of their astonishing observations was that there was not a single estate among the so-called upper-class districts of Budapest where the proportion of graduated people was as high as in the Lágymányos Housing Estate.⁴⁷

Although the ideological concept of the new housing estates and the panel building programme was to decrease the differences among the housing situations of the different social groups, the people with higher income and skill could have the advantage of lower status social groups by obtaining a flat. For these not-privileged groups the only way to get a flat was to build or to buy a flat or a house, mainly in the suburban areas, because the state-built blocks of flats dominated the urban areas. These groups had to pay for their flats, not as people having much more income and connections, which nevertheless was the most important criterion for obtaining a state built flat. The quality of apartments became better in this period but the difference in the position of the social groups with different social status in the housing

market increased. The panel blocks of flats could not decrease urban inequalities.

The number of newly built flats was the highest in the 1960s and 1970s; however, in the whole period the number of industrial workplaces grew in the urban areas, and the largest amount of the investments allocated to house building and infrastructural development was reduced. This fostered the trend that villagers who left for urban industry got stuck mainly in their own built detached houses in the suburban 'agglomeration belt' of the towns, while keeping several elements of the rural way of life (animal husbandry and farming). The administrative measures, which regulated the settling process, also had a significant role by the phenomenon that the unqualified workforce could not settle in the towns, only 'commute' day by day from the agglomeration (that is why the percentage of unskilled and semi-skilled workers has grown in the villages in the agglomeration belt of industrial towns, especially of Budapest). This trend characterised not only the 1960s, but also the 1970s.⁴⁸

The new national concept for regional and settlement development policies (*Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció*) was accepted in 1971. The main objectives of this conception were to equal the town/country and Budapest/countryside differences, and to accelerate the urbanisation process. This concept intended that not only the development of industry, but the investment into urban infrastructures was also an important factor in the making of urban Hungary. The changes in local investments and the restructuring of central investments could decrease regional differences, but the main goal of the concept which was to equalize the different levels of settlement hierarchy could not be achieved. For instance, the number of state built council flats (*tanácsi lakások*) increased only in urban areas and not in the villages.⁴⁹

Besides the state-owned council apartments, there were three basic types of dwellings: co-operative apartments (*szövetkezeti*), condominiums (*öröklakás*), and detached family houses (*családi ház*). The co-operatives' apartments were spreading since the late 1960s. These types of apartments featured private ownership. The members of the housing co-operative had to pay only 15% of the full price of the flat, and they could have a low-premium loan for 30 years. The flats of the co-operative went to the members of the co-operative as 'personal property'.⁵⁰ From 1971 a new decree also allowed the building of

'groups' of family houses, not only blocks of flats.⁵¹ The spreading of co-op apartments changed the style of the houses and streets in some districts, especially where condominiums and family houses were being built, which were not restricted by administrative means. In Budapest the industrial districts became the centres of newly built, big housing estates (*Újpest, Csepel*); the green and expensive districts in Buda attracted the so called OTP-houses (co-ops and condominiums).⁵²

The right of claiming a 'council flat' depended on the family size. For example 2 persons could claim 1–2 rooms, 3 persons 1,5–2,5 rooms, 4 persons 2–3 rooms. However, the local administration had the right to choose families for flats.⁵³ The main objective of the 1970s was to increase also the number of flats, and modern planning approaches had been ignored. Many of the housing estates of these decades were planned in order to decrease the number of the crane-towers, and in this way the costs of the buildings. Most of the buildings of these types of housing estates were eleven-storied line-buildings (*sávház*), consisting sometimes of more than ten staircases. The communal buildings of these housing estates were also standardised and built by panel technology: the schools, the kindergartens, the health centres and the supermarkets were uniform in different towns and in different housing estates. Most of these communal buildings were completed only some years after the first inhabitants had moved into their newly built flats.

Not planning concepts, but panel-technology and housing-costs determined the housing estates of the 1970s, and the social status of housing estates was lowered. The main types of planning were adaptations of standardised panel-blocks of flats. From the end of the 1970s many articles appeared in newspapers, which criticised the role of the Hungarian housing estates in the cityscape, their monotony and emptiness, sometimes contrasting them, for example, with the exemplary Finnish Tapiola.⁵⁴ These tendencies led to depreciation of the flats in housing estates, and from the 1980s living in a housing estate for many people signified a social drawback.

The number of newly built flats financed by the state radically decreased in the 1980s, mainly because of the economic depression of the decade. For this reason, the proportion of the private flats has been increased, most of the blocks of flats and houses were financed by private persons or housing co-operatives. The main problem in this period was not only the shortage of flats, but their allocation. Only a

few new housing estates were built, and their planners tried to abandon the schematic planning methods characteristic of the 1970s. However, because of the limited budgets of housing only a few new ideas could be realised. The housing estates of the 1980s became smaller, they were allotted streets and squares, and the new blocks of flats had wider doorways than earlier, but the staircases remained as narrow as before. Different types of flats were planned, for instance panel ones with one and three half-rooms, and one- and two-storied panel buildings.⁵⁵

Urban renewal in Hungary set in at a later date than in Western countries, and only in a limited way. By the end of the 1980s the ambitious goal of improving the housing situation of the working class was abandoned, but due to the existence of the 'second housing market', there were early developments of 'socialist gentrification', which means that people having higher social status could get a flat in one of the show-pieces of urban renewal. However, the main tendency was that younger and better educated persons used to move to the new housing estates or to the suburbs, and there was an influx of marginal social groups into the old city centres.⁵⁶

Since the 1980s as a result of an overall economic crisis the facilities of the state became much more limited in setting up priorities in urban and regional planning. A project for the development of economically backward regions was elaborated only in 1985, when the Regional Development Fund was created in order to support the settlements, which were at a lower stage in the settlement-hierarchy. But this Fund had very little influence on regional development, on the one hand, because of its limited budget, and on the other hand, because of the fact that the resources of the Fund were mainly used to support industrial establishments and not to modernise urban infrastructure.⁵⁷ Although the government took notice of urban and regional inequalities, paternalistic institutions such as the Regional Development Fund could not achieve their levelling goals, because of the inequalities rooted in the command economy, which could never decrease them. By the end of the 1980s, and at the time of the transition there were no central, coherent and complex regional and urban policies in Hungary. There were only many projects, dealing with crises, but they had a very limited scope of activity.

Notes

- ¹ Sándor, András, Sztálinváros. Budapest: Népszava 1951, 23.
- ² Szelényi, Iván, Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Budapest: Akadémiai Kiadó 1990, 99–102. Szelényi, Iván, Urban Inequalities under State Socialism. Oxford University Press 1983.
- ³ See the case studies of this phenomenon at Pécs, Szeged, Salgótarján, Veszprém, Miskolc, Debrecen, Békés, Kazincbarcika, and Sztálinváros (Dunaújváros). Béres, Csaba, A városfejlődés fordulópontján. Debrecen 1983; Saád, József, A lakosság területi szegregálódása a városnövekedés folyamatában, Valóság 3 (1977), 78–87; Tóth, Pál, Társadalmi kapcsolatok szerveződése és típusai a lakótelepeken. Miskolc 1978; Andor, Mihály–Hidy, Péter, Kazincbarcika (kézirat) 1986, 107; Kovács, Teréz, A települések társadalmának szegregációs kérdései, in (ed.) Csefkó, Ferenc, Állam – térkapcsolatok – demokrácia. Pécs: MTA 1987, 507–519; Papp, István, Békés város tagozódása és a népesség szegregálódása, Békési Élet, 2 (1987), 191–206; Szirmai, Viktória: 'Csinált' városok. Budapest: Magvető 1988, 114; Horváth, Sándor, Mentális térképek Sztálinvárosban, in (eds.) Bódy Zsombor, Mátay Mónika, Tóth Árpád. A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Budapest: Osiris 2000, 450–478.
- ⁴ Sós, Aladár, A magyar városrendezésről, in (eds.) Sós, Aladár–Faragó, Kálmán–Hermány, Géza–Korompay, Györg. Sztálinváros, Miskolc, Tatabánya. Városépítésünk fejlődése. Budapest: Műszaki 1959, 15.
- ⁵ Germuska, Pál, A szocialista városok létrehozása, Századvég, 2 (2002), 49–73.
- ⁶ Belényi, Gyula, Az alföldi városok és a településpolitikai (1945–1963). Szeged: Csongrád Megyei Levéltár 1996, 102–103.
- ⁷ Hajdú, Zoltán, Az első szocialista településhálózat-fejlesztési koncepció formálódása Magyarországon, Tér és Társadalom, 1 (1989), 86–96.
- ⁸ These towns had their economic production largely from agriculture.
- ⁹ Belényi, Az alföldi városok és településpolitikai, 74.
- ¹⁰ 1950. (V.11.) I. tv.
- ¹¹ Belényi, Az alföldi városok és településpolitikai, 162. E.g. in 1960 almost 10% of the inhabitants of Budapest lived in 1949 in the 'Alföld'-area.
- ¹² Germuska, Pál, A szocialista városok helye a magyar urbanizáció történetében. A magyarországi szocialista városok kialakulása. PhD-dissertation. Budapest: ELTE 2001, 77, 131. The new official manifestation of the classification system of Hungarian cities was created in 1951. The first group of cities included mainly industrial towns: Budapest, Miskolc, Komló, Pécs, Ózd, Szeged, Székesfehérvár, Győr, Mosonmagyaróvár, Sopron, Lőrinci, Esztergom-Dorog, Tatabánya, Salgótarján, Szigetszentmiklós, Szombathely, Ajka, Várpalota.
- ¹³ Weiner, Tibor, Sztálinváros, in Sztálinváros, Miskolc, Tatabánya. Városépítésünk fejlődése, 17–88; Horváth, Sándor, Sztálinvárosi felhőkarcolók, in Majtényi, György–Ring, Orsolya (eds.), Közel-múlt. Húsz történet a 20. századból. Budapest: Magyar Országos Levéltár 2002, 127–134.

- ¹⁴ Arkin, A., Az együttes – az építőművészet legmagasabb foka, in Perényi, Imre–Novák, Péter (eds.), Tanulmányok a Szovjetunió építészetéről. Budapest: Építészügyi Kiadó 1953, 57–66. 64.
- ¹⁵ Belényi, Az alföldi városok és településpolitika, 102–107.
- ¹⁶ All of the rentable buildings were nationalised, among them the old block of flats. Elnöki Tanács 1952. (II.17.) 4. sz. törvényerejű rendelete.
- ¹⁷ 1949. évi Népszámlálás. 4. kötet. Épület és Lakásstatistikai eredmények. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal 1950, 9–29.
- ¹⁸ Some of the most importants were: Építéstudományi Intézet, Városépítési Tervező Vállalat (VÁTI), Budapesti Városépítési Vállalat (BUVÁTI).
- ¹⁹ Prakfalvi, Endre, 'Alapok – tervek – épületek, 1947–1949', in Ständeisky, Éva (ed.), A fordulat évei. Budapest 1998, 287–309; Gádos, Lajos, A korszerű lakás térszükséglete és berendezése. Budapest 1946.
- ²⁰ Gádos, Lajos, Családi lakóház. Budapest 1948, 13.
- ²¹ Gádos, Lajos, Lakásépítkezésünk eredményei és tanulságai. Építészet – építés 1–2 (1949), 11–18.
- ²² Ifj. Kismarty–Lechner Jenő, Városi lakástípusok. Budapest 1947, 5–13.
- ²³ Preisich, Gábor, Közvéleménykutatás az új házak lakói között. Építészet – építés 6–7 (1949), 30–35.
- ²⁴ Politikatörténeti Intézet Levéltára. Szakszervezetek Központi Levéltára (Central Archive of Unions in the Archive of Institute of Political History = PIL. SZKL). Szakszervezetek Országos Tanácsa. (SZOT). Bér- és Termelés. 1949. 11/66.
- ²⁵ PIL. SZKL. SZOT. Szoc.pol. [Dept. of Social Policy] 1949. 3/13.
- ²⁶ PIL. SZKL. SZOT. Szoc.pol. 1950. 4/14.
- ²⁷ In Hungarian it read: „nem mindegy az, hogy vidéken morog 1700 ezer (sic!) ember, vagy Budapesten morog 1700 ezer (sic!) ember a rossz lakásviszonyok miatt.” PIL. 276. f. P.B. 1889. Az MDP Politikai Bizottsága 1954. december 6-i ülése. Quoted in Belényi, Az alföldi városok és településpolitika, 123.
- ²⁸ Data from Preisich, Gábor, A lakásépítés és a lakásállomány változása, in Preisich, Gábor (ed.), Budapest városépítésének története. 1945–1990. Tanulmányok. Budapest: Műszaki 1998, 69–120.
- ²⁹ Gábor, László–Györi, Péter, Guberálás a lakáspiacon, in Györi, Péter (ed.), A város, a város társadalma, életforma csoportok. Budapest: Wesley János Lelkészépző Főiskola é.n., 113–136.
- ³⁰ Preisich, A lakásépítés és a lakásállomány változása, 74.
- ³¹ About the shortage of labour under command economy, see the model of János Kornai about 'economics of shortage' in Kornai, János, A hiány. Budapest: KJK 1982; Kornai, János, Economics of Shortage. Amsterdam–New York: North-Holland Pub. Co. 1980.
- ³² Gábor–Györi, Guberálás a lakáspiacon, 122–123. 15 / 1956. (IX.30) M.T. sz. rendelet a lakásbérletről; 15 / 1957. (III.7.) Korm. sz. rendelet a lakásbérletről szóló 35 / 1956. (X.30.) M.T. sz. rendelet végrehajtásáról; 1027 / 1957. (III.2.) Korm. sz. határozat a lakásbérletre vonatkozó átmeneti rendelkezésekről.
- ³³ Preisich, A lakásépítés és a lakásállomány változása, 74–75.

- ³⁴ Preisich, Gábor–Kiss, Dénes, Házgyári technológia és városrendezés, *Építésügyi Szemle* 6 (1965); Csorba, Zoltán, Paneles építési módszer az építőszekrény elv alkalmazására, *Magyar Építőművészet* 6 (1977).
- ³⁵ Kapsza, Miklós, Dunaújváros építészete, in Erdős, Ferenc–Pongrácz, Zsuzsanna (eds.), *Dunaújváros története. Dunaújváros: Dunaújváros Megyei Jogú Város Önkormányzata* 2000, 322.
- ³⁶ Preisich, A lakásépítés és a lakásállomány változása, 78–79.
- ³⁷ *Ibid.*, 79–83.
- ³⁸ Kecskeméti, Kálmán, 1960. In *Beszélő évek, 1957–1968. A Kádár-korszak története, I. rész.* Budapest: *Beszélő* 2000, 164–169.
- ³⁹ Ungváry, Rudolf, 1959. In *Beszélő évek, 1957–1968*, 113–123.
- ⁴⁰ The depiction of the years of the transition in this soap-opera between 1988 and 1991. See: Fonyó, Attila, A rendszerváltás a Szabó családban, in Váradi Péter (ed.), *Első Század. 1998. I.* Budapest: ELTE 1999, 45–111.
- ⁴¹ Varga, Balázs, Városterkép. Az ötvenes-hatvanas évek magyar filmjeinek Budapest-képe, in A mesterség iskolája, 502–516; The diversification of the image of the city appeared also in the mass-media, see e.g. Budapestnek melyik részét szereti a legjobban és miért? *Nők Lapja*, 14. February 1970.
- ⁴² See e.g. Angyalföld az emberek földje, *Nők Lapja* 1962. január 6; A kör bezárul, *Nők Lapja* 1962. január 6; A mi Budapestünk, *Nők Lapja*. 1962. január 20; A Rákóczi útra kiküldött tudósítók jelentik, *Nők Lapja* 1962. február 17.
- ⁴³ Benda, Gyula, Budapest társadalma. 1945–1970, in Fokasz, Nikosz–Örkény, Antal (eds.), *Magyarország társadalomtörténete. III. Válogatott tanulmányok. II. kötet. (1945–1989).* Budapest: Új Mandátum 1999, 8–31.
- ⁴⁴ *Nők Lapja* 1959.07.15; similar stereotypes can be found in the representation of an other slum, called 'Dzsumbuj'. *Nők Lapja* 1969.04.19. About this phenomenon, see Ambrus, Péter, *A Dzsumbuj. Egy telep élete.* Szeged: Lazi 2000.
- ⁴⁵ This topic was a popular one at the time, and most of the debates were dealing with the other name of the housework: 'the second shift'. Némethi, Irén, *Egy milliomos emlékiratai. A Nők Lapja főszerkesztője voltam.* Budapest: Gasteria 1996, 163.
- ⁴⁶ A második műszak eltörlése. Levél a jövő évtizedből. *Nők Lapja* 1962.02.17.
- ⁴⁷ Szelényi, Iván–Konrád, György, *Az új lakótelepek szociológiai problémái.* Budapest: Akadémiai 1969, 29.
- ⁴⁸ Kárpáti, Zoltán, Területi hátrányok és az életforma urbanizációja, *Szociológia* 4 (1972), 506–527; Szelényi, *Az alföldi városok és a települési politika*, 178.
- ⁴⁹ Beluszky, Pál, 'Tradicionális' területi hátrányok és terápiájuk Magyarországon (1948–1992)', in Kovács, Katalin (ed.), *Település, gazdaság, igazgatás a térben.* Pécs: MTA Reginális Kutatások Központja 1993, 49–64.
- ⁵⁰ 20/1959. (IV. 16.) Korm. számú rendelet a lakásszövetkezetekről. *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye.* Budapest 1959.
- ⁵¹ 6/1971. (II. 8.) Korm. számú rendelet a lakásépítő szövetkezetekről. *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye.* Budapest 1971.
- ⁵² Preisich, A lakásépítés és a lakásállomány változása, 88.

- ⁵³ Lakásépítés, lakáselosztás, lakbér, in Dudás, János (ed.), *Lakásépítés, lakáselosztás, lakbér*. Budapest: Kossuth 1971, 55.
- ⁵⁴ Preisich, Gábor, Tapiola, vagy Békásmegyer?, *Élet és Irodalom*, 20. Szept. 1980; Pusztai, Éva, *Építészet, életmód, Magyarország*, *Élet és Irodalom*, Szept. 15. 1980.
- ⁵⁵ Preisich, A lakásépítés és a lakásállomány változása, 90.
- ⁵⁶ Cséfalvay, Zoltán, Várospusztulás és városfelújítás, 1945–1989, in Lichtenberger, Elisabeth–Cséfalvay, Zoltán–Paal, Michaela (eds.), *Várospusztulás és –felújítás Budapesten*. Budapest: Magyar Trendkutató Központ 1995, 29–45.
- ⁵⁷ Beluszky, 'Tradicionális' területi hátrányok és terápiájuk Magyarországon (1949–1992), 58–59.

**Pustalla ei ole polkua – Unkari-kuva äidinkielen
oppikirjoissa**

Anu KUKKONEN

Oi terve, Magyar, jalo pistan mies!
Sua veljesi tervehtää.
(von Schrowe 1922.)

Tutkin suomen kielen pro gradu – ja hungarologian sivulaudatur-tutkielmassani äidinkielen oppikirjojen Unkari-kuvaa. Yritin luoda aiheesta syyt ja seuraukset huomioivan kokonaiskuvan sen sijaan, että olisin keskittynyt vain lingvistisiin kysymyksiin tai deskriptiivisen katsauksen antamiseen. Vaikka tutkimukseni on ensisijaisesti lingvistinen, antoi hungarologia monitieteisenä oppiaineena työhöni myös yhteiskunnallisen ja kulttuuria painottavan näkökulman. Tutkimusmenetelmäksi ja samalla teoreettiseksi viitekehykseksi valitsemani kriittinen diskurssianalyysi mahdollisti lingvistisen ja yhteiskunnallisen lähestymistavan yhdistämisen. Pystyin siis tarkastelemaan Unkari-kuvaa laajasti, huomioiden oppikirjoja ympäröivän maailman.

Tutkimuksessani pyrin selvittämään kriittisen diskurssianalyysin avulla, 1) millainen kuva Unkarin valtiosta, kulttuurista ja kielestä annetaan äidinkielen oppikirjoissa ja 2) muuttuuko kuva reilun sadan vuoden aikana. Näiden kahden pääkysymyksen lisäksi tarkastelin suppeammin, 3) miten Unkari asettuu Suomen ja muiden kielisukulaisten rinnalle ja 4) käytetäänkö Unkaria osana suomalaisen kansallisuuden rakennusprojektia.

Esittelen tässä artikkelissa lähinnä työni tuloksia. Aiheeseen liittyvää taustatietoa, kuten Unkarin historiaa tai Suomen ja Unkarin suhteet, voi halutessaan hakea esimerkiksi teoksesta *Unkari lyhyesti 2000* (Richly 2000). Oppilaitosten historiaan taas tutustuttaa *Suomen koulutus-*

järjestelmän kehitys (Lampinen 1998) ja oppikirjojen maailmaan *Oppikirjan historia: kehitys sumerilaisista suomalaisiin* (Lappalainen 1992).

Oppikirjatekstit

Käytin aineistona äidinkielen oppikirjoista keräämiäni Unkari-aiheisia tekstejä, jotka ovat lähes kaikki 1900-luvulta. Löysin vain muutamien tekstien 1800- tai 2000-luvun puolella julkaistuista oppikirjoista. Aineistoni teksteistä vanhin on vuodelta 1875 ja uusin vuodelta 2002. Huomioin keräystyössäni sekä faktapohjaiset että kaunokirjalliset tekstit, kunhan niissä vain oli jotain Unkarin valtioon, kulttuuriin, kansaan tai kieleen liittyvää. En sisällyttänyt aineistooni tekstejä, joissa mainittiin vain unkarin puhujamäärä, valtion asukasmäärä tms. tilastotietoa, josta ei ole hyötyä tutkimukselleni. Unkari-aiheisia tekstinpätkiä olisi löytynyt myös maantiedon sekä historian oppikirjoista, mutta rajasin aineistokseni kuitenkin vain äidinkielen oppikirjat, koska niistä löytyi tarpeeksi materiaalia ja niitä on varmasti käytetty kaikissa kouluissa.

Suurimmassa osassa oppikirjoista ei ollut mitään mainintaa unkarista tai sukukielistä, mutta aineistooni löytyi kuitenkin loppujen lopuksi 82 erilaista tekstiä, joista faktapohjaisia on 47 ja kaunokirjallisia 35. Löysin tekstien ohessa oppikirjoista myös 20 Unkari-aiheista kuvaa. Analyysivaiheessa paljastui, että tietyissä teksteissä toistuivat samat piirteet, joten aineisto jakautui luontevasti kahteen osaan: aikaan ennen toista maailmansotaa ja sodanjälkeiseen aikaan. Vanhempaan ryhmään kuuluu 10 kuvaa ja 42 tekstiä (18 faktapohjaista sekä 24 kaunokirjallista) ja uudempaan ryhmään 10 kuvaa ja 40 tekstiä (28 faktapohjaista sekä 12 kaunokirjallista). Seuraavana näytteet kummastakin ryhmästä:

”Aivan toisenlaisen osan kuin itäisille heimolaisillemme on kaitselmus suonut ugrilaisen haaran pääkansalle, unkarilaisille eli madjareille. Tuhat vuotta takaperin he ottivat haltuunsa Karpaattien rinteet ja osan Tonavan viljavaa laaksoa, olivat kauan saksalaisten kauhuna, mutta kohosivat samalla itse sivistykseen, suojelivat sitten kristittyä Eurooppaa Aasian raakojen kansain hyökkäyksiltä, kokosivat varallisuutta, kasvattivat kuuluisia sankareita ja saivat alituissa taisteluissa turkkilaisia vastaan tulta suoniinsa. Unkari kuului kauan Itävaltaan ja oli lopuksi tasa-arvoisena osana Itävalta-Unkarin kaksoisvaltakunnassa. Maailman sodassa Unkari kadotti kaksikolmannesta alueestaan. Nykyään on unkarilaisia 12 miljoonaa. Unkarilaisiin on aikojen kuluessa sekaantunut runsaasti vieras-

ta verta, varsinkin turkkilais-tataarista, slaavilaista ja saksalaista. Unkarin kieli on kuitenkin runsaasta lainasanoistaan huolimatta säilynyt rakenteeltaan suomalais-ugrilaisena.” (Saarimaa 1926: 151.)

”Suurin suomen sukukielistä on Euroopan sydämessä puhuttava unkari. Se on vanha kulttuurikieli, jota on kirjoitettukin jo 1100-luvulla. Unkari poikkeaa kaikista oman ympäristönsä kielistä (saksa, romaniasta ja slaavilaisista kielistä) samalla tavalla kuin suomi edellä mainituista ruotsista ja sen sukulaisista. Myös unkarissa nominit saavat sijapäätteitä ja verbit tunnuksia ja persoonapäätteitä. Vain määräisen ja epämääräisen artikkelin käytön unkarilaiset ovat matkineet indoeurooppalaisilta naapureiltaan. Unkari on historiansa aikana saanut runsaasti vaikutteita turkkilaisista kielistä, jotka rakenteeltaan muistuttavat uralilaisia vaikka eivät ole näille sukua.” (Hakulinen ym. 1996: 49–50.)

Aineisto on kerätty kansa-, keski-, oppi- ja peruskoulun sekä lukion oppikirjoista. En analyysissäni huomionut, oliko teksti kielioppikirjasta vai lukukirjasta, vaan tekstit on lajiteltu iän mukaan sekä sen mukaan, ovatko ne faktapohjaisia vai kaunokirjallisia. Analysoidessani aineistoa en ottanut tarkempaan käsittelyyn yksittäisiä tekstejä, sillä näytteet ovat niin lyhyitä, että yksittäisinä niistä ei diskurssianalyysin avulla saisi tarpeeksi ”irti”. Kaunokirjalliset tekstit saattavat olla useamman sivun mittaisia, mutta faktapohjaiset ovat yleensä vain muutamman virkkeen pituisia. Merkittävien tutkimustulosten saamiseksi oli otettava pala sieltä ja toinen täältä laajasta tekstijoukosta. Pyrin ennemminkin löytämään yhteisiä piirteitä eri teksteistä kuin pureutumaan syvällisesti yksittäisiin näytteisiin. Hyödynsin analyysissä enemmän faktapohjaisia tekstejä, sillä ne tarjosivat tutkimusongelmani kannalta olennaista tietoa paremmin kuin kaunokirjalliset tekstit.

Aineistoni analyysissä käytin Norman Faircloughin kehittämää versiota kriittisestä diskurssianalyysistä. En tässä artikkelissa esittele tarkemmin tätä laajaa tutkimusmenetelmää, vaan pyrin kertomaan vain pääkohdat. Lisätietoa kannattaa hakea teoksesta *Discourse and Social Change* (Fairclough 1992). Kriittinen diskurssianalyysi on poikkitieteellinen viitekehys, joka yhdistää kielitieteellisen ja yhteiskuntatieteellisen diskurssitutkimuksen näkemyksiä, eli lingvistisen analyysin lisäksi kieltä tarkastellaan myös kontekstissaan. Kriittisen diskurssianalyysin mukaan diskurssien ja yhteiskunnallisten rakenteiden suhde on kaksisuuntainen, eli samalla kun yhteiskunnalliset rakenteet muo-

vaavat diskursseja, diskurssit muuttavat yhteiskuntaa ja sen rakenteita. Eli yksinkertaisesti sanottuna maailma muokkaa kieltä ja kieli maailmaa.

Nornbman Fairclough on kehittänyt kriittisestä diskurssianalyysista oman versionsa, jonka mukaan diskurssi koostuu aina kolmesta tasosta: 1) *Tekstin taso*, 2) *Diskursiivisten käytänteiden taso*, 3) *Sosiokulttuuristen käytänteiden taso*. Diskurssi on siis yhtä aikaa konkreettinen teksti, osa diskursiivisia käytänteitä ja osa sosiokulttuurisia käytänteitä. Jos diskurssia halutaan analysoida, on huomioitava kaikki kolme tasoa. Tekstin tasolla tehdään lingvististä analyysiä, diskursiivisten käytänteiden tasolla tutkitaan tekstin tuottamis- sekä kulutustapoja ja sosiokulttuuristen käytänteiden tasolla tarkastellaan diskurssin suhteita instituutioihin. Tekstin taso on kuvailevaa tutkimusta, diskursiivisten käytänteiden taso tulkitsevaa ja sosiokulttuuristen käytänteiden taso selittävää.

Unkari-kuva ennen toista maailmansotaa

Ennen toista maailmasotaa ilmestyneille äidinkielen oppikirjoille on tyypillistä Unkariin liittyvien aiheiden monipuolisuus. Faktapohjaiset tekstit tarjoavat tietoa niin unkarin ja suomen kielisukulaisuudesta kuin Unkarin historiasta, kulttuurista, kansasta ja maantieteestä. Kaunokirjalliset tekstit puolestaan koostuvat kansansaduista ja lyriikasta, joista suurin osa on käännöksiä unkarinkielisistä, mutta joukossa on myös yksi suomalainen Unkari-aiheinen runo. Vaikka ennen toista maailmasotaa kirjoitetuissa teksteissä käsitellään Unkaria monipuolisesti, niin sekä faktapohjaisissa että kaunokirjallisissa teksteissä toistuvat usein maaseutuaiheet, esimerkiksi tarina Leenan ja Matin kesästä Unkarissa kuvailee pikkutarkasti elämää maalaiskylässä ja pustalla (Boros- Ylitalo 1931: 124–129) ja runot keskittyvät samaan aihepiiriin. Kuvat tukevat myös maaseututeemaa, sillä kymmenestä vanhempia tekstejä kuvittamaan käytetystä kuvasta kahdeksan liittyy talonpoikaiskulttuuriin. Pääkaupungista Budapestistä tai muista kaupungeista ei ole yhtään kuvaa, vaikka Budapestistä on kyllä yksi pitkä teksti (Länkelä 1875: 256–258). Sukukieliä ei esitellä vain tietylle luokkasteelle, vaan aihe esiintyy tasaisesti niin kansakoulun kuin oppikoulun kirjoissa. Eri-ikäisille oppilaille suunnataan kuitenkin erilaisia tekstejä. Oppikoulua käyville vanhemmille oppilaille annetaan asiantietoa sukukielistä ja kansoista, kun taas kansakoululaisille tarjotaan kaunokirjallisia tekstejä, varsinkin lyriikkaa.

Aineistoni sanastoa tarkasteltaessa ei voi olla huomaamatta, että ennen toista maailmansotaa kirjoitetuille teksteille on tyypillistä eri-

laisten sukulaisuuteen viittaavien sanojen käyttö, kun puhutaan Unkarin valtiosta, kielestä tai asukkaista.

”Suomen *kansakuntaan* kuuluu sekin kansa, jonka muut kutsuvat Unkarilaisiksi, mutta jotka itse kutsuvat itsensä *Magyareiksi*. [...] jonka kielessä vielä selvästi tunnetaan suomalainen *heimolaisuus*. Jos meitä hävettää köyhät *sukulaistemme* Wenäjällä, voisi rikkaita *Magyarilaisia* hävettää heidän köyhät *sukulaisensa* Suomesa.” (Topelius 1876: 122.)

Sukulaisuustermien lisäksi liitetään Unkariin ennen toista maailmasotaa kirjoitetuissa teksteissä runsaasti myös muita myönteisiä sanoja, jotka korostavat Unkarin valtion, kansan, kielen ja kulttuurin erinomaisuutta.

”[...] Unkarin *hedelmällisillä* tasangoilla [...] unkarilaisten *loistava* tuhatvuotinen historia [...] Se perustuu *runsaaseen* ja *ihanaan* kansanrunouteen [...]”(Ollinen 1919: 40, VIII).

Unkarilaisten kuvailussa ei ole mitään ristiriitaisuuksia, vaan heidät nähdään yhtenäisenä, myönteisin ominaisuuksin varustettuna kansana. Samoin heidän kulttuurinsa ja valtionsa ovat yksinomaan ylistyksen kohteena. Myönteiset adjektiivit korostuvat vielä, kun vertaa oppikirjojen Unkari-kuvaa muiden sukukansojen esittelyyn. Ainoastaan *älykäästä ja vilkasta kansaa* (Raitio 1891: 83) olevat virolaiset ovat päässeet unkarilaisten rinnalle myönteiseksi esimerkiksi, mutta mitään muita sukukieliä ja niiden puhujia ei kuvailla ylistävin sanoin. *Mordvalaiset, tsheremissit, syrjäänit, votjakit* ja *permalaiset* nähdään siedettävänä mutta ei kovin läheisinä sukulaisina, sillä heistä ei puhuta *veljinä* kuten unkarilaisista. Maantieteellisesti kauimmaisiet sukukielten puhujat koetaan ennen toista maailmasotaa kirjoitetuissa teksteissä myös henkisesti kauimmaisiksi, sillä tekstien perusteella *vogulit* ja *ostjakit* ovat suvun häpeäpilkkuja.

”Votjakit ovat *ahkeraa*, maata viljelevää kansaa. [...] he [syrjäänit] ovat *tarmokasta* väkeä [...] Siellä, Ob-virran vesialueella, elelee kaksi ugrilaisen ryhmän kansaa, *ostjakit* ja *vogulit*. He ovat Suomen suvun itäisimmät kansat ja ovat vuosisadoiksi *jääneet raakuuteen* ja *köyhyyteen*. [...] Vogulit ja *ostjakit* ovat nähtävästi pikaiseen perikatoon tuomitut: suurin osa *sortuu köyhyyteen* ja *juoppouteen*, ja loput kadottavat vähitellen kansallistunteensa.” (Saarimaa 1926: 150–151.)

Aineistoni vanhemmissa teksteissä sekoittuvat erilaiset diskurssityypit, sillä diskurssityyppejä ei ole eroteltu omiksi osioikseen, vaan erilaiset diskurssityypit vuorottelevat saman tekstin sisällä. Näin lukijalle ei selkeästi osoiteta, milloin kyseessä on faktatieto ja milloin fiktio tai kirjoittajan oma mielipide. Tutkimukseni osoittaa, että oppikirjadiskurssi toimii mittarina sosiokulttuurisille muutoksille, sillä itsenäisyydestä haaveilevassa, itsenäistyvässä ja sodista kärsivässä suomalaisessa yhteiskunnassa oppikirjadiskurssikin on moniaineksinen. Vanhoissa aineistonäytteissä sekoittuu oppikirjadiskurssin joukkoon myös uskonnollista ja poliittista diskurssityyppiä kuten seuraavassa rohkeasti nimetyssä aineistonäytteessä *Suur-Unkari ja Tynkä-Unkari*, joka kertoo karttakuvalla koristeltuna Unkarin tilanteesta ensimmäisen maailmansodan jälkeen.

”Katselkaa koulukarttaa, lapset! Se suuri maa-alue [...] kaikki tämä oli unkarilaisten. Se oli unkarilaisten vanhan oikeuden nojalla, sillä heidän esi-isänsä asuivat siellä enemmän kuin tuhat vuotta sitten, ja heidän jälkeläisensä puolustivat sitä sankarillisesti vuosituhannen tuiskuissa. Mutta he eivät saaneet pitää sitä omanaan. [...] Anastajat asettuivat koreasti vallatuille alueille ja paisuivat niin mahtaviksi, että loukkasivat ja kiusasivat unkarilaisia isänmaan poikia. [...] Mutta totuuden täytyy vielä kerran voittaa. Me uskomme Unkarin ylösnousemukseen!” (Köveskut 1931: 195–196.)

Ajanjaksolla, jolle vanhemman ryhmän tekstit sijoittuvat, suomalainen kansallisidentiteetti oli vasta muodostumassa, ja vanhemmat Unkari-aiheiset oppikirjatekstit osallistuvat selkeästi suomalaisen kansallisidentiteetin diskursiiviseen rakentamiseen. Oppikirjoihin vaikutti *heimoaate*, joka hallitsi Suomen ja Unkarin suhteita maailmansotien välillä, 1920–30-luvuilla, sekä vielä toisen maailmansodan aikana. Heimoaate uskoi suomalais-ugrilaisten kansojen (käytännössä Suomen, Viron ja Unkarin) yhteiseen alkuperään sekä niiden suureen tehtävään Euroopassa eli lännen suojaamiseen idän barbarialta. Heimoaatteelle oli tyypillistä stereotyyppisen Unkari-kuvan luominen ja klišeiden korostaminen, mikä näkyy myös aineistossani.

”Sekä Unkarin kulttuuri että taide on aina ollut länsimaisen vaihtuksen alainen, vieläpä sen vartijana itää vastaan. Unkarin kansa on niinkään vuosisatoja ollut esitaistelijana idän hyökkäyksiä vastaan.” (Ollinen 1919: XI.)

Heimoaate ei ollut osa Suomen ja Unkarin suhteita enää toisen maailmansodan jälkeen, mutta se jätti kuitenkin jälkensä suomalaiseen kansallisidentiteettiin sekä siihen, millainen kuva suomalaisilla on Unkarista. (ks. Oikari 2001: 90–93.) Koulumaailmassa myös varsinainen heimoaate pysyi elossa vielä toisen maailmansodan jälkeenkin, koska ennen sotaa tehtyjä, heimoaatetta korostavia oppikirjoja käytettiin vielä.

Aineistoni vanhemman ryhmän perusteella suomalaisen kansallisidentiteetin rakentamisessa on ollut olennaista päästä eroon suomalaisiin lyödyistä mongolileimasta ja pyrkiä länteen, osaksi Eurooppaa. Vanhempien tekstien ajanjaksona Unkari oli maantieteellisesti sekä kulttuurisesti kiistatta keskieuropalainen valtio, joten sukulaisuus unkarilaisiin oli suomalaisten passi länteen, pois idästä tai rajalta.

”Niin kuin me Suomalaiset, jotka nyt elämme täällä Suomenniemellä, niin on paljon muitakin Suomensukuisia kansoja jo varhain noilta alkuperäisiltä kotitienoiltaan siirtynyt Europan puolelle, josta niitä vieläkin tavataan suuret määrät. Aivan ilman heimolaisia me emme siis täällä Europassa ole. [...] Mahtavin meidän Europalaisista sukulaiskansoistamme on uljas Magyarein eli Unkarin kansa” (Raitio 1891: 83–84).

Kansallisidentiteetin rakentamisessa olennaisinta on väestön yhdenmukaistaminen, me-ryhmän luominen. Unkarilaisten kanssa haluttiin muodostaa yhteinen ryhmä, jonka ulkopuolelle suljettiin kaikki yhteydet aasialaisiksi laskettaviin kansoihin. Siksi unkarilaiset nimitetään veljeskansaksi, kun taas idässä asuvat sukukielten puhujat ovat sukulaisia vain kielen kautta. Tätä eroa ei pystytty tieteellisesti todistamaan, on vain Luojan johdatusta, että suomalaiset ja unkarilaiset ovat säilyneet verisukulaisina yhteisestä alkukodista lähtien.

”Lappalaiset, joiden kieli on suomalais-ugrilainen, ovat todennäköisesti, niin kuin edellä on huomautettu, alkuaan eriheimoista väkeä kuuluen samoin kuin kaiketi vogulit, ostjakit ja samojedit arktisiin kansoihin, joita pidetään mongolisen rodun haarana. [...] Vogulit, ja ostjakit jotka luultavasti ovat eri sukua kuin varsinaiset ugrilaiset ja ovat omistaneet ugrilaisen kielen [...]” (Saarimaa 1926: 128–129.)

Unkari-kuva toisen maailmansodan jälkeen

Uudempien tekstien ryhmässä aiheet eivät ole enää niin monipuolisia kuin vanhemmassa ryhmässä. Nyt pääosassa on kielitiede, joten

historia, maantiede ja kulttuuri saavat vain lyhyitä mainintoja. Ylipäättään uudemmat tekstit ovat vanhempia lyhyempiä, ja monessa äidinkielen oppikirjassa Unkari mainittiin vain puhujamääriä esittelevissä listoissa. Vanhemmassa ryhmässä kaunokirjallisia tekstejä oli enemmän kuin faktapohjaisia, mutta uudempien tekstien ryhmässä tilanne on päinvastainen. Jos aineistoksi kelpuuttamissani teksteissä on kielitieteellisten faktojen lisäksi haluttu antaa jotain lisätietoa, koskettelee se yleensä kirjallisuutta. Toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneissä oppikirjoissa on muutama kuva Budapestistä, mutta muuten kuvamateriaali on samankaltaista kuin vanhemmassa ryhmässä, siis ihmisiä kansallispuvuissa ja paimenia pustalla.

Uudemmassa ryhmässä kaunokirjallisia tekstejä tarjoillaan varsinakin kansakoulu- tai ala-asteikäisille oppilaille ja faktatietoa sukukielistä annetaan oppikoulu- tai yläasteikäisille sekä lukiolaisille. Peruskoulun myötä 1970-luvulla sukukielikokonaisuus vakiintui 9-luokkalaisten oppikirjoihin. Lukiotasolla se sijoittuu yleensä neljänteen kurssiin.

Toisen maailmansodan jälkeen kirjoitettuja tekstejä analysoitaessa paljastuu eroja sanastossa. Sanaston perusteella unkarilaiset kuvattiin vanhemmassa aineistossa geneettisiksi sukulaisiksemme, mutta uudemmissa oppikirjateksteissä korostetaan, että kyse on vain kielisukulaisuudesta. Unkarilaisia ei enää puhutella veljinä tai heimolaisina, eikä heitä ylipäättään juuri mainita, koska teksteissä keskitytään kieleen. Ylistävät kuvaukset Unkarista ja unkarilaisista ovat myös kadonneet. Unkarista puhutaan kyllä edelleen myönteiseen sävyyn, mutta neutraalimmin. Enää ei viljellä ”jalon” tai ”uljaan” tapaisia adjektiiveja, ja unkarilaisten ihmisten sijaan positiivinen asenne kohdistetaan Unkarin valtioon tai kieleen. Jos kansasta sanotaan jotain kehuva, viitataan vain sen kokoon, ei luonteenpiirteisiin.

”Unkarilaiset — *Suurin suomalais-ugrilainen kansa*. Unkarin kielen *puhujia suomalais-ugrilaisista kielistä eniten*, noin 14 miljoonaa. *Suomalais-ugrilaisista kielistä unkarilla on myös vanhin kirjakieli*: ensimmäiset tekstit ovat peräisin 1200-luvulta.” (Kauppinen ym. 1991: 70.)

Unkari on menettänyt ”loistavan tuhatvuotisen historiansa” sekä asemansa ”Euroopan suurten sivistyskansain vertaisena”. Uudemmissa oppikirjateksteissä Unkari voi paria poikkeusta lukuun ottamatta ylpeillä vain kielensä pitkäikäisyydellä. Unkarin asema muuttuu äidinkielen oppikirjoissa heti toisen maailmansodan jälkeen, kuten seuraa-

va vuodelta 1952 oleva näyte osoittaa. Verbin imperfektimuoto *kuului* osoittaa, että suurvalta-asema on menneisyyttä.

”[...] Unkarin kymmenmiljoonainen kansa, jonka muodostama valtio kauan *kuului* Europan suurvaltoihin” (Kettunen & Sipola 1952: 7).

Mitään sukukieliä ei uudemmassa tekstiryhmässä enää nimitellä halveksuvasti, paitsi vepsäläisiä sekä ostjakkeja ja voguleita yhdessä tekstissä. Muuten itäisistä sukukielistä ei löydy mitään kehumisen arvoista, mutta ei moittimisen arvoistakaan. Venäjällä asuvia sukukielten puhujia kuvataan asiallisesti, ja saamelaiset ovat saaneet selvästi enemmän tilaa kuin vanhemmissa teksteissä. Heidät poimitaan usein esimerkiksi, kun joitain sukukieliä esitellään tarkemmin.

Uudemmat tekstit luovat vanhoja enemmän omaa todellisuuttaan, omaa tapaansa käyttää kieltä, siis omaa diskurssijärjestystään. Niiden maailmassa asioita ei perustella ja ristiriitaisuudet piilotetaan. Tekstit näyttävät ensivilkaisulla selkeiltä ja ristiriidattomilta. Vanhemmassa aineistossa esiintynyt poliittista, uskonnollista tai epävarmuutta ja mielipiteitä ilmaisevaa diskurssia ei uudemmassa aineistossa näy. Oppikirjadiskurssin lisäksi esiintyy vain kaunokirjallisuutta tai asiantuntijoiden kirjoittamia artikkeleita, eivätkä nämä eri diskurssityypit sekoitu. Erilaiset diskurssit on eroteltu toisistaan selkeästi esimerkiksi käyttämällä erilaisia kirjasintyyppejä tai taustavärejä, ja asiantuntija-artikkeleissa näkyy kirjoittajan nimi. Kuitenkin tutkiessani tekstejä tarkemmin, huomasin, että päältäpäin selkeiltä näyttävät tekstit sisältävät ristiriitaisuuksia. Esimerkiksi kielisukulaisuuden ja geneettisen sukulaisuuden välinen ero esitetään suurimmassa osassa tekstejä hyvin epäselvästi. Selväksi kyllä tehdään, että kaikki sukukieliä puhuvat kansat eivät ole geneettisiä sukulaisiamme, mutta syytä tähän ei ilmaista selkeästi, ja lisäksi jo seuraavassa lauseessa saatetaan puhua *sukukansasta*.

”On tärkeää muistaa, että kielisukulaisuus ei merkitse rotusukulaisuutta. Perintötekijät ovat tuhansien vuosien ja sukupolvien aikana sekoittuneet monin tavoin. [...] Vaikka kielisukulaisuutemme unkarilaisten kanssa on etäinen, vaalitaan sukulaisuutta kansojemme välillä monin tavoin.” (Järvinen ym. 1986: 15.)

Välillä myös teksti ja kuvitus ovat ristiriidassa keskenään. Esimerkiksi *Sanavalmis 3* -kirjassa (Grünn ym. 1997: 36) tekstin mukaan ”unkarilaisilla on monipuolinen moderni kulttuuri”, mutta vieressä on kaksi kuvaa kansallispukuisista häävieraista Romanian puolelta Tran-

silvaniasta, missä unkarilaiskulttuuri on paljon vanhakantaisempaa kuin Unkarissa. Lukija joutuu päättämään, uskoako tekstiä, joka väittää kulttuuria moderniksi vai kuvia, joissa esitellään perinteisiä hää-tansseja perinteisissä asuissa.

Oppikirjadiskurssin tuottajat eivät enää osoita avoimesti valta-ase-maansa kuten vanhemmissa teksteissä (”Katselkaa koulukarttaa, lap-set!” Köveskut 1931: 195), mutta he kuitenkin käyttävät valtaa esit-täessään perustelemattomia väitteitä ja joskus jopa mielipiteitään ylei-sinä totuuksina. Esimerkiksi seuraava ”totuus” ei omien kokemuksieni perusteella pidä lainkaan paikkaansa: ”Eurooppalaisista kielistä myös unkarissa vilisee erilaisia päätteitä, ja se onkin osoitettu suomen kielen kanssa samaa alkuperää olevaksi jo 1700-luvulla, mutta *sukulaisuus on niin etäistä, ettei siitä ole käytännön hyötyä kielenopiskelussa.*” (Grünthal 2000: 9.) Opiskeltuani itse unkaria monikansallisissa ryh-missä olen vankasti sitä mieltä, että suomalaisen on huomattavasti hel-pompi ääntää unkaria tai ymmärtää unkarin kielioppijärjestelmää kuin esimerkiksi englantia äidinkielenään puhuvan. Grünthalin kirjoituk-sesta ei selviä, perustuuko väite hänen omiin kokemuksiinsa, johonkin tutkimukseen vai kuulopuheisiin. Tällainen valmiina annettava tieto on luonnollistunut oppikirjadiskurssissa niin, että diskurssinkuluttaja keskittyy omaksumaan tietoa ja ohittaa ongelmakohdat. Hän siis tulkit-see tekstin koherentiksi eli saa sen näyttämään loogiselta, koska hän olettaa ennakkoon oppikirjadiskurssin olevan sellaista. Itsekin huomasin ristiriitaisuudet tai faktoiksi naamioidut mielipiteet vasta lähiluvun avulla.

Toinen maailmansota katkaisi aiemmin niin tiiviit ja lämpimät suh-teet sekä heimoaateideologian Suomen ja Unkarin välillä, mutta niitä alettiin rakentaa pikkuhiljaa uudelleen, tosin Unkarin sosialistinen yh-teiskuntajärjestelmä vaikeutti suhteiden solmimista. Kun ennen toista maailmansotaa Suomen ja Unkarin suhteissa oli tärkeintä suomalais-ten kansallisidentiteetin rakennusprojekti, niin nyt olennaisinta oli kansandemokraattisen Unkarin tavoite levittää propagandaa Suomeen. Vuonna 1958 uudistettiin 1937 solmittu kulttuurinvaihtosopimus, ja henkilötasolla Suomen ja Unkarin suhteet olivat alkaneet elpyä jo vuonna 1950, kun Suomessa perustettiin Suomi-Unkari Seura. Kai-kenlaisen yhteistyön harjoittaminen on ollut täysin vapaata vuodesta 1989 alkaen, jolloin Unkarissa koettiin järjestelmänmuutos. Nykyään Suomen ja Unkarin välillä vallitsevat jälleen monipuoliset suhteet niin tieteen, talouden kuin kulttuurinkin alalla. (ks. Szíj 2000: 113.)

Uudemman ryhmän oppikirjatekstit heijastelevat ympäröivän yhteiskunnan tapahtumia samoin kuin vanhemmat tekstit. Kun valtio pyrkii vaikenemaan kiusallisista kysymyksistä, myös oppikirjatekstit varovat ottamasta kantaa. Lisäksi oppikirjadiskurssi on ylipäättään yritetty toisen maailmansodan jälkeen profiloida lähemmäs tieteellistä diskurssia ja kauemmas poliittisesta tai avoimen subjektiivisesta diskurssista. Yhteiskunnallisen tilanteen sekä oppikirjadiskurssin uusien ihanteiden takia uudemmasta aineistosta ei löydy selkeitä poliittisia kannanottoja tai kirjoittajan esittämiä mielipiteitä, jotka peilaisivat laajempia sosiokulttuurisia käytäntöjä. Vanhemmassa aineistossahan sen sijaan otettiin vielä reilusti kantaa esimerkiksi Unkarin ensimmäisessä maailmansodassa kokemiin aluemenetyksiin. Jos sama linja jatkuisi toisen maailmansodan jälkeen, niin oppikirjateksteistä voisi olettaa löytyvän mielipiteenilmaisuja Unkarin asemasta osana sosialistista järjestelmää vuosina 1945–1989. Uudempi oppikirjadiskurssi on kuitenkin erilaista, sillä Unkarin muuttuneesta poliittisesta tilanteesta ei ensilukemalta näytetä sanottavan mitään, mutta kun tekstejä lukee tarkemmin, niistä voi löytää hyvin varovaisia kannanottoja sukukielten puhujien asemaan. Seuraavassa aineistonäytteessä ulkosuomalaisiin viitataan siirtolaisina, mutta ulkomailla asuvien unkarilaisten kohdalla puhutaan epämääräisestä ”hajaantumisesta”, koska kirjoittaja ei halua puhua poliittisista pakolaisista, mutta ei myöskään käyttää totuudenvastaisesti siirtolaissanaa.

”Suomalaisia asustaa paitsi Suomessa myös runsaasti Ruotsissa, Neuvostoliitossa, Norjassa sekä valtamerentakaisissa maissa *siirtolaisina*. [...] Unkarilaiset asuvat pääasiallisesti omassa kansantasa-vallassaan (n 10 milj.) sekä *hajaantuneina* ympäri Eurooppaa ja Yhdysvaltoja (pari miljoonaa).” (Korhonen 1972: 16–17.)

Ennen toista maailmansotaa kirjoitetuissa oppikirjateksteissä Unkarilla oli tärkeä rooli osana suomalaisen kansallisidentiteetin rakentamista, koska sen avulla suomalaiset saattoivat samastua osaksi Eurooppaa 1800-luvun lopulta toiseen maailmasotaan asti. Sodan jälkeen Suomi ei enää uskaltanut julistaa niin äänekkäästi kuulumistaan Länsi-Eurooppaan, vaan halusi korostaa asemaansa Pohjoismaana idän ja lännen välissä. Tämä ei kuitenkaan näy enää äidinkielen oppikirjoissa, sillä uudemmassa aineistossani kansallisidentiteettiä ei rakenneta enää niin määrätietoisesti, vaan nyt keskitytään selkeämmin kieleen liittyvän tiedon välittämiseen. 1980-luvulle asti ei aineistossa-

ni näy juuri lainkaan kansallisidentiteetti eikä Suomen asemoituminen itään tai länteen. Varsinkin Unkarin kohdalla kerrotaan vain hyvin niukasti historiasta, maantieteestä tai muusta kuin kirjallisesta kulttuurista. Unkari ei sopinut enää malliksi länsimaisesta valtiosta, sillä se kuului tiukasti Neuvostoliiton etupiiriin. Uusimmissa oppikirjoissa, 1990-luvulta lähtien suomalainen kansallisidentiteetti alkaa taas näkyä, ja tällä kertaa se esittyy vahvasti eurooppalaisena, osana EU:ta. Koska Suomi on nyt itsestään selvästi osa länttä, ei Unkaria tarvita osaksi suomalaisen kansallisidentiteetin rakentumista, toisin kuin vanhemmassa aineistossani. Unkarille ei uudemman aineiston aikakaudella enää ole käyttöä suomalaisen kansallisidentiteetin rakentamisessa, koska suomalaiset ovat toisesta maailmansodasta lähtien olleet paremmassa asemassa kuin unkarilaiset ja ovat näin voineet uudistaa kansallisidentiteettiään omasta valtiostaan löytyvien rakennusaineiden avulla unkarilaisen lainatavaran sijaan. Geenitutkimukset ja viimeistään Euroopan unioniin liittyminen todistavat Suomen osaksi länttä. Sosialismin tuhoista hiljalleen toipuva Unkari ei sen sijaan ole vielä niin selvästi lunastanut takaisin aikaisempaa paikkaansa keskieurooppalaisena kansana. Unkarilaiset eivät siis enää tarjoa suomalaisille takaporttia Eurooppaan, vaan Suomi kokee olevansa siellä omin ansioin. Uudemmassa aineistostani voi välillä aistia jopa jonkinlaista hienoista ylenkatsetta unkarilaisia kohtaan.

”Unkarin kieli on kaukainen etäsukukielemme, emmekä voi ymmärtää sitä opiskelematta. Kuitenkin unkarilaiset kokevat suomalaiset läheisiksi ja kutsuvat meitä usein veljeskansakseen. Suomalainen turisti saa Unkarissa osakseen erityisen ystävällistä kohtelua!” (Saure ym. 2002: 245.)

Edellisen tekstin lukijaa on jo sivistetty ennen Unkari-aihetta tiedolla, että kielisukulaiset eivät ole geneettisiä sukulaisiamme. Kun sen jälkeen kerrotaan, että unkarilaiset pitävät meitä veljinään, syntyy heistä kuva yleistiedoiltaan vaatimattomina ihmisinä, jotka toisin kuin me suomalaiset kuvittelevat kielisukulaisten olevan myös verisukulaisia. Käsitystä yksinkertaisista maalaisihmisistä vahvistavat tekstin vieheen sijoitetut kuvat, joissa unkarilaiset tanssivat kansallispuvuissaan ja paimen ratsastaa pustalla (Saure 2002: 245). Tekstissä ei mainita, että suomalaiset kokisivat unkarilaiset läheisiksi, tai että unkarilainen turisti saisi vieraanvaraisen vastaanoton Suomessa. Unkarilaiset siis arvostavat suomalaisia, mutta heillä ei ole merkitystä meille.

Tutkimusta tehdessäni huomasin omassa Unkari-kuvassanikin samaa pienoista ylenkatsetta. Ärsyynnyin lukiessani unkarilaisten kirjoittamia tekstejä, joissa vihjailtiin Suomen itäisyydestä tai yritettiin asettaa Suomi ja Unkari samalle viivalle.

”But the relationship is one of linguistic kinship only, as the Magyars are anthropologically not the relatives of any of the Finno-Ugric peoples. The bodily makeup of the Magyars is mostly european; no significant Asian (e.g. Mongolian) features can be identified.” (Csorba 1999: 9.)

”Toisesta maailmansodasta sekä suomalaiset että unkarilaiset selvisivät häviöinä. Molempien tilanne oli vaikea, ja maailmansodan aikana korostetusta suomalais-unkarilaisesta ystävyydestä vaiettiin virallisella tasolla jonkin aikaa. Myös tavallisten kansalaisten matkustaminen estyi vuosiksi.” (Szíj 2000: 112.)

Ensimmäinen teksti on Unkarin historiasta kertovasta kirjasta, ja siinä kerrotaan unkarilaisten perimän poikkeavan kaikista muista suomalais-ugrilaisista kansoista, koska he ovat geneettisiltä piirteiltään lähinnä eurooppalaisia eivätkä aasialaisia eli mongoleja. Tämä siis tarkoittaa, että muut suomalais-ugrilaiset kansat, suomalaiset mukaan lukien, ovat mongoleja. Jälkimmäinen teksti on *Unkari lyhyesti 2000* –oppaasta, ja siinä väitetään, että suomalaisten ja unkarilaisten kohtalo oli samanlainen toisen maailmansodan jälkeen. Suomalaisena olen opinut puhumaan ”torjuntavoitosta” häviön sijaan ja korostamaan Suomen säilyttämää itsenäisyyttä ja vapautta, joka muun muassa mahdollisti matkustamisen ulkomaille.

Ystäviä vai sukulaisia?

Ennen toista maailmansotaa ilmestyneissä äidinkielen oppikirjoissa unkarin kielen lisäksi myös unkarilaiset ovat sukulaisiamme, ja heihin suhtaudutaan kunnioittavasti. Uudemmassa aineistoryhmässä unkarilaiset eivät sen sijaan enää ole geneettisiä sukulaisiamme vaan ainoastaan kielisukulaisia. Äidinkielen oppikirjojen Unkari-kuva on siis muuttunut huomattavasti 1800-luvun lopulta 2000-luvun alkuun mennessä. Alkuaan monipuolinen ja ihaileva käsitys veljeskansasta on muuttunut suppeaksi ja neutraaliksi tieteelliseksi faktaksi kielisukulaisuudesta. Ennen toista maailmansotaa Unkari-kuva oli poliittisesti latautunut, sillä se osallistui suomalaisen kansallisentiteetin rakentamiseen. Toisen maailmansodan jälkeen tehdyissä äidinkielen oppikir-

joissa Unkari ei nouse muiden sukukansojen edelle, ennemminkin korostetaan maantieteellisesti läheisiä kielisukulaisia viroa ja saamea. Aiemmin niin rakkaista sukulaisista on tullut kivoja kavereita, joita on paljon ja joilla on vanha kirjallinen kulttuuri, mutta joiden kanssa ei haluta liian läheisiin väleihin.

Jotain yhteistäkin äidinkielen oppikirjojen välittämässä vanhassa ja uudessa Unkari-kuvassa silti on. Esimerkiksi tekstien kuvitus pysyy hämmästyttävän samankaltaisena. Hevospaimenet, pusta ja kansallispukuiset ihmiset nähdään kuvissa niin vuodelta 1931 (Boros-Ylistalo 1931: 125–129) kuin 2002 (Saure ym. 2002: 245). Eräässä uuden kirjan kuvassa jopa esitellään ”Unkarilaisia pustalta”, mutta paimenten takana näkyy metsää ja kukkuloita (Havaste ym. 1998: 258). Budapest on kyllä päässyt muutamaa kuvaan, mutta pääasiassa uudet kirjat esittelevät Unkaria vanhaan malliin, eli maana, jossa paimenet laukkaavat hevosineen pustalla perinneasuissa, vaikka Unkari yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti on toisesti muuttunut sitten 1800-luvun lopun.

Vanhaa ja uutta Unkari-kuvaa yhdistää myös sekavuus, johon viitataan tämän artikkelin nimen yläotsakkeella *Pustalla ei ole polkua*. Vanha ihanhoiva käsitys Unkarista ei kyennyt selittämään tieteellisesti, miksi unkarilaiset ovat geneettisiä sukulaisiamme, mutta Siperiassa asuvat kielisukulaiset eivät. Uusi kielisukulaisuutta korostava Unkari-kuva puhuu geenitutkimuksista ja kielitieteen kehitymisestä, mutta kielisukulaisuuden ja geneettisen sukulaisuuden eroa ei useimmissa teksteissä kyetä selittämään ymmärrettävästi. Lisäksi termejä *sukulainen* ja *kielisukulainen* käytetään surutta sekaisin. Suomalaisten Unkari-kuvan sekavuutta lisää vielä vanhemman kansan mielissä edelleen elävä myytti unkarilaisista sukulaiskansana, mitä hyödynnetään esimerkiksi matkatoimistojen mainoksissa.

Missäpä muuallakaan kuin kouluissa suomalaiset ovat aikoinaan vastaanottaneet tietoa sukukielten puhujista. Koululla on siis todella ollut valtaa suomalaisten Unkari-kuvan muodostamisessa, koska koulussa kerran päähän paukutettu käsitys unkarilaisista veljeskansana elää edelleen sitkeästi vanhemman väen parissa. Oppikirjojen Unkari-kuvaa voidaan muuttaa helposti, mutta ihmisten käsityksissä eläviä myyttejä ei voida niin vain horjuttaa. Uudet sukupolvet saavat opiskella uusista äidinkielen oppikirjoista, että sukulaisuutemme unkariin on vain kielellistä, joten suomalaisten Unkari-kuva on ehkä pikkuhiljaa muuttumassa. Tutkimieni oppikirjojen Unkari-kuva on selvästi menettänyt poliittisen merkityksensä kansallisidentiteetin rakentajana, mutta

kaventunutkin Unkari-kuva kantaa yhä mukanaan joitain samoja piirteitä kuin reilut sata vuotta sitten. Nykyajan oppilas voi lukea äidinkielen oppikirjasta kuivakkaan ja abstraktin esityksen suomen ja unkarin kielisukulaisuudesta, mutta hän voi samalla katsella samanlaisia kuvia kuin isoisoivanhempansa: hevospaimenia pustalla ja csardaksen tanssijoita.

Pro gradu –tutkielmani on kokonaisuudessaan luettavissa Jyväskylän yliopiston kirjaston opinnäytekokoomassa, osoitteessa <http://selene.lib.jyu.fi:8080/gradu/v03/G0000174.pdf>

Lähteet

Aineistolähteet

- Boros-Ylitalo, Olga 1931: Leena ja Matti viettävät kesänsä Unkarissa. In: Hästeko, F. A.–Laurila, Jaakko–Jussila, Juho–Kautola, Severi (toim.), Lukukirja VI: yläkoulun yläluokkien toinen vuorokurssi s. 124–129. Helsinki: Maalaiskuntien liitto.
- Grünn, Karl–Löyttyniemi, Minna–Murto, Mervi–Nompajärvi, Sisko 1997: Sana-valmis 3: Yläasteen äidinkieli. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Grünthal, Riho 2000: Suomen kielen varhaishistoria ja sukukielet. In: Grünn, Karl–Grünthal, Satu–Uusi-Hallila, Tuula (toim.), Lukion äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirja s. 8–16. Helsinki: Tammi.
- Hakulinen, Aino–Kivelä, Raili–Nummi, Jyrki–Parko, Kaija–Ranta, Tuula–Tani, Leena 1996: Lukiolaisen äidinkieli 4: Kieli, kirjallisuus ja identiteetti. Espoo: Weilin+Göös.
- Havaste, Paula–Honka-Hallila, Ari–Karvonen, Pirjo–Mäkelä, Ilkka. 1998: Kieli ja kulttuuri 4–6: Lukion äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirja. Helsinki: Otava.
- Järvinen, Aino–Kallio, Pirkko–Tiensuu, Pertti 1986: Suominen: peruskoulun yläasteen äidinkielen oppikirja. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kauppinen, Anneli–Koskela, Lasse–Mikkola, Anne-Maria–Valkonen, Kaija 1991: Äidinkieli käsikirja. Helsinki: WSOY.
- Kettunen, Lauri–Sipola, Arvi 1952: Suomen kielioppi kansakouluille 2: V sekä VI ja VII luokan oppimäärä. Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- Korhonen, Pertti–Rönty, Kaarle–Vainio, Matti 1972: Äidinkielen oppikirja. Kuopio: Puijon kirja.

- Köveskut, J. 1931: Suur-Unkari ja Tynkä-Unkari. In: Airila, Martti–Hannula, Mandi–Salola E. (toim.), Lukemisto Suomen lapsille III s. 195–196. Helsinki: Valistus.
- Länkelä, Jaakko 1875: Kolmas luku-kirja: kansakoulun tarpeeksi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ollinen, J. F. (toim.) 1919: Suomenkielen lukukirja yläluokkia varten. 2. painos. Helsinki: Söderström.
- Raitio, K. 1891: Toinen lukukirja: kansakoulujen tarpeeksi. Porvoo: WSOY.
- Saarimaa, E. A. (toim.) 1926: Isänmaallinen lukukirja. Porvoo: WSOY.
- Saure, Annamari–Toivakka, Sari–Lehti, Päivi–Levola, Kari 2002: Äidinkielen ja kirjallisuuden tietokirja 7–9. Helsinki: WSOY.
- von Schrowe, Uno 1922.–Juvelius, J. W. (toim.), Kantele: koulun runokirja: valikoima suomalaista runoutta s. 165–167. Porvoo: WSOY.
- Topelius, Zacharias 1876: Maamme kirja: lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa. Helsinki: Hufvudstadbladet'in kirjapaino.

Muut lähteet

- Csorba, Csaba–Estók, János–Salamon, Konrád 1999: The Illustrated History of Hungary. Budapest: Magyar Könyvklub.
- Fairclough, Norman 1992: Discourse and Social Change. Polity Press, Cambridge.
- Lampinen, Osmo 1998: Suomen koulutusjärjestelmän kehitys. Helsinki: Gaudeamus.
- Lappalainen, Antti 1992: Oppikirjan historia: kehitys sumerilaisista suomalaisiin. Helsinki: WSOY.
- Oikari, Raija 2001: Vallankäytöstä Suomen ja Unkarin kirjallisissa ja kulttuurisuhteissa. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston hungarologian laitos.
- Richly, Gábor (toim.), Unkari lyhyesti 2000. Helsinki: Unkarin kulttuuri- ja tiedekeskus–Suomi–Unkari Seura.
- Szűj, Enikő 2000: Suomalais-unkarilaiset suhteet. In: Unkari lyhyesti 2000 s. 109–113. Helsinki: Unkarin kulttuuri- ja tiedekeskus–Suomi–Unkari seura.

**Soziale Konstruktion von Kultur
Vom Kaffeehaus zu McDonalds?
(am Beispiel der Metropole Budapest)**

Ildikó MÁNDI-FAZEKAS

I. Die historische Entwicklung des Kaffeehauses und seine gesellschaftliche Bedeutung¹

Die Geschichte europäischer Kaffeehäuser reicht bis in das Jahr 1647 zurück, als in Venedig am Markusplatz, in einer gesellschaftlichen Atmosphäre der Weltoffenheit, das erste Kaffeehaus geöffnet wurde. War dieses noch darauf begrenzt, Ort geselliger gesellschaftlicher Kontakte und der Organisation des Glücksspiels zu sein, wurden die Kaffeehäuser mit ihrer Ausbreitung über den europäischen Kontinent immer stärker zu einem Ort der kommunikativen Auseinandersetzung mit politischen und gesellschaftlichen Tatbeständen und darauf bezogenen Entwürfen.

Das Kaffeehaus wurde, vor allem im Laufe des 19. Jahrhunderts, zu einem gesellschaftlichen Ort, der nicht nur für unterschiedliche gesellschaftliche Gruppen zugänglich war, sondern in dem auch unterschiedliche soziale Aktivitäten, von der persönlichen intimen Begegnung bis hin zum politischen Diskurs, selbstverständlich wurde. Es entwickelte sich zu einer spezifischen Lebensform mit sozial typischen Praktiken (vgl. dazu Reckwitz 2003: S. 289ff.) als selbstverständliche, nicht hinterfragte Form des wechselseitigen, nicht nur kommunikativen Umgangs mit unterschiedlichen Bedürfnissen und Interessen. Die Praktiken umfassten nicht nur ein implizites Wissen darüber, was man in einem Kaffeehaus eigentlich will, sondern auch

¹ Die Untersuchung wurde im Forschungsinstitut 'Rehabilitations- und Präventionsforschung (RPF)' der Universität Hamburg unter der Leitung von Prof. Dr. P. Runde durchgeführt.

ein Wissen im Sinne eines Verstehens der Handlungen oder symbolischen Äußerungen anderer im Sinne routinemäßiger Zuschreibungen, die nicht unbedingt intersubjektive Verständigung und Kommunikation einschließen müssen (vgl.ders.: S. 292), diese aber auch ermöglichen und fördern. Das Kaffeehaus mit dieser 'genuin öffentlichen Wurzel' (Schüle 2003: S. 212) war ein Kommunikations- und Erlebnisraum mit einem Vollzug von Praktiken, die sowohl von der sozialen Umwelt als auch im Sinne des Selbstverstehens der fraglichen Akteure als eine 'skillfull performance' interpretiert und verstanden wurde.

In der Form, dass das Kaffeehaus ein Ort der sozialen Durchmischung und gleichzeitig ein soziales Zentrum war, „in dem das Bürgertum kommerziell wie kulturell neue Formen entwickelte“ (vgl. Schüle 2003: S. 220), hat sich das Kaffeehaus nur an wenigen gesellschaftlichen Orten international gerettet. Kriege und wirtschaftliche Depressionen haben bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts dabei einen wesentlichen Anteil gehabt.

Der Verlust dieses spezifischen Lebenszusammenhangs ist auch ein Verlust sozialer Praktiken, deren Kernbestand Haltungen und Verhaltensweisen der Offenheit, der wechselseitigen Akzeptanz und der kommunikativen Verständigung war, soziale Praktiken, deren Bedeutung im Rahmen globalisierter Lebenszusammenhänge heute von grundlegender Bedeutung wären.

Das Kaffeehaus war auch und gerade in Budapest Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts ein soziales Zentrum, eine universelle Stätte der Begegnung, ein Ort an dem sich die Gleichzeitigkeit von 'Routiniertheit' im Rahmen sozialer Praktiken und 'Unberechenbarkeit' angesichts komplexer, sich immer neu strukturierender Kontexte entfalten und auf diese Weise 'Offenheit für kulturellen Wandel zum Normalfall' werden konnte (Reckwitz 2003: 294). Auch Enthüllungen, Gesellschafts- und Ideologiekritik spielten sich in Kaffeehäusern ab.

In den Jahren nach 1945 erfolgte der radikalste Elitewechsel der ungarischen Geschichte und dem neuen Regime graute es vor diesen Orten der freien Meinungsäußerung.

Das Kaffeehaus stand für die 'bürgerliche Kultur', aber der sozialistische Mensch dulde nichts, was bürgerlich sei, verkündeten die Machthaber und handelten danach. Die Kaffeehäuser, die nach dem Krieg noch lebensfähig waren, wurden schnell und gründlich beseitigt.

Die Verstaatlichung des Gastgewerbes begann am 21. Januar 1949. Die damalige, weitgehend gleichgeschaltete Presse gab der 'gastwirtschaftsfeindlichen' Propaganda breiten Raum, und der Verwaltungsapparat der Hauptstadt entzog den Kaffeehausbesitzern reihenweise die Konzession. Es wurde zunächst ein monolithisches, staatliches Unternehmen aufgebaut, dann dessen kleinere Einheiten, wobei nur eine Gattung richtig gefördert wurde, die sogenannten Volksbüfets und Milchrestaurants, die angesichts der niedrigen Gehälter die Massen befriedigen sollten.

Der Generation des Sozialismus wurde statt dem Kaffeehaus nur die sozialistische Variante des Espresso zuteil. Der kleinere Verwandte der Kaffeehäuser, die Espressos, waren in Budapest bereits vor dem Zweiten Weltkrieg nach italienischem Muster aufgebaut worden. Im Espresso gab es keine riesigen Fenster wie in den ehemaligen Kaffeehäusern, keine riesigen Spiegel und auch keine Kristalleuchter verströmten ihr luxuriöses Licht. In den engen Espressos herrschte nur schummriges Licht. Man konnte hier keine aufrührerischen Blätter lesen, und überhaupt lagen hier keinerlei Zeitungen aus. Die Stühle waren unbequem, die winzigen, zur schöpferischen Arbeit ungeeigneten Tische standen dicht gedrängt. Es war keine einladende Umgebung. Und trotzdem trafen sich die radikalen ungarischen Intellektuellen in diesen verrauhten Pressos, tauschten ihre Untergrundzeitschriften aus und schimpften über das Regime. Selbst die winzigen Tische konnten zum konspirativen Ort des Informationsaustausches werden, obwohl es in den kleinen Lokalen von Spitzeln wimmelte. Die Traditionalität und Bedeutung sozialer Praktiken in Verbindung mit sozialen Räumen des Kaffeetrinkens wird durch diese Sachverhalte belegt. Immerhin gab es im Jahr 1955, trotz des politischen Gegenwinds, in Budapest noch ca. 300 Espressos, obwohl viele von ihnen, lediglich mit einer Nummer versehen, leise dahinvegetierten.

Die Zeit nach der politischen Wende ist in Budapest dadurch gekennzeichnet, dass die Organisationsprinzipien und Vergesellschaftungsformen privater Unternehmen aus kapitalistisch strukturierten Gesellschaften massiv importiert wurden und Reste sozialer Praktiken von Kaffeehäusern zerstörten. Ein wesentliches Merkmal dieser Vergesellschaftungsformen im Hinblick auf Cafes, Bars, Kneipen etc. war, dass es zu Formen 'der Genußbeschleunigung' und der Beschleunigung der Begegnung gekommen ist. Das nahm mit dem Tresen und der damit verbundenen Erhöhung der

Durchlaufgeschwindigkeit der verkauften Produkte seinen Anfang und hat heute die Form der Selbstbedienungs- bzw. Schnellrestaurants (vgl. Schüle 2003: 233). Das Kaffeehaus als städtisches 'soziales Zentrum' in dem, vor allen in dessen Blütezeit, im 19. Jahrhundert „... das Bürgertum kommerziell wie kulturell neue Formen entwickelte“ (ders.: 220), ist vor diesem Hintergrund nicht nur in Budapest, sondern auch in den meisten europäischen Städten in dieser Form verschwunden. Der Begegnungs- und Experimentierraum Kaffeehaus, die Lebensform Kaffeehaus mit dem sozialpraktischen Können der Beteiligten, das Fremde zu thematisieren ohne es zu diskreditieren, Meinungen auszutauschen und sich einzumischen, sich intensiv zu informieren oder zu spielen und gleichzeitig zu konsumieren hat sich auf den Konsum als organisierte und durchstrukturierte Form der körperlichen Bedürfnisbefriedigung reduziert. Schloss das 'Können' in der Kaffeehauskultur die Fähigkeit und die Erwartung ein, unterschiedliche Referenzsysteme in der Wahrnehmung von unterschiedlich strukturierten Situationen zu berücksichtigen, reduziert sich das Können im Rahmen des Konsumraums des Schnellrestaurants auf die an vielen ähnlichen Orten praktizierten standardisierten Formen des Anstehens, Bestellens und schnellen Konsumierens. So gesehen zerstört auch das 'Schnellrestaurant' als Prototyp dieser Form des Konsums die sozialen Praktiken des alten Kaffeehauses dauerhaft.

II. McDonalds als Prototyp einer rationalisierten Ordnung

Die ganze Welt entwickelt sich wirtschaftlich, aber auch sozial und kulturell mehr und mehr nach dem Vorbild von McDonalds. Diese Grundthese der 'McDonaldization' von Ritzer (2002), der diesen Begriff prägte, stellt den McDonalds-Konzern mit seiner spezifischen Firmenkultur als Symptom und Vorreiter einer globalen Rationalisierung und Durchkapitalisierung wirtschaftlicher aber auch sozialer und kultureller Beziehungen dar.

McDonalds ist heute ein globales Phänomen. Obwohl sich Ritzer (2002) zufolge nach wie vor die Hälfte aller McDonald-Restaurants im Ursprungsland USA befinden (in den 80er Jahren waren es noch 75%), findet man auf dieser Erde nur wenige Länder auf denen es noch kein McDonalds gibt. Der Clown Ronald McDonald und der goldene Doppelbogen gehören zu den weltweit bekanntesten Symbolen und stehen wie keine anderen für amerikanische Ess- und Wirt-

schaftskultur (ders.: 9).

McDonald-Restaurants sind so weit verbreitet, dass man ihre immer gleichen Burgerprodukte sogar zum Vergleich der weltweiten Kaufkraft heranzieht: Anhand des 'Big-Mac-Index' (Vergleich der lokalen Preise für einen Big Mac in Dollar) läßt sich darauf schließen, wie hoch oder vergleichsweise niedrig die Lebenshaltungskosten in einem bestimmten Land sind, und ob dessen Währung unter- oder überbewertet ist (vgl. ders. 2002: 11 ff.)².

Als Gründe für den Erfolg von McDonalds führt Ritzer Effizienz, Kalkulierbarkeit, Vorhersagbarkeit und Kontrolle an. Ein Besuch bei McDonalds sei die effizienteste Möglichkeit Hunger loszuwerden und Sättigung zu erreichen. „In a society where both parents are likely to work or where a single parent is struggling to keep up, efficiently satisfying hunger is very attractive. In a society where people rush from one spot to another, usually by car, the efficiency of a fast-food meal, perhaps even a drive- through meal, often proves impossible to resist” (ders.: S. 16).

Der ganze Produktions- und Verkaufsprozeß sei sowohl für die Mitarbeiter als auch für die Kunden von McDonalds nach strengen und standardisierten Vorgaben mit dem Ziel größter Effizienz organisiert und soll schnellstmöglicher Versorgung mit Nahrung von höchstmöglicher Qualität zum kleinstmöglichen Preis garantieren. Den Preisen und Portionsgrößen bei McDonalds liegt ein leicht zu durchschauendes Baukastenprinzip zugrunde. Soll es das Spar-, das Superspar- oder das Megasparr-Menü sein? „People can quantify these things and feel that they are getting a lot of food for what appears to be a nominal sum of money” (ders.: S. 17). Die benötigte Zeit, um zu McDonalds zu fahren, die Nahrung zu bekommen, sie zu essen und wieder nach Hause zu gelangen, sei für die Kunden gut kalkulierbar, was millionenfach zu dem – richtigen oder falschen – Schluß führe, daß ein Trip zu McDonalds weniger zeitaufwendig ist als zu Hause eine Mahlzeit zuzubereiten (das Prinzip der Kalkulierbarkeit).

„The Egg McMuffin in New York will be, for all intents and purposes, identical to those in Chicago and Los Angeles. All those eaten next week or next year will be identical to those eaten today. (...) People know that the next Egg McMuffin they eat will not be awful,

² Vgl. dazu die Népszabadság 03. 04. 2001 (siehe Anhang)

although it will not be exceptionally delicious, either” (ders.: S. 17). Bei McDonalds sei auch das Sagen und Tun der Mitarbeiter (bis hin zur genauen Wortwahl) leicht voraussagbar, da es für praktisch alle Situationen vorgeschriebene Handlungsskripte gebe, denen die Kunden ihr eigenes Verhalten leicht anpassen können. Die Anziehungskraft von McDonalds ergebe sich also auch daraus, daß die Kunden rund um die Welt keine Überraschungen erleben und sich dort – etwa im Gegensatz zur jeweils landesspezifischen Gastronomie – in die Sicherheit des “da weiß man was man hat“ wiegen könnten. Dies ist insofern bemerkenswert, als McDonalds das Produkt einer Kultur ist, die den Individualismus über alles stellt.

Bei McDonalds ist alles möglichst auf gute Kontrollierbarkeit hin ausgerichtet. Das begrenzte Sortiment mit wenigen Optionen und die nicht gerade bequemen Sitze sorgen dafür, daß die Kunden tun, was das Management sich von ihnen wünscht: Schnell bestellen, schnell essen, schnell wieder gehen. Die Mitarbeiter sind noch stärker betroffen: Sie werden trainiert, die stets gleichen Handgriffe in der genau vorgeschriebenen Weise zu machen, und sie werden dabei von Inspektoren und Managern kontrolliert. Zusätzlich sind sie fest in technische Abläufe eingebunden („... the softdrink dispenser that shuts itself off when the glass is full, the French fry maschine that rings and lifts the basket out of the oil when the fries are crisp, the pre-programmed cash register that eliminates the need for the cashier to calculate prices and amounts...”), die darauf abzielten den Unsicherheitsfaktor Mensch so weit wie möglich auszuschalten („...a slow worker can make the preparation and delivery of a Big Mac inefficient. A worker who refuses to follow the rules might leave the pickles or special souce off a hamburger, thereby making for unpredictability. And distracted workers can put too few fries in the box, making an order of large fries seem skimpy.”) (ders.: S: 18)

Effizienz, Kalkulierbarkeit, Vorhersagbarkeit und Kontrolle, dies sind nach Ritzer die Dimensionen der McDonaldization. Sie sind die Grundlage des weltweiten Erfolgs und werden zum Vorbild und Maßstab anderer Unternehmen in unterschiedlichen Branchen. Ritzer nennt eine ganze Reihe von Unternehmen und Branchen, die McDonalds hierbei teils sehr erfolgreich nacheiferten und sich McDonaldisiert hätten: Neben der direkten Fast-Food-Konkurrenz auch die klassische Gastronomie, sowie zum Beispiel Ketten wie ‘Blockbuster’, ‘The Body Shop’, ‘Wal-Mart’ und so weiter. Auch im

Dienstleistungsbereich wie Banken, Reisebüros etc. sind Tendenzen der McDonaldisierung unübersehbar. Sogar das Gesundheitswesen passt sich in den USA nach Auffassung von Morone (1996) dieser Tendenz an ('McDoctor', 'McDentist').

Wirft man vor diesem Hintergrund einen Blick auf das Stadtbild von Budapest und betrachtet die Standorte der frühen Kaffeehäuser unter dem Gesichtspunkt ihrer aktuellen Nutzung, dann scheint es, als könnte man die McDonaldisierung oder anders formuliert, den Verlust sozialer Praktiken im Sinne der Begegnung und des Experimentierens auch bildlich dokumentieren und nachvollziehen.

III. McDonaldization in Budapest

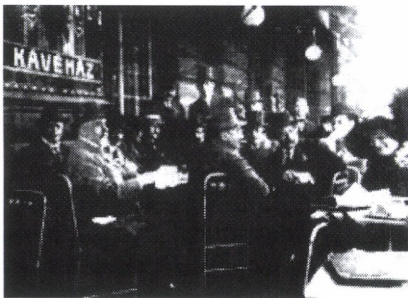

Das Kaffeehaus, ein universeller Ort der Begegnung

Das Kaffeehaus war irgendwann ein Gemeinschaftsort, eine

universelle Stätte der Begegnung, es wollte das zweite Zuhause, das Arbeitszimmer der Gäste sein, und kein Geschäftsraum für den schnellen Konsum.

Das Publikum rekrutierte sich vor allem aus der bürgerlichen Mittelschicht, deren Bedarf an Kommunikation und sozialen Kontakten die finanzielle Basis der Kaffeehäuser war. Wir notieren zwar die Namen von großen Künstlern, doch die Stammgäste der meisten Kaffeehäuser waren natürlich nicht nur die schöpferischen Intellektuellen. In Budapest gab es früher fast 500 Kaffeehäuser.

Es waren im Grunde demokratisch strukturierte, durch Offenheit bestimmte Felder sozialer Praktiken, in denen Menschen unterschiedlicher Herkunft handelten.

Im Kaffeehaus war alles da, um sich wohl zu fühlen, auch wenn man dort mehrere Stunden verbrachte.

Zur Information gab es dort eine große Anzahl von Zeitungen, es herrschte eine schöpferische Atmosphäre, es gab politische Debatten, dazu exzellenten Kaffee (das 'Getränk des eistes'), angenehme

Umgebung, geschmackvolle Einrichtung, großzügigen Komfort und nicht zuletzt das Spiel (Billard, Karten, Schach), als Entspannung, oft sogar Narkotikum für die Seele.

Die Fastfood-Dominanz

An den pulsierendsten Punkten der Stadt finden wir überall die Filialen der multinationalen Fastfood-Ketten, oft gerade an der Stelle von ehemaligen Kaffeehäusern. Mit ihren leicht identifizierbaren Farben und Logos renovieren sie die stark verwahrlosten Häuser, aber nur bis zur Höhe der Geschäftsräume.

Der Anblick dieser Häuser ist erschütternd: Trotz stark bröckelnden, längst grau gewordenen Putzes, strahlen sie immer noch Würde und Patina aus, aber am Erdgeschoss sind sie durch das grelle, schreiende Gelb und Rot der Fastfood-Kette regelrecht verschandelt.

1. Das Savoy

Der achteckige Oktogon-Platz gilt bereits seit 150 Jahren auch als architektonisch attraktiver Punkt von Budapest. Früher war er nicht nur ein Verkehrsknotenpunkt, sondern auch ein Ort der Begegnungen für Intellektuelle.

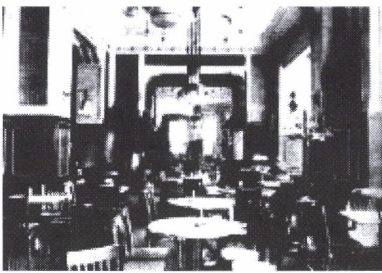
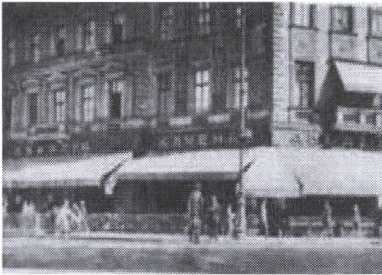
Das Kaffeehaus Savoy, 1889 eröffnet, wurde bald zum Stammkaffeehaus von Budapester Bürgern, Künstlern und Schriftstellern. Hier unterstützte der Ober nach seinen Möglichkeiten die zeitgenössische Kunst: Er gewährte den Kulturschaffenden großzügig Kredit bis zu zwei Wochen. Im Sozialismus fungierte das Savoy als gastronomischer Komplex, und die Betriebsleitung hatte von dem (inzwischen weltberühmten) Maler László Lakner ein Wandgemälde anfertigen lassen, das die Hauptstadt der Zukunft etwas utopisch darstellte. Doch die damalige Kommunalverwaltung (Bezirksrat) ließ das Werk schleunigst übermalen.

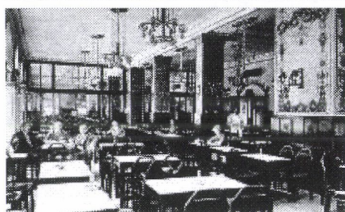
Im Juli 1991 wurde an der Stelle des Savoy das erste ungarische Fastfood-Restaurant der amerikanischen Burger-King-Kette eröffnet. Die Betreiber hörten zunächst auf die Kunsthistoriker und ließen das Lakner-Gemälde restaurieren, und so konnten die Schnellkost-Freunde nebenbei auch gehobene Ästhetik konsumieren. Dies warte jedoch nur kurz und das Werk wurde dieses Mal mit Orangenfarbe übermalt und ein von innen beleuchtetes riesiges Bild einer amerikanischen Stadt daraufgesetzt. Die Stupidität begeht eben nicht nur im Sozialismus Barbarismen.

2. Das Abbazia

Dem Savoy gegenüber stand seit 1888 eines der größten und luxuriösesten Kaffeehäuser der Stadt, das Abbazia. Es wurde von Politikern, Journalisten, Schriftstellern und Künstlern frequentiert und avancierte bald nach seiner Eröffnung zu einem der beliebtesten Kaffeehäuser der Budapester Bürger.

Nach der Verstaatlichung wurde das Abbazia zum Schnell-Restaurant umfunktioniert. Endgültig zerstört wurde der schöne Innenraum Anfang der 90-er Jahre, als die Kereskedelmi Bank (Handelsbank) mit ihrer sterilen, grauen Eintönigkeit in die Räumlichkeiten einzog.

An der anderen Ecke des Gebäudes richtete sich ein multinationale US-Unternehmen der Hamburger-Konsumenten mit seiner künstlichen Glitzerwelt ein.

3. Das EMKE

An einer der architektonisch ebenfalls sehenswerten Kreuzungen des Großen Rings (Nagykörút) befand sich seit 1895 das Kaffeehaus EMKE.

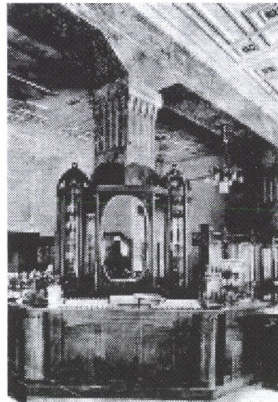
Seine Glanzzeit hatte das EMKE um die Jahre 1910 bis 1920, als ihm gegenüber noch das Gebäude des Nationaltheaters stand (1964 wegen des Baus der Metro abgerissen), dessen berühmte Schauspieler im EMKE ihr 'Wohnzimmer' hatten. Die Wohnung der berühmtesten unter ihnen, Lujza Blaha, befand sich tatsächlich im Stockwerk über dem Kaffeehaus. Das EMKE verfügte auch über eine umfangreiche Leihbibliothek, deren Interieur von bedeutenden Innenarchitekten und Kunsthandwerkern der Zeit im Art Deco-Stil errichtet wurde.

Es wurde unzählige Male umgebaut, aber sein Name EMKE (Abkürzung von 'Siebenbürgener Ungarischer Kulturverein') wurde erst vor zehn Jahren geändert im Zeichen der Globalisierung und schließlich in Chicago söröző (Chicago Biergarten) umgetauft, seiner jetzigen Funktion entsprechend. Allerdings wurde unter dem Druck der irritierten Öffentlichkeit EMKE wieder hinzugefügt.

4. Das Simplon

Hier auf dem Bild steht noch das Nationaltheater und hinter dem rechten Flügel ist die Ecke des Kaffeehauses Simplon zu sehen, das seit 1900 die Zuschauer des Theaters, die Schauspieler vor und nach den Vorstellungen, sowie Schriftsteller und Journalisten aus den nahen Redaktionen bewirtete. Es war mit gutem Geschmack eingerichtet, mit einfachen Thonet-Stühlen, Spiegeln, Zentralheizung, Lüftungsanlage, also mit allem Komfort, ein Ort für Gespräche, Diskussionen und Arbeit gleichermaßen.

1946 wurde es von Simplon in Simpla (etwa in der Bedeutung 'einfach' 'bescheiden') umgetauft (Simpla war auch die Bezeichnung damals in Ungarn für eine kleine Portion vom Espresso-Kaffee) und gleichzeitig vom Kaffeehaus zum Café umfunktioniert. 1967 wurde es zum Selbstbedienungsrestaurant und 1992 hielt hier McDonald's mit seiner uniformierten Einrichtung Einzug.

5. Das Belvárosi Kávéház (Innenstadt-Kaffee)

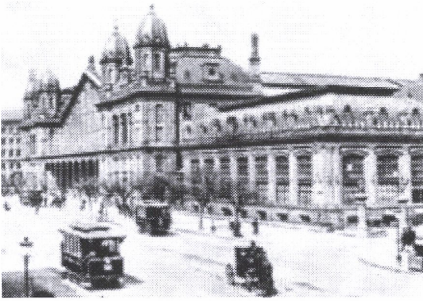
Im Herzen von Budapest, bei der Auffahrt zur Elisabeth-Brücke (Erzsébet híd) stehen zwei Zwillingsspaläste. Im südlichen Palast wurde 1901 das Belvárosi Kávéház eröffnet, mit luxuriöser, den höchsten Ansprüchen Rechnung tragender Einrichtung.

Das Haus wurde in drei Generationen von der Familie Rónai auf hohem fachlichem Niveau geführt und erfreute sich größter Anerkennung bis in die 60-er Jahre. In dieser Zeit trafen sich

hier debütierende Schriftsteller und Künstler (der 'City Kreis') mit entsprechend bescheidenen finanziellen Mitteln, um über Literatur, Malerei und Film zu reden und zu debattieren.

Doch das Kaffeehaus mutierte in den darauf folgenden Jahren zum Schnellrestaurant, für Begegnungen und Gespräche vollkommen ungeeignet.

Ab Herbst 1990 richtete ein deutscher Geschäftsmann unter dem Namen 'Casino Imperial' ein Spielkasino im ehemaligen Kaffeehaus ein, wo man auch mit ausländischen Währungen spielen konnte. Wie das in Konkurs gegangene Unternehmen zeigt, war das Zielpublikum gewiss nicht das Budapester Bürgertum.

6. Der Westbahnhof

Der pulsierendste Punkt in Budapest ist der Platz, wo der Westbahnhof steht. Das in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts angefertigte verglaste Stahlgerüst erinnert vor allem an filigrane englische Wintergärten. Der Entwurf stammt aus der Pariser Eiffel-Manufaktur, und auch ein Großteil des Stahlgerüsts wurde in Paris gegossen. Die dicht verglaste Fassade mit Säulen aus Gußeisen wird von einem eklektischen Gebäude mit Türmen umgeben.

Das wertvolle Denkmal wurde wunderbar restauriert und funktioniert einwandfrei als Bahnhof, doch auch der Westbahnhof wurde

von der Globalisierung eingeholt. In einem seiner Flügel, wo früher das ehemalige Restaurant und Kaffeehaus betrieben wurde, machte sich McDonald's breit, hinter dem anderen wurde das größte Einkaufszentrum der Hauptstadt errichtet.

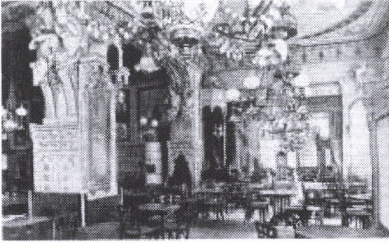
7. Das Bucsinszky

An einem sehr verkehrsreichen Punkt des Großen Rings wurde im Sommer 1932 das Kaffeehaus Bucsinszky eröffnet. Das sehr moderne, modische Kaffeehaus mit Bambusmöbeln galt als sehr beliebter Ort, an dem sich die Budapester sowie Schauspieler, Schriftsteller und Dichter gerne in Lektüre vertieften, weil es dort allerlei Zeitungen gab, sowohl inländische als auch ausländische.

Die Gäste aus der schreibenden Zunft bekamen das Frühstück mit Preisnachlass und die Stammgäste durften umsonst Sodawasser trinken. Kein Wunder, dass das Kaffeehaus für manchen regelrecht zum Arbeitsplatz und natürlich zum zweiten Zuhause wurde.

Gegenwärtig befindet sich dort die ungarische Entsprechung von 'Budni' (Budnikowski), eine Filiale der Drogeriekette 'Azúr'.

8. Das Kaffeehaus 'Balaton'

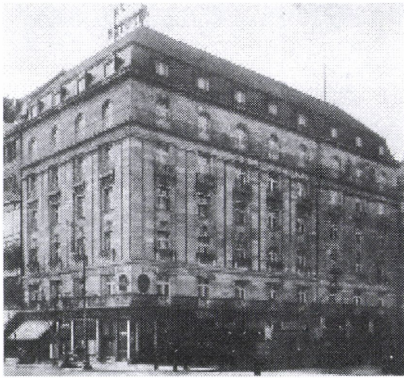
Ein faszinierendes eklektisches Kaffeehaus muss das 'Balaton' gewesen sein.

Die Wände wurden von bunten Bildern aus Keramik geziert, der Saal von bunten Lüstern beleuchtet, auf vergilbten Fotos kann man ein ebenso buntes Ensemble von riesigen Säulen aus Gestalten und verschnörkelten Spiegeln bewundern. Die Jahrzehnte erbarmungsloser Sanierungen und Ausmusterungen ließen der Gegenwart nur die kahlen Wände übrig.

Das Balaton wurde einmal „die politische Hexenküche Ungarns“ genannt, weil an seinen Tischen Politiker, Staatsmänner und Journalisten debattierten. Doch es wurde auch gerne von Schriftstellern besucht, nach Mitternacht wurde es

nämlich stiller, da konnte man in Ruhe arbeiten.

1949 schloss das Kaffeehaus seine Pforten, es wurde ein Textilgeschäft daraus; nebenan etablierte sich ein Schnellbüffet mit riesiger Reklameleuchtwand für Pepsi Cola. Dieses bestimmt das Straßenbild auch heute. Nur an der Stelle des ehemaligen Kurzwarengeschäftes bietet jetzt das Haus des Ungarischen Schnapses (Magyar Pálinka Háza) sein buntes Sortiment feil, wenigstens etwas, das man früher auch in den Kaffeehäusern bekommen konnte.

9. Das Astoria

Eine der wichtigen Kreuzungen des Kleinen Rings (Kiskörút) trägt den Namen Astoria. Namensgeber ist das in den Jahren 1912–1914 erbaute Hotel Astoria an der westlichen Ecke der Kreuzung.

Früher, seit 1824, stand dort das Kaffeehaus und Restaurant Zrínyi mit bunter Gästeschar (der in der Nähe wohnende Dichter Sándor Petőfi guckte dort sicherlich auch mal rein).

Im heutigen Astoria hat immer noch ein Kaffeehaus mit viel Patina Platz.

Im Erdgeschoss wurde in den 60-er Jahren das erste ungarische Grillrestaurant eröffnet, an dessen Platz sich heute eine Filiale von McDonald's befindet.

10. Das Szikszay

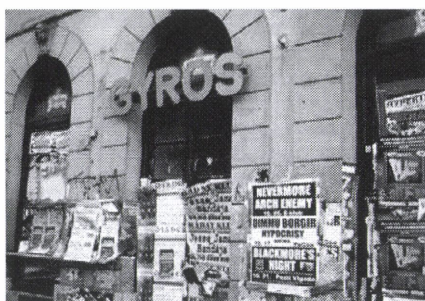
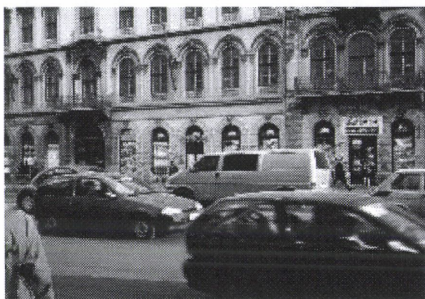
An einer anderen Ecke der Kreuzung Astoria stand das 1875 eröffnete Schauspieler-Kaffeehaus und Restaurant Szikszay.

Das nach seinem Inhaber benannte Kaffeehaus war seinerzeit äußerst angesehen, denn neben den prominenten Schauspielern des in der Nähe befindlichen Nationaltheaters war es auch ein Lieblingskaffeehaus von berühmten Schriftstellern und Musikern, wie zum Beispiel Béla Bartók und Zoltán Kodály.

Der Gebäudekomplex wurde 1908 abgerissen. An seiner Stelle steht heute der banale Bau des Business Centers mit einem Restaurant der Kette Burger King im Erdgeschoss.

11. Das Pannonia

An der anderen Seite des Business Centers versteckt sich ein heruntergekommenes Gebäude im romantischen Stil, ein ehemaliges Hotel, in dessen Erdgeschoss das Kaffeehaus Pannonia Platz fand.

Das Publikum setzte sich aus den Schauspielern des Nationaltheaters, Malern, Bildhauern, Artisten und Händlern und sogar aus Politikern zusammen.

Nach dem Krieg wurde das Gebäude Eigentum der Universität, die es zuerst als Studentenheim benutzte, später kamen einige Fachbereiche dahin.

Im Erdgeschoss des heute verwahrlosten Baus wurde unlängst ein Gyros-Schnellimbiss betrieben. Nun hat das deutsche Laribross-Corvin Centrum das Gebäude gekauft und will dort ein Viersterne Art Hotel errichten.

12. Das Valéria

Das Kaffeehaus Valéria wurde Ende des 19. Jahrhunderts eröffnet. Seine ruhige Atmosphäre bot sich hervorragend für schöpferische Arbeit an, zahlreiche Schriftsteller nannten es ihr Stammkaffeehaus.

Jetzt bietet dort ein Reisebüro seine Pauschalreisen an.

13. Das Baross

Das Kaffeehaus Baross war das Kaffeehaus der Bürger. Es nahm 1890 seinen Betrieb auf und behauptete in seiner Werbung, das 'solideste' Kaffeehaus zu sein. Doch bald mutierte es zum literarischen Kaffeehaus, wo sich die wichtigsten Schriftsteller die Klinke gaben.

In seinem Hauptflügel residiert heute ein Reisebüro und auf der Ringseite ein Spielkasino.

Das Central Kaffeehaus, eine Renaissance?

Das Central Kaffeehaus stand 1887 wahrhaftig an zentraler Stelle, umgeben von kulturellen Institutionen, Zeitungsredaktionen und Druckereien.

Charakteristisch war für das Central ein prickelndes intellektuelles Leben, da es neben den Budapester Bürgern ja auch das Stammkaffeehaus von Wissenschaftlern und Künstlern war.

Nach lange währendem Scheintod (zuletzt wurde hier ein Spielkasino betrieben) eröffnete im Jahr 2000 das Central seine Pforten wieder in der Hoffnung, die Funktion zu erfüllen, die von den Budapester Bürgern und Künstlern vielleicht auch heute noch erwartet wird. Doch natürlich ist dieses Central bei weitem nicht jenes Central von damals. Es bietet eine angenehme, kultivierte und nostalgische Kulisse zum Kaffeetrinken und Plaudern, doch von dem ehemaligen Wissenskult und dem avantgardistischen Treiben findet man hier keine Spur mehr.

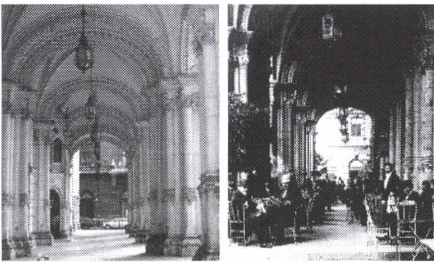
Trotzdem ist das wieder hergestellte Central die erste Station einer positiven Entwicklung.

Das Kaffeehaus Magyar Világ...

heute eine 'Kaffeeconditorei'.

Natürlich kann man heute in Budapest an unzähligen Orten guten und schlechten Kaffee trinken. Die Lokalitäten schießen wie Pilze aus dem Boden, aber das sind keine Kaffeehäuser. Nur Cafés. Das 'presszó' und die Konditorei sind es ebenfalls nicht, sie sind eine andere Gattung und erfüllen eine andere Funktion.

In einem Teil der neuen Cafés kann man allerdings erfreulicherweise wieder Zeitung lesen. Im Durchschnitt liegen vier bis fünf verschiedene Tageszeitungen aus, darunter eine bis zwei ausländische. Und im Kaffeehaus Eckermann, das in Symbiose mit dem Goethe-Institut betrieben wird, findet man sogar 50 bis 60 verschiedene Blätter.

Budapest wurde um die vorletzte Jahrhundertwende die Hauptstadt der Kaffeehäuser genannt. Heute ist man noch weit davon entfernt, doch der erste Schritt ist getan worden. Die Wiederbelebung der toten Begegnungsstätte könnte die nächste Stufe sein.

IV. Gibt es eine Zukunft der Kaffeehäuser?

Die Stadt hat mit der Veränderung der zentralen Orte ihr spezifisches Gesicht verloren, damit verbunden, auch elementare Bestandteile von Öffentlichkeit. Die mit Erfahrung und Präferenzen ausgestatteten Besucher von Kaffeehäusern, die im Rahmen eingeübter sozialer Praktiken den politischen und kulturellen Besonderheiten für kommunikativen Ausdruck gaben und für eine situative Kommunikationsvielfalt sorgten, werden ersetzt durch Konsumenten, die in wenigen, schematisch vorstrukturierten Situationen partielle Einzelinteressen verfolgen, und dies im Rahmen eines Minimums an Kommunikation. Das Soziale reduziert sich auf ein standardisiertes routiniertes praktisches Können, das, geübt, an vielen anderen Stellen reproduziert werden kann. Die routinisierten, gleichförmigen Praktiken sind Ausdruck von Selbstverständnissen, die an eine arbeitsteilige, standardisierte, kommunikationsarme Wirklichkeit gebunden sind. Sie sind Bestandteil eines auf die Frage des effizienten Umgangs mit knappen Ressourcen wie Zeit und Geld begrenzten Menschenbildes. Diese verkürzten sozialen Praktiken werden auch zu konstitutiven Bestandteilen eines in starkem Maße effizienzorientierten Subjektverständnisses. Dies ist um so problematischer, als viele moderne Autoren davon ausgehen, daß sich die Menschen heute zunehmend, vor allem durch interkulturelle Verschiebungen, in Situationen kultureller Unterbestimmtheit und kultureller Interferenzen bewegen, mithin auf Erfahrungs- und Übungsräume mit situativen Bezügen auf unterschiedliche Referenzsysteme angewiesen sind (vgl. Reckwitz 2000).

McDonaldisierte Lebensräume schaffen dafür keine Voraussetzungen, sind jedoch durch ihr hohes Maß an Vorstrukturierung auch eine bedeutsame Entlastung für Menschen, die unter den Bedingungen kultureller Unterbestimmtheit oder auch kultureller Interferenzen interagieren müssen. Die Frage bleibt jedoch, an welchen Orten von Öffentlichkeit oder gegebenenfalls in welchen dafür herausgebildeten Sozialsystemen die sozialen Praktiken als Können eingeübt werden, die für Situationen kultureller Unterbestimmtheit oder kultureller Interferenz typisch sind. Situationen kultureller Unterbestimmtheit und kultureller Interferenzen bedeuten, dass im ersten Fall keine der bekannten kulturellen Schemata auf die jeweilige Situation anwendbar sind und im letzteren Fall durch die Überlagerung unterschiedlicher Bezugssysteme, gleich mehrere kulturelle Schemata Anwendung finden können und damit produktive Gestaltung und Interpretation der

Situation von den Menschen verlangt werden.

Die Kaffeehäuser des 19. Jahrhunderts und zum Teil auch des 20. Jahrhunderts, die in einer Zeit des sozialen Wandels ihre Blüte hatten, wären auch für Umbruchzeiten, wie wir sie heute im Rahmen einer globalisierten Welt erleben, von großem Nutzen für die Menschen, weil die interpretative Offenheit vieler Situationen in diesen Kaffeehäusern die produktive Selbst- und Situationsgestaltung zu einer sozialpraktisch geübten Fähigkeit machen konnte, da diese in eine traditionale Struktur sozialer Praktiken mit vielen Routinen eingebettet war.

Die in vielen gesellschaftlichen Bereichen heute wachsende Offenheit von Situationen für strategisches Handeln, eingebettet in frames, kulturelle Rahmungen von Situationen ohne explizite Festlegung von Handlungsskripten, setzen die produktive Kompetenz auch als eingeübte soziale Praktiken der Beteiligten voraus. Ein guter Rahmen dafür war ein hohes Maß an Öffentlichkeit und die Kreuzung unterschiedlicher sozialer Kreise mit den dazu gehörigen Praktiken in den alten Kaffeehäusern. Standardisierte, nach dem Prinzip von McDonalds strukturierte Situationen sind mit Sicherheit dafür keine guten Voraussetzungen.

McDonaldization heißt Verlust 'sozialer Praktiken' im Sinne des Aushaltenkönnens Anderer und anderer Meinungen, der zweckfreien Kommunikation etc. Die Kompetenz des Könnens und des impliziten Wissens von Regeln, soziale Ungleichheit und Unterschiedlichkeit nicht zum Ausschlußkriterium zu machen, wird in der McDonaldisierten Welt nicht mehr ausgeprägt, da die Kontaktzeit und die Kontaktdichte minimiert und vorstrukturiert sind. Das Kontextwissen reduziert sich auf grundlegende, immer wiederkehrende Schemata und die situative Irritation auch im Sinne einer reflexiven Anpassung an besondere situative Bedingungen geht gegen Null. Die Kommunikation kann sich auf einige wenige Schlüsselbegriffe reduzieren.

Sind diese vereinfachten Formen sozialer Praktiken Ausdruck einer mentalen und körperlichen Entlastung in einer sonst durch Interpretationsvielfalt ausgezeichneten Welt? Muß man nicht befürchten, daß Innovation und Entwurf neuer sozialer Praktiken auch im Sinne einer produktiven Verarbeitung von Situationen kultureller Unterbestimmtheit und kultureller Interferenz mißlingen, wenn es keine soziokulturellen Netze von Situationen gibt, in denen sie praktiziert und reflektiert werden? Haben sich die Formen öffentlichen Lebens so weit ver-

ändert, dass in Zukunft innovative Handlungsentwürfe nur noch an dafür ausdifferenzierten Orten, wie zum Beispiel speziellen Unterrichtsstunden in der Schule, gedacht, aber nicht mehr in Form eingeübter sozialer Praktiken gelebt werden?

Auch wenn der Blick auf Kaffeehäuser nur einen fragmentarischen Ausschnitt der Beschreibung sozialer Praktiken ermöglicht, sind die mit der McDonaldization sichtbaren Veränderung nicht nur räumlicher und wirtschaftlicher Natur, sondern spiegeln Veränderungen sozialer Praktiken wider, die auch zu Verlusten im Sinne von kreativer Produktivität und damit auch zu einem Verlust von Stadtidentität (Stadt als Ausdruck von alltagspraktischen Lebensformen) führen können oder werden.

Das städtische Leben wird deutlich privatisiert und die Auseinandersetzung mit Menschen über erwünschte oder unerwünschte Formen des soziale Zusammenlebens hat sich in starkem Maße reduziert und wird heute in starkem Maße über die Medien strukturiert. Zunehmend standardisierte Situationen vereinfachen das Leben, reduzieren Komplexität, führen aber zu Begegnungs- und Kommunikationseinschränkungen bis hin zum Verlust von sozialen Praktiken, in denen im Rahmen alltäglicher Routinen der kulturelle Wandel selbstverständlich ist. „Urbanität als Lebensform setzt den Umgang mit Fremden, mit Vielseitigkeit, mit Komplexität voraus“ aber die Fragen sind, ob die heute verbreitete Homogenität sozialer Begegnungsräume stattdessen ständig kulturelle Uniformität schafft (Schüle 2003: 395) und dies Distanz, Ausschließung und nicht ausgetragene Konflikte zwischen Menschen mit unterschiedliche kulturellen Einbindungen fördert. Das Kaffeehaus war und ist kein gesellschaftliches Modell offener Gesellschaften, aber die an vielen Orten historisch dort üblichen sozialen Praktiken bieten eine dafür interessante Perspektive.

Anhang:

Népszabadság 03. 04. 2001

	Bruttó/Mellé ár		Bruttó/Mellé ár		Hány percet kell dolgozni egy				Bruttó/Mellé ár		Bruttó/Mellé ár		Hány percet kell dolgozni egy		
	USD/óra		Budapest-1		hamburgért	kg kenyért	kg rizst		USD/óra		Budapest-1		hamburgért	kg kenyért	kg rizst
Amsterdam	12,7	8,7	9,8	9,4	16	10	10	London	12,8	9,8	9,9	10,6	18	6	8
Athén	6,3	4,9	4,9	5,3	20	10	22	Mexikó	7,4	6,1	5,7	6,6	21	9	9
Bangkok	2,1	2,0	1,6	2,1	43	23	14	Mexico City	2,1	1,9	1,6	2,1	66	49	25
Barcelona	7,5	6,2	5,8	6,7	20	9	9	Milánó	9,3	6,2	7,2	6,7	21	22	22
Bécs	12,7	9,0	9,8	9,7	18	13	11	Montreal	15,0	9,7	11,6	10,5	14	12	9
Berlin	14,0	8,6	10,8	9,3	17	10	11	Moszkva	1,1	0,9	0,8	0,9	74	25	152
Bombay	1,0	0,8	0,8	0,9	105	34	79	New York	20,0	14,3	15,4	15,4	12	15	9
Brüsszel	14,1	7,9	10,8	8,5	21	13	17	Párizs	11,4	8,5	8,8	9,2	19	17	20
Budapest	1,3	0,9	1,0	1,0	82	25	42	Rio de Janeiro	3,4	2,9	2,7	3,2	45	52	13
Buenos Aires	6,4	5,3	4,9	5,7	29	23	22	Singapúr	10,2	7,8	7,8	8,4	13	13	7
Dublin	11,6	8,9	8,9	9,6	16	8	18	Stockholm	13,0	8,8	10,0	9,5	19	18	23
Helsinki	10,9	7,6	8,4	8,2	25	28	26	Szöke	8,7	6,5	6,7	7,0	25	25	22
Izszambul	3,7	2,8	2,8	3,0	52	13	31	Tel-Aviv	6,8	6,7	6,8	7,2	42	16	13
Jakarta	0,8	0,7	0,8	0,8	146	85	28	Tókió	21,8	17,8	16,8	16,2	9	14	15
Koppenhága	18,4	10,2	14,2	11,0	19	12	11	Varsó	2,2	1,4	1,7	1,5	54	21	23
Lisszabon	5,4	4,3	4,2	4,6	32	15	13								

Forrás: Union Bank of Switzerland

Forrás: Union Bank of Switzerland

Das zeitgenössische Bildmaterial ist aus dem Besitz der Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (Hauptstädtische Ervin Szabó Bibliothek), des Petőfi Irodalmi Múzeum (Literarisches Museum Petőfi) sowie des Kiscelli Múzeum (Museum von Kiscell). Die neuen Aufnahmen sind von Ildikó Mándi-Fazekas.

Literatur:

- Budapesti Negyed 1996/2–3. Budapest, a kávéváros, Budapest Főváros Levéltára, 319 o.
- Horvath, Michael (1990): Erweiterte Wohnzimmer: Leben im Wiener Kaffeehaus. Wien. 195 S.
- Jünger, Wolfgang (1955): Herr Ober, ein' Kaffee. Illustrierte Kulturgeschichte des Kaffeehauses. Goldmann, München, 246 S.
- Morone, James A. (1996): Politik, Märkte und Gesundheitsreform: Amerikanische Gesundheitsvorsorge für Deutschland? In: Behrens, J.; Braun, B.; Morone J.; Stone, D. (Hrsg.): Gesundheitssystementwicklung in den USA und Deutschland: Wettbewerb und Markt als Ordnungselemente im Gesundheitswesen auf dem Prüfstand des Systemvergleichs, Baden-Baden, S. 49–63.
- Obrist, Gabriele und Fayet, Rocer (1994): Gesellschaft – Literatur – Politik: das Pariser Café als Spiegel sozialen und kulturellen Wandels. Eine Ausstellung, des Johann Jacobs Museum, Sammlung, zur Kulturgeschichte des Kaffees, 4.12.1994–29.10.1995, Zürich, 160 S.
- Reckwitz, A. 2000: Die Transformation der Kulturtheorien. Zur Entwicklung eines Theorieprogramms. Weilerswist: Velbrück, 704 S.
- Reckwitz, A. 2003: Grundelemente einer Theorie sozialer Praktiken. In: Zeitschrift für Soziologie, Heft 4, S. 282–301.

- Ritzer, George (2002): An Intruduction to McDonaldization, in Ritzer, George: McDonaldization – The Reader –, Thousand Oaks, S. 7–23.
- Schüle, K.: Paris 2003: Die kulturelle Konstruktion der französischen Metropole. Opladen, 408 S.
- Szentes, Éva–Hargittay, Emil (1997): Irodalmi kávéházak Pesten és Budán, Universitas Kiadó, 296 o.
- Thiele-Dohrmann, Klaus (1997): Europäische Kaffeehauskultur, Düsseldorf, 263 S.
- Vogel, Walter (1993): Espresso: Cafe-Bars in Italien, 1. Aufl. Wien, 112 S.

Egerin linnan kultti ja eräs Huovinen -novelli*

Ferenc A. MOLNÁR

Turkkilaisia vastaan käydyt sankarilliset ja menestyksekkäät taistelut kuuluvat Unkarin historian kunniakkaisiin tapahtumiin, ja varsinkin Egerin linnan puolustajat ovat erittäin hyvässä maineessa. Egerin linna on esittänyt Unkarin historiassa tärkeää osaa strategisesti, hallinnollisesti ja myös kirkollisesti. Rajalinnoitus saavutti suurta mainetta kuitenkin vasta 1552 tapahtuneen turkkilaispiirityksen aikana, jonka vuoksi linnasta muodostui isänmaallisen sankarillisuuden symboli. Tässä taistelussa kapteeni István Dobó onnistui suojelemaan linnaa ja samalla myös koko Pohjois-Unkaria yhä leviävältä turkkilaisten vallalta.

Tämä voitto tuli niin tärkeäksi osaksi unkarilaista historiaa ja kulttuuria, että Egerin puolustajien urhoollisuudesta näkyy tänä päivänäkin jälkiä sekä unkarilaisten sanastossa että sanonnoissa. Ensimmäinen kirjallinen todiste *Egri* 'egriläinen' –attribuutin käytöstä (*felütötte az Egri nevet* 'on ansainnut Egerin nimen') on Pál Medgyesin eräässä vuonna 1640 kirjoitetussa teoksessa. Myöhemmin on syntynyt useampia sanontoja, jotka kaikki ovat semanttisesti lähellä toisiaan ja suomennettavissa ilmauksella 'on ansainnut Egerin nimen' tai 'on Egerin nimen arvoinen' (esim. *elkapta az egri nevet*, *elnyerte az egri nevet*, *felkapta az egri nevet*, *kívívja az egri nevet*). Nämä ilmaukset siirtyivät sananparsikokoelmiin, sanakirjoihin ja kaunokirjallisuuteen. Niitä käytettiin ja käytetään joskus vieläkin sekä julkaisuissa että kansankielessä.¹ Sanonnoille on yhteistä se, että niiden merkitys viittaa erinomaiseen suoritukseen ja jopa urhoollisuuteen. Attribuuttia *egri* voi käyttää samanlaisessa merkityksessä nykypäivinäkin. Sitä osoittaa

* Ágnes Pasztercsák on kääntänyt ja mukaillut artikkelin unkarista sekä osallistunut suomalaisen aineiston keruuseen.

¹ Ks. esim. Bihari, József: Az „egri név” (Egy szólásunk eredete és értelmezése). In: Magyar Nyelvőr 1962. 215–221.

esim. Népszabadság-sanomalehden artikkeli Barcelonan uinnin MM-kilpailuissa pronssia saaneesta egeriläisestä Mihály Flaskaysta (Döngetjük a mellünket. In: Népszabadság, 24. 7. 2003), jossa uimarin valokuvan alapuolella lukee: *Íme, az egri hős* eli 'Tässä on egeriläinen sankari'.

Vuoden 1552 piirityksen viimeisessä vaiheessa naisetkin olivat taistelussa mukana. *Egri nők* 'Egeriläiset naiset'-idiomin käytöstä on kaunis esimerkki Sándor Reményikin² runo *Zászlótartó leányok* (Lipunkantajatytöt). "Seura – ja lippu. / Tyttöjen lippu. / ... / Vihkiminen / On niin yksinkertaista – / Sielu sanoo: / Siunaan sen ja ojennan teille. / Suojelkaa sitä, / Te Sielun-seuraajat: / Te hiljaiseen taisteluun / Valmiit Egerin naiset."³ (käännös: T. Lahdelma) Tässä Trianonin rauhandiktaatin jälkeen syntyneessä runossa korostuu unkarilaisten siviiliseurojen rooli kansan puolustajina Transilvaniassa. Tyttöseuran perustaminen yhteisön koossapitämiseksi tulee rooliltaan samanlaiseksi kuin Egeriä puolustavien naisten.

Egerin linnan piirityksen tunnetuin kirjallinen kuvaus on Géza Gárdonyin (1863–1922) romaani *Egri csillagok* (Egerin tähdet), joka korostaa tärkeimpänä arvona sankarillisuutta isänmaan puolesta. Teos ilmestyi Suomessa Yrjö Liipolan käännöksenä kahtena niteenä vuosina 1926 ja 1927. Romaani kertoo kahden lapsen kasvamisesta ja onnellisesta avioitumisesta turkkilaisvallan aikana. Tapahtumat liittyvät Egerin puolustamiseen, josta suurin osa romaanista kertoo. Gergely Bornemisza, joka on vielä nuori poika romaanin alkaessa, tulee myöhemmin Egerin linnan upseeri. Hän on oikea historiallinen henkilö, jolla oli tärkeä rooli linnan puolustamisessa turkkilaisyliivoimaa vastaan. Romaanista on tullut suosituin unkarilainen nuortenkirja, joka käännettiin usealle kielelle. On mielenkiintoista tutkia, vaikuttaako lukemistapojen muuttuminen, lukemisinnon väheneminen ja kirjallisen kaanonin muuttuminen tämän romaanin asemaan. Kuten eräs nykypäivän sosiologinen arviointikin osoittaa (ks. Ellenszélben.

² Sándor Reményik (1890–1941) oli transilvanialainen runoilija, kotoisin Kolozsvárista (Cluj). Hänen – kuten koko Unkarin kansan – oli erittäin vaikea hyväksyä ensimmäisen maailmansodan päättävä Trianonin rauhansopimus, jonka seurauksena Unkari menetti $\frac{2}{3}$ alueistaan ja $\frac{1}{3}$ unkarinkielisistä asukkaistaan naapurimaille, osan Itä-Unkaria ja Transilvaniaa Romanianle.

³ „Egy klub – s egy zászló. / Lányok zászlaja. / ... / A felszentelés / Egyszerűn a győzelem – / A Lélek szól: / Megáldom s átadom. / Oltalmazzatok / Lélek-követők: / Ti csendes harcra / Elszánt egri nők.”

In: Magyar Nemzet 16. 11. 2002), *Egerin tähdet* on edelleen tunnetuin unkarilainen romaani. Sellaisenaan se osallistuu yhteisön identiteetin muodostamiseen, sillä yhteisön tärkeimpiä koossapitäviä voimia ovat yhteiset tarinat, viittaukset, sekä lainausten tunteminen ja käyttö.

Géza Gárdonyin mainittu romaani ja siten myös Egerin taistelu on jättänyt jälkiä myös yhteen suomalaiseen teokseen. Kyseessä on Veikko Huovisen novellikokoelma *Hirri* vuodelta 1950, jolla hän saavutti suurta menestystä. Tämän teoksen ansiosta hänet otettiin vastaan kansankuvaajana, joka jatkoi Lehtosen, Haanpään ja muiden korpiseutujen ihmisiä humoristisesti kuvanneiden perinnettä. Suurin osa kokoelmasta kuvaa karua elämää Kainuun salometsissä. Novelli *Jouluyö kämpässä* kertoo kolmesta metsätyöntekijästä, jotka eivät mene jouluksi kotiin. Heillä ei ole perhettä, joten he päättävät mieluummin muistella hiljaa, eivätkä halua juhlia suuremman yhteisön piirissä.

Kun metsätyöntekijät valmistautuvat vaatimattoman juhlimisen jälkeen nukkumaanmenoon, Huovinen kertoo siitä, mitä ihmisten yleensä on tapana tehdä tähän aikaan vuodessa:

”On jo käsillä aika, jolloin ihmiset alkavat käydä yöpuulle. Kuuka kuvittelee mielessään aamuista joulukirkkoon lähtöä, kuka lukee saamaansa lahjakirjaa. Joku koettelee päälleen uutta villapuseroa, joku ihailee saamiaan suksia. Eräs pieni poika on saanut puisen tykin, sellaisen jolla voi ampua. Hänestä on ikävä ruveta nukkumaan, mutta kun käskevät... Hän suunnittelee vuoteessaan kaikki valmiiksi aamua varten. Silloin se alkaa linnan piiritys. Hän rakentaa rakennuspalikoista linnan, Egerin linnan. Siitä tulee vahva linna, ampuma-aukot ja tornit ja kaikki. Linnan muureille hän pistää tinasotilaita; tuo uljas sotilas on Istvan Dobo, kapteeni. Linnan ympärille hän järjestää piirittäjät, turkkilaiset janitsaarit. Sitten hän pistää tykin piippuun raehaulia ja ampuu linnan puolustajia, mutta Dobo ei kaadu, kun se on narulla sidottu palikkaan. Ei hän kirjassakaan kuole. Ja sitten hän alkaa raskailla kuulilla pommittaa linnaa, aina vain samaa palikkaa, kunnes muuri sortuu ja yksi torni kaatuu. Silloin janitsaarit hyökkäävät, mutta hän vie tykin linnan puolelle ja ampuu niitä ja kaataa sulaa pikeä niskaan ja heittää pommeja niiden päälle, niin kuin siinä kirjassakin. Eivätpäs saa linnaa valloituksi, janitsaarit...”⁴

⁴ Huovinen, Veikko: *Hirri*. WSOY. Porvoo–Helsinki–Juva. 1993. 138.

Novelli viittaa välittömästi unkarilaiseen romaaniin korostaen linnan puolustajien sankaruutta. Gárdonyin romaani oli siis Huoviselle tuttu⁵, mutta voidaan myös olettaa, että romaani oli silloin melko suosittu koko Suomessa.

Egerin kaupunki siis ei ole kuuluisa pelkästään hyvistä viineistään (esim. Egri bikavér 'Egerin häränveri'), vaan kaupungin mainetta pitää yllä etupäässä vuoden 1552 voitto, joka Gárdonyin romaanin ansiosta kertoo Egerin taistelijoiden urhollisuudesta Unkarin rajojen ulkopuolellakin.

Vuonna 1552 tapahtunut Egerin linnan piiritys ei vaikuttanut ainoastaan kirjallisuuteen, vaan myös Unkarin kulttuurin muihin alueisiin. Esim. *Az egri nők* (Egerin naiset, 1867) on Bertalan Székelyin (1835–1910) kuuluisimpia maalauksia, joka kuvaa linnan vierustalla taistelevia naisia. Zoltán Várkonyi taas ohjasi Gárdonyin romaanista menestyneen elokuvan nimellä *Egri csillagok* (Egerin tähdet, 1968).

⁵ Tämä tieto perustuu kirjailija Huovisen kanssa käytyyn puhelunkeskusteluun vuonna 2004. Samassa keskustelussa Huovinen kertoi käyneensä Egerin linnassa myöhemmin itsekkin.

Hatalmas hatalom – alattomos alárendeltség
Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényének tükrében

Eliisa PITKÄSALO

Bevezetés

Vizsgálódásom középpontjában Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényének főszereplője áll. Az *Édes Anna*t már többször és számtalan nézőpontból vizsgálták. Sokan tisztán lélektani regénynek tartják, holott vitathatatlanul sok politikai vonatkozást tartalmaz. Többek között a regény keletkezésének időpontja (1926) is megfontolásra érdemes összefüggések feltárásával kecsegtet a politikai mozzanatok tükrében. A nyilvánvaló történelmi illetve politikai helyzet jelöli ki a regény történetének, avagy történeteinek keretét. E történetekben pontos utalásokat, sőt dátumokat is (1919. július–1920. november) találhatunk. Kutatásom a szövegre, majd azon túllépve a sorok közt található háttérinformációk vizsgálatára koncentrál, és azok elemzésével a hatalom gyakorlásának megnyilvánulási módjait vizsgálja. Nézőpontom kapcsolódik a nő történetéhez, a nők politikai, társadalmi és pszichikai hatalomhoz való viszonyához.

Az *Édes Anna* megírása előtt Kosztolányi tanulmányozta környezetét, és témákat keresett, amelyek jellemezték korát. Ezekkel kísérletezett is költészetében. A regény szereplőit is megfelelő körültekintéssel választotta meg, a jellemábrázolások gazdagok, sőt karikaturisztikus vonások is megfigyelhetők bennük. Egysíkúságról Anna esetében sem lehet beszélni, bár gondolatait és a gyilkossághoz vezető motivációkat az író nem mutatja be. Úgy vélem, hogy Kosztolányi szándékosan nem készített aprólékos jellemrajzot Annáról. Éppen ebben a hallgatásban rejlik Anna jellemének pszichikai-szociális titka: a cselédség létezik, de nem válhat láthatóvá.

Az *Édes Anna* keretes szerkezetű elbeszélésre emlékeztet, vagyis a valódi elbeszélés keretek közé van rejtve. A regény első és utolsó feje-

zete irreálisnak tűnik a cselekményvezetés szálának szempontjából. Így is van. Rónay László így ír erről:

„A mesei elemek alkalmazása (éppen a Vérmező „kellős közepére” pottyant a lánc), a megtaláló pontos személyleírása, s kivált az utolsó mondat, mely egy jellegzetes latin prózai fordulatnak – *ea fama vagatur*; azaz: azt állítják – tükörfordítása, de természetesen az adott környezetbe ágyazva, mint a már említett „eltávolítás” eszközei.” (Rónay 1977, 177.)

Az első és utolsó fejezetben meg is jelenik a szatirikus hangvétel a társadalomra tett megjegyzésekben és a Krisztina lakóiról szóló morálizálásokban.

A hierarchikus hatalom

A hatalmat és a hatalom gyakorlását mint fogalmat általában a politikához szokás kapcsolni. Ez mégsem jelenti azt, hogy a hatalmat csak nagy arányokban vagy bizonyos környezetben lehet gyakorolni. A hatalmat a társadalomban meglehetősen sok összefüggésben gyakorolják: családi körben, különböző csoportokban, munkahelyen és bárhol, ahol valamilyen hierarchikus rend előfordulhat. A kezdetektől fogva fejfájást okozott és továbbra is az időszerű problémák közé tartozó hierarchikus rangsor az egyén szintjén egyszerre több relációban is megtalálható, például a nő és a férfi vagy a munkaadó és az alkalmazott közötti kapcsolatban. Ehhez a hierarchikus elrendezéshez természetesen sok más is kapcsolódik, mindenekelőtt a társadalom szerkezetéből, illetve a történelmi időből és a politikai helyzetből adódó tényezők. A társadalmi hierarchiát, pontosabban annak változását tökéletesen illusztrálja a következő példa:

„— Méltóságos uram – harsogta az emberke, hangosan, hogy az egész ház lakói meghallhatták –, méltóságos uram.
— Elvtárs – üdvözölte Vizy –, hát maga az, elvtárs?
— Alázatos szolgája, méltóságos uram.
— Jöjjön be, Ficsor elvtárs.” (Kosztolányi 1963, 49.)

Ficsor – biztos, ami biztos –, a régi megszólítást használja, mivel nem tudja, hogyan kellene szólítani Vizy urat a megváltozott helyzetben. Vizy ezzel szemben elvtársnak szólítja Ficsort, s ha szavaiban érezhetünk is némi iróniát, magatartása arról árulkodik, hogy tökéletesen érzékeli a hierarchiák instabilitását.

A társadalmi visszasságok mögött sok minden rejlik. A történelmi tényezők a gondolkodáson keresztül hatnak. Nehéz megváltoztatni bizonyos csoportok gondolkodásmódját, ha abban a „mindig is így volt” felfogás uralkodik. Olykor-olykor felbukkannak ugyan karizmatikus vezetők, akik meglepően gyorsan képesek hatni csoportokra, és a bekövetkező változások megrázóak is lehetnek. A világtörténelemben számos gyors politikai fordulat következett be, amely viszonylag stabil maradt az erőskező politikai vezetés miatt. Nem rangsorolom ezeket a politikai irányzatokat önmagukban, csupán a politikai helyzet fontosságát mutatom be a hatalom társadalmi gyakorlásában és még részletesebben a hatalom nőkre irányuló gyakorlásában.

Rónay *Édes Annában* az elszigetelődött egyén lázadásának és a társadalom romlottsága elleni harcának ábrázolását látja. Az *Édes Anna* megírásának idején Kosztolányi világmépében változás ment végbe, azonban az, hogy a főhős együgyű és műveletlen, arra mutat, hogy Kosztolányi szkeptikusan viszonyult Anna lázadásához (Rónay 1977, 170.).

Az európai nő története rámutat arra, hogy az európai nő a hatalom gyakorlásának tárgyaként gyakorlatilag mindig – olykor jobban, olykor kevésbé – rosszabb helyzetben volt, mint a férfi (l. Utrio 1984). A cikk középpontjában álló cseléd-téma nem választja szét egymástól a nőt és a férfit, de feltételezhetjük, hogy a cselédhálózat belső hierarchiai végső soron a nemek szerinti szerveződésen alapulnak.

Anna – a cseléd

Hima Gabriella a fiziológiai regények közé sorolja az *Édes Annát*, mivel Anna nem beszél. Annát nem lehet cselekvő szubjektumnak tartani, azonban gondolatmenete cselekedeteiben tükröződik, az elbeszélés a vegetatív cselekedetekre, folyamatokra (pl. elpirulás) és a cselekedetek ábrázolására összpontosít. Anna többnyire nem beszél érzelmeiről és gondolatairól. Tulajdonképpen arról van szó, hogy Anna műveletlensége folytán képtelen kifejezni magát szavakkal. (l. Hima 1992, 148–151.) Másfelől, szociológiai nézőpontból ez sokat elárul Anna alávetett társadalmi helyzetéről és arról, hogy a Víz házaspár, elsősorban Vízyné hogyan gyakorolja a hatalmat a cseléd felett.

Anna egy Balatonfőkajáron született parasztlány, aki a regény idejében már hozzászokott a pesti élethez, hiszen csaknem három éve él a fővárosban. Szorgalmas, rendet szerető teremtes, aki Vízyné mániás cselédszerzési kényszerének tárgyává válik. Anna természetéhez elválaszthatatlanul tartozik hozzá alávetettségének elfogadása. Ez a tény –

figyelembe véve a victimológiai kutatások eredményeit – szinte predestinálja a cselédlányt arra, hogy áldozattá legyen, hogy szinte vonzza az erőszakot. Ezek a körülmények hozzájárulnak ahhoz, hogy a hatalom áldozatává váljon.

Nem érthetjük meg ugyanakkor Édes Anna rejtett lélektani bonyolultságát, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy Kosztolányi csupa olyan adottsággal terhelte meg személyét, ami negatívan befolyásolja az életét. Anna nő, tehát kiszolgáltatott. Cseléd, tehát egy alacsony társadalmi réteghez tartozik.

A cseléd bizonyos értelemben a család része, azonban nem tartozik a családba. A cseléd tulajdonképpen mindig idegen, még akkor is, ha már régóta szolgál valahol; nincs saját otthona, gyakorlatilag nincs „szolidáris társadalmi beosztása”, ebből fakadóan a társadalom számára potenciális veszélyforrás, afféle bizonytalansági tényező. Egy fedél alatt él a családdal, de nem vesz részt a családi életben. Mindenkiről mindent tud, de nem foglal állást semmiben. A cseléd szolgálja fel az ételt, de nem étkezik a családdal.

„— Van egy ország, ahol mindenki szolga és úr egyszerre. És egyenlő. Mindig, az év minden napján.

— Melyik az az ország?

— Krisztus országa.

— Az fenn van, a felhőkben.

— A lélekben van.

— De tessék megvalósítani itten. A bolsevikiekkal, az elvtársakkal.

— Nem is kell megvalósítani – szólt Moviszter ingerülten, mert a betegsége miatt ideges volt. – Nem kell. A kommunistáknak is az volt a hibájuk, hogy egy ideált meg akartak valósítani. Egyetlen ideált se szabad megvalósítani. Akkor vége. Csak maradjon fenn, a felhők között. Úgy hat és úgy él.

— Bocsánat, ön, doktor úr, odaültetné asztalához a cselédjét?

— Nem.

— Miért nem?

— Talán azért – gondolkozott –, mert nem tart rá számot. És ez csakugyan komédia lenne. Legalább egyelőre. Itt a földön.

— Akkor egy malomban örülünk.

— Nem egészen, tanácsnok úr. Mert lélekben mindig az én asztalomnál ül az én cselédem.” (Kosztolányi 1963, 138–139.)

A regény központi témáját a fent említett téma körüljárása alkotja, azonban végső eredmény nem születik. A regényben az adott időszakra jellemző változás légköre jelenik meg. Kényes témák is napirendre kerülnek, olyan dolgokról folyik a beszélgetés, amelyek abban az időben tabutémának számítottak.

A következő példák jól illusztrálják a cselédek alávetett helyzetét:

„És ekkor belépett a lány is.

Az nyílegyenesen hozzásietett, lekuporodott, kezét csókolt, oly természetesen és gyakorlattal, mintha évek óta ismerte volna.

Vizyné nem mingyárt vonta vissza kezét: általában szerette, ha kezét csókolnak neki, élvezte bőrén a nedves, emberi szájakat.” (Kosztolányi 1963, 94.)

„Személyleírás:

Születési év: 1900 (kilencszáz).

Vallása: r. k.

Termete: közép.

Arca: kerek.

Szeme: kék.

Szemöldöke: szőke.

Orra: rendes.

Szája: rendes.

Haja: szőke.

Fogai: épek.

Szakáll: nincs.

Be van-e oltva: igen.

Különös ismertetőjele: nincs.

Sajátkezű aláírása: Édes Anna.” (Kosztolányi 1963, 96–97.)

Minden cseléd cselédkönyvvvel rendelkezik, amelyben le vannak írva esetleges hiányosságai. E könyvecske nélkül reménye sincs, hogy munkát kapjon. Hol rejtőzik itt az alávetettség? Magában a szituációban. Abban, ahogy átadják a cselédkönyvet új asszonyának, s a cselédkönyvvvel együtt őt is, mint valami árucikket, amely megfelel a minőségi követelményeknek (talán a vásári állatokat szokás a cselédkönyvben felsorolt paraméterek alapján megítélni). Anna esetében az „áru” kifogástalannak tűnik, semmi nincs rajta, amibe bele lehetne kötni. Ezáltal akár egy hiányzó mozaikdarab, tökéletesen beleillik Vizyné maga kreálta tisztaságmániás világába. A cseléd ismeri helyét a hierarchiában és igyekszik is ezt kifejezésre juttatni. Anna helyzeté-

nek megfelelően viselkedik: kezet csókol, nem néz Vizyné szemébe, alázatos. Egy visszafogott emberi arcjáték mégis feltűnhet az olvasónak: egy röpké mosoly, ami átsuhan Anna arcán, amikor Vizyné hangosan felolvassa a cselédkönyvet:

„— Igen – mondta és rejtélyesen mosolygott, talán azon, hogy Édes, és hogy szakálla nincs.” (Kosztolányi 1963, 97.)

Anna új környezetbe kerül és szexuális tapasztalatok nélkül könnyű prédának számít. A regényben van egy pillanat, amikor e tapasztaltlansága tisztán tetten érhető. Midőn Jancsi hozzáfog meghódításához, Anna tudja ugyan, hogy valójában mi történik vele, tapasztalatok híján mégis mélyen érzi:

„Őt most valami kezdődő, kellemes melegség járta át: a szerelem. Tudta, hogy ölelik. Lenn a falun a legények nem egyszer ölelték, fogdosták a mellét tréfaságból.” (Kosztolányi 1963, 177.)

Ezek a körülmények adnak táptalajt az események további alakulásának. A regény halad tovább, az történik, aminek történnie kell.

Figyelmet érdemel, hogy Anna faluból származik¹ és iskolázatlan. „Együgyűsége” a regény megjelenésétől kezdve vitákat váltott ki. Miért lenne Anna egyszerűbb, mint a többi munkásosztályba tartozó ember? Anna, a házicselédék többségével ellentétben, nem járt iskolába, tehát iskolázatlansága kivételesnek tekinthető az 1927-es statisztikák alapján. Eszerint a személyzetből csaknem mindenki elvégzett legalább 2–3 osztályt. Négyötöd részük 4 osztályt végzett, a felük 6 osztályt (Gyáni 1983, 204.). Ki lehet-e jelteni, hogy egy iskolázatlan ember egyben műveletlen is? A regényből nem derül ki Anna műveltségi szintje, de fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a bírósági ítéletben a következő áll:

„Az indokolásban az foglaltatott, hogy a törvényszék súlyosbító oknak vette azt a kegyetlenséget, mellyel a vádlott a gyilkosságot elkövette, de enyhítő körülménynek kellett vennie a vádlott büntetlen előéletét, töredelmes beismerését és az együgyűséggel határos műveletlenségét.” (Kosztolányi 1963, 291.)

¹ A cselédek nagy része vidékről érkezett a fővárosba (egy részük Németországból, Ausztriából és a szomszédos országokból), csupán 2–3 %-uk volt budapesti (Gyáni 1983, 48., 51.). A vidéki cselédlány azért volt közkedvelt, mert még romlatlan volt, és a házigazda szinte szabadon gyakorolhatta hatalmát az emancipációról mit sem tudó szolgálón (Gyáni 1983, 199.).

Az iskolázatlanságot az intelligencia hiányának tartják, az iskolázatlan emberekhez pedig leereszkedően viszonyulnak.

A cselédeknek mindig megvolt a maguk hálózata, amelynek segítségével kiönthették szívüket, és kibeszélhették a munkájuk során keletkező elviselhetetlen helyzeteket. A század elején a munkaadó és a cseléd közötti egyezség nem csupán munkaszerződés volt, hanem a szerződés életbe lépésével a munkaadó hatalommal rendelkezett a cseléd egész személye felett, és a munkaadó határozhatta meg a cseléd időbeosztását, sőt szabadidejével is rendelkezhetett. Kimenő mégis minden cselédnek járt². A szerződés aláírásának szigorúbb következménye mégis az volt, hogy a munkaadónak joga volt akár erőszakkal is kényszeríteni a cselédet, hogy feladatait az elvárt módon végezze (Gyáni 1983, 18–19.) Az adott időszak társadalmán át nézve Annának nem voltak jogai, de ő nem is vágyott erre. Anna magányos, sem szabadidejét, sem a munkájáért járó fizetést nem használja fel saját céljaira, hanem belenyugszik alávetett helyzetének végzetes következményeibe.

Anna természete (csöndes, szorgalmas, szinte gépiesen tökéletes) magában hordozza, szinte előrevetíti a későbbi robbanás lehetőségét. Próbál kijutni az ördögi körből, de képtelen rá. Először, már az első napokat követően el akar menni, aztán látszólag megszokja a helyet. Később a Jancsi úrfival való kapcsolat, majd az elfogadott házassági ajánlat révén próbál szabadulni, de Vizyné erősen gyakorolja a hatalmát, így minden próbálkozása kudarcot vall.³

A Vizeknél szolgált cselédek egytől-egyig elmentek vagy el lettek bocsátva. Akár így, akár úgy, de megszabadultak. Anna számára azonban egyetlen lehetőség maradt csupán: megölni gazdáit.

² A cselédek munkaidejét, sőt szabadidejét nem szabályozták törvények. Az 1927-es statisztika szerint a cselédek háromnegyed része hetente egy délután kimenőt kapott, egyötöd részük kéthetente egyszer rendelkezett egy szabad délutánnal (Gyáni 1983, 200.). Ezzel szemben a munkaidejük 15–18 óra is lehetett naponta. A cselédnek gyakorlatilag minden pillanatban készen kellett állnia.

³ Általában a szükségből vagy valamely családi okokból kifolyólag kellett egy lánynak elszegődnie szolgálni, éppen ezért a szolgálati idő viszonylag rövid volt [5–10 év (Gyáni 1983, 101.)]. Ha a cselédlány talált magához való fiút, férjhez ment. Bár a cseléd általában nem mehetett férjhez, a munkaadó nem tiltotta meg neki, hogy házasságot kössön. Ha mégis férjhez ment, nem szolgált tovább. Ezért használom a lelki terror terminust azzal kapcsolatban, ahogy Vizyné Annát arra kényszeríti, hogy a házban maradjon és visszavonja házassági ígéretét.

Nemcsak Vizyné gyakorol lelki terrort Annával szemben. A hatalomgyakorlás egyéb formái is megnyilvánulnak a regényben. Magában a Vizynével való kapcsolatban is több fordulatot, vagy talán inkább folyamatot figyelhetünk meg. A kapcsolat alakulása a hatalomgyakorlás formáinak változásával párhuzamosan pontosan nyomon követhető, s egy kettős függőség növekvő feszültségével jellemezhető: Anna függősége Vizynétől nem változik ugyan, de Vizyné függősége Annától – a cselédétől, aki Vizyné számára az elveszített lányát pótolja – határozottan növekszik. Vizyné görcsösen ragaszkodik Annához, szinte semmi szabadságot nem hagy neki, férjhez menni sem engedi. Olykor úgy tűnik, mintha Anna nem is bánná nagyon e kötöttséget, s szinte megadja magát a sorsnak.

„Anna krumplihámozás közben nyugodtan és egyszerűen közölte asszonyával, hogy keressen másik lányt, ő férjhez fog menni, minél előbb, mielőtt az új cseléd helybeáll, ha lehet, már most tizenötödikén szeretne, ha nem lehet, akkor legfőbb elsejéig várhat.

A fölmondás nem volt rideg, de hivatalos.

Vizyné most egy szóval se próbálta lebeszélni, tudomásul vette, éppolyan hivatalosan. Végignézte, mint egy idegent, s fejét büszkén fölemelve kiment a konyhából.

[...]

Közben azonban beteg lett.

[...]

Ezt az orvosok „hisztériá”-nak nevezték, de tenni semmit se tudtak ellene.

[...]

Anna várt, tétovázva a gyűlölet légkörében, mely hidegen vette körül. Sajnálta a méltóságos asszonyt, hogy beteg, hogy annyit szenved, s ezt talán ő is okozta.

Vizyné fölsóhajtott. Érezte, hogy a zord hangulat valamit enyhült, a lány még mindig ott ácsorgott, nem akart elmenni. Ekkor megigazította kispárnáját, s korholó, de békülékeny hangon így szólt hozzá:

— Na, megjött az esze?

A lány válasz helyett lehajtotta fejét.

Vizyné nagy szünetekkel beszélt:

— Mert tudnom kell... Nekem elég volt ebből egyszer, többet nem akarok ilyen szcénát... Nem tartóztatom... Jogában van... mehet... itt hagyhat, a tél közepén, magamra... Senkit se lehet kényszeríteni... Ha nem tetszik, szépen elválunk...

[...]

— Maga se tudja, hogy mit akar... Hisz ennek a szerencsétlennek, aki elvette az eszét... Ismerem ezt a fajtát... Fűt-fát ígérnek, aztán otthagyják...

[...]

... Én nem erőszakoskodom... Gondolja meg még egyszer, de most utoljára... Majd holnap adjon választ... Előbb jól gondolja meg...

Anna végigsimította haját.

— Én már döntöttem.

— Szóval marad?

— Maradok.”

(Kosztolányi 1963, 218–219.; 225–227.)

Vizyné látszólag nem tartóztatja Annát, ám finom zsarolással tudatja vele, hogy más lehetősége valójában nincs, csak a maradás. Tudatosan okoz lelkifurdalást Annának, aki ebben a jelenetben különösen jólelkűnek mutatkozik. Anna ezzel a döntésével egy olyan folyamatot is elindít akaratlanul, amelynek során személyiségét egyre inkább feladva azonosul háziasszonyával.

Az Édes Anna nőképe

A regény nőalakjai

Tévednénk, ha arra gondolnánk, hogy Anna az egyetlen jelentős női szereplő a regényben. Bár kulcsfontosságú figura, mindössze egyetlen alkalommal lehet elmondani róla, hogy ténylegesen cselekszik. A második fejezettől kezdve Kosztolányi olyan női arcképcsarnokot vonultat fel az olvasó előtt, amely többnyire cselekvő nőkből áll, akik természetesen antagonistákként szembesülnek Annával (Vizyné, Katica, Moviszterné).

Tulajdonképpen Vizyné a fővárosi asszonyságot képviseli, nem egy tipikusan vonzó, értelmiségi, nagyvilági nő, hanem egy magas beosztású minisztériumi alkalmazottnak a felesége, aki a tisztaság és a rend felett érzett örömeiben talál igazán önmagára. Alakjában Kosztolányi egy idegbeteg nőt rajzol elénk, akinek még álmait is átjárja a cselédek miatti szorongás. A cseléd nemcsak a lakás rendjét biztosítja számára (természetesen a méltóságos asszony irányításával), hanem pusztán jelenléte biztosítja Vizynének azt a társadalmi státust, ami kijár neki. Feltételezhető, hogy Vizyék csak úgy vélik családjukat teljesnek,

ha azt a cseléd teljessé teszi, megtöltve mintegy a házaspár üres, családi tragédia csonkította otthonát. Ebben az értelemben azonban Anna Vizyék végzetét is beteljesíti, amennyiben elpusztítja a családot, lezárva ezzel tragédiájuk folyamatát.

A regény nőképéről egy kulcsfontosságú párbeszéd található a regény elején. Tulajdonképpen nem is párbeszédéről van szó, hanem két különböző, egymásba fonódó monológról. Az elbeszélés folyamán a mesélő Vízyné nézőpontjából úgyeszen Vízyné nézőpontjába siklik át.

„— Te már akkor érkezted, mikor a teherautóról leszálltak a fekete, göndör terroristák, és sortüzet adtak a templomra. A tömeg sivalkodva menekült az elemi iskolába, ott vöröskatonákat soroztak. Nem láttad azonban az elejét. Én ott voltam. Úgy kezdődött, kérlek, hogy zsebkendőket lobogtattak. Az egész Krisztina tér fehérlett. Megálltak a villamosok, mindenki levette kalapját, a Himnusz énekelték. Sohase felejttem el. A vörös zászlót leszakították, elégették. Valami szőke színésznő gyújtotta meg a Mária gyógyszerért elött. [...] Emlékszel?

Már az is gyönyörűség volt, hogy erről ily nyíltan, ily hangosan lehetett beszélni. Vízyné azonban nem kapott választ. Felesége csak bámult a semmibe, tágranyílt, érdekesszürke szemével.

Hosszú szünet után szólalt meg:

— Holnap megint álmos lesz.

— Kicsoda?

— A Katica. Megint kilencig döglik majd.

— Vagy úgy – szólott Vízyné, mert ő még mindig künn járt a tömegben, ahol a történelem erjed, s a sors vaskockái zuhognak.” (Kosztolányi 1963, 58 – 59.)

A politikai események semmiféle hatással nincsenek Vízyné életére. Gondolatai szinte kizárólag a cseléd megszerzése körül forognak.

Anna és Vízyné között ugyanakkor felfigyelhetünk egy érdekes hasonlóságra. Már említettük, hogy Anna úgy viselkedik, mintha mi sem történt volna a rangban fölötte állók világában. Vízyné hasonló módon nem foglalkozik a külső környezettel – melynek hírmondója a férje –, csak rögeszméjével, a tökéletes cseléd keresésével van elfoglalva. A maguk módján mindketten zárt világban élnek, amelybe nem engednek behatolni senkit és semmit. Izolálják magukat az élettől, s ezáltal mindketten életképtelenek, mindkettőjük sorsa meg van pecsételve.

Egy másik kulcsfontosságú női szereplő Katica. Ahogy már említettük, a cseléd fogalma és Anna személye nem fedik pontosan egymást. Nem pusztán azért, mert ily tökéletes cseléd nem létezhetett a valóságban. A többnyire vidékről fölkerült lányok a fővárosi élettel találkozáskor maguk is fővárosiasodtak, azaz jellemük új összetevőkkel gazdagodott: új szokásokat tanultak, és kis szabadidejüket saját szórakozásukra fordíthatták. Bizonyos értelemben polgáriasultak. Megváltoztak a morális értékeik is, mivel a városi környezetben, az idegen közegben nem létezett a közösség vigyázó szeme. Többek között ezért és megélhetési okok miatt néhányan prostitúcióval kezdtek pénzt keresni, a cselédek egy része már „eleve” rossz útra tért lány lehetett. A XX. század elején a legális prostituáltak egyharmada, az alkalmi szolgáltatást nyújtóknak (a véletlen razziák során elfogottak) pedig fele volt korábban vagy a továbbiakban is házicseléd (Gyáni 1983, 114).

Egy szarkasztikus mondatban Vizyné ki is mondja, mit gondol Katicáról és a cselédekről általában: „Csak zabálnak (...) két pofára. Meg katonáznak. De ez (...), ez kérlek, beteg is” (Kosztolányi 1963, 60.). Ebben a néhány szóban megnyilvánul a cselédekre jellemző tipikus viselkedés (hiányzik a lopás), amelytől annyira rettegnek a méltóságosok. Pedig Katica sokkal egyenesebb természetnek tűnik, hiszen ő legalább őszintén beszél, s a végén még sajnálja is volt gazdáját.

Katica nemcsak egy cseléd, hanem egy határozott nő is egyben, akinek vonásai erősen ütköznek Annáéval. A cseléd viselkedésében szolidáris a többi cseléddel, a szerelmi ügyekben emancipált, fölszabadult nő benyomását kelti, és ami a legfontosabb, képes szembeszállni gazdáinak akarataival. Van önbecsülése, mivel tudja, mennyit jelent nekik az, hogy cseléd van a háznál. Katica, Lidi, Mari, Ilona és a többiek, akik már megfordultak Viziéknél, határozott személyiségük által vezérelve vagy maguk hagyták ott gazdáikat, vagy el lettek bocsátva. Anna azonban képtelen ilyen határozott lépésre.

Vizyné és Katica mellett sok a kevésbé hangsúlyos női szereplő. Ám ahogy már több kritikus jelezte, ezek közül csupán Moviszternének jut perdöntő szerep a regényben. Moviszterné azt a tipikus pesti asszonyt képviseli, akit a gátlásos, öregedő, egyszóval koránt sem nagyvilági Vizyné már képtelen megtestesíteni. Épp ez a karakter teszi a doktor feleségét vonzóvá Jancsi úrfi számára. Mindebben nem a fiatalember álhatatlansága, mint inkább Anna vonzerejének megfakulása mutatkozik meg.

Érdekes pszichológiai vonás Anna viszonyulása a börtönhöz. Anna a börtönt egyáltalán nem tartja idegen intézménynek. Hiszen tulajdonképpen mindig is a társadalom által hallgatólagosan jóváhagyott börtönben élt. A valódi börtön esetében a társadalom által hivatalosan megbélyegzett börtönbe kerülésről van szó. Valójában Anna megkönnyebbül, mert nem kell tovább egyensúlyoznia két világ, a család szolgálojaként falak közé szorított és a Jancsi által feltárt szabad világ között.

A vallás és a nőkép

A közösség gondolkodására és cselekvésére jelentősen ható tényezők közé tartozik a vallás. A vallási vezetők nagy hatalommal bírnak, és ennek megfelelően a hatalom gyakorlásában felelősségük is nagy. Az európai gondolkodásmódra ható keresztény hit jó példája annak, hogyan tudják a vallási vezetők saját céljaiknak legmegfelelőbbben formálni a hitet. Az egyházi zsinatok a Bibliában jóváhagyott szövegeket alaposan áttanulmányozták, mielőtt az egyház áldását adta volna rájuk. A később megtalált szövegek (az ún. apokrif szövegek) nem feleltek meg a kívánalmaknak, ezért nem hagyták őket jóvá a kánonba. Azt is boncolgathatnánk, hogyan alakulhatott volna a keresztény hit és annak megfelelően a nők helyzete, melyet írásomban is tárgyalok, amennyiben más szempontok alapján kanonizálják a Biblia szövegeit.

Anna vallásosságáról a szöveg alapján nem sok minden derül ki, hiszen templomba (szabad idő hiányában) természetesen nem jár. A templomba járástól függetlenül a társadalom számára a vallás mégis meghatározó háttértényező volt. A munkamorál szempontjából lényeges volt a szolgálat keresztény hitben megfogalmazódó gondolata. Ez az Anna személyiségéhez is szorosan kötődő szolgálatkészség meg is jelenik a regényben, amikor Ficsor mesél Vizynének Annáról:

„— Mondja, milyen vallású az a lány?

— Katolikus, méltóságos asszony, katolikus.

Ezt helyeselte.

A katolikus lányok kedvesebbek, szerényebbek, nem olyan nyakasok és követelőzők, mint a reformátusok. Igaz, hogy a katolikusok könnyelműek, folyton énekelnek, hamar elzúllenek. Ha egyszer gurulni kezdenek a lejtőn, akkor nem lehet őket megállítani, a mennyországából lezuhanak egyenesen a pokolba.” (Kosztolányi 1963, 74.)

A szolgálatkészségen kívül az itt említett morális lezúllás, „a pokolba zuhanás” utal az elbeszélés végének megoldására.

Mély szenvedélyek

Anna és Jancsi úrfi

A cselédlányok gyakran szexuális kapcsolatban álltak gazdájukkal. Ebből a kapcsolatból sokszor törvénytelen gyermek is született, hiszen a gazda nem ismerte el az apaságot. A fiatal anyának egyedül kellett eltartania gyermekét, és valamilyen módon pénzt kellett keresnie. Az ilyen fiatal anyák számára gyakran két kényszerű lehetőség maradt: vagy odaadták a gyermeket, hogy más nevelje fel (gyakran saját szülei-
iknek vagy nevelőszülőknek) vagy maradt a prostitúció. (Gyáni 1983, 212–217.) Az Édes Annában több ilyen sors is felbukkan. Abban a jelenetben, amely Jancsi felébredt vágyát ábrázolja, említés történik erről:

„Nem is látta a verőfényben csillogó teret színes alakjaival és a komor Barossal, csak Annát, aki a keskeny előszobában a két székre fektetett vasalódeszkán vasal, a pepita ruhájában, mezítláb, kissé szétvetett combokkal, s vágy fogta el, hogy máris ott legyen, és hátulról átölelje, és aztán minden teketória nélkül, ahogy cselédek szokás, feldöntse, mint egy liszteszsákot.” (Kosztolányi 1963, 167.)

Kicsit később az elbeszélő Anna nézőpontjából így közelíti meg ezt a témát:

„Azt már hallotta, hogy az urak kijárnak a cselédekhez, meg hogy a cseléd szeretője is a gazdájának, és egyiknek-másiknak gyereke is született tőle.” (Kosztolányi 1963, 175).

A cseléd jogi helyzetének gyengesége világosan kirajzolódik Anna Jancsihoz való viszonyulásából: miután állapotos lesz, fél Jancsi dühétől. Ugyanakkor azt is ábrázolja, mennyire mélyen és vakon szerelmes Jancsiba. Semmilyen áron nem hajlandó lemondani a férfiről.

Jancsi alakjának döntő szerepe van Anna sorsának alakulásában. A hatalomgyakorlás szempontjából talán nem a legösszetettebb, mégis kulcsfontosságú esemény rövid románcuk. Van egy pillanat, amikor a hatalomgyakorlás megfordul, s Anna kerekedik fölül. Ez akkor történik, amikor a fiatalember az ágyon akarja meghódítani Annát, ám az elutasítja őt. Csak azt követően érzi igazán a szerelmi kapcsolatban rejlő lehetőséget, miután beleszeretett Jancsi úrfiba:

„Anna könnyű szerrel verte vissza ügyetlen ostromait. Majd mikor át próbálta kapni derekát, úgy hátralökte, hogy az ágy belenyekkent.
— Nem – szólt keményen.

— De miért?

— Azért. Nem szabad.

— Ide figyeljen...

— Tessék már hagyni engem. Menjen az úri kisasszonyokhoz. Maradhasson.

Nini, nem is úrfizta. Úgy látszott, hogy egészen úrrá lett az ágyban.” (Kosztolányi 1963, 179.)

A szeretkezés azért hagy keserű és szomorú ízt maga után, mert Anna tényleg szerelmes lesz Jancsiba. Ettől oly tragikus, hogy a fiatalúr egyedül hagyja terhességével, majd a „probléma megoldása” után is úgy viselkedik vele szemben, mintha mi sem történt volna, sőt még el is szokik előle. Viselkedése Anna szempontjából kifejezetten lelki terrornak nevezhető. A Moviszternével való kacérkodása pedig egyenesen a gyilkolást (cselekvést) elindító jelenetnek bizonyul:

„Egyszer, mikor a fürdőszobába értek, az úrfi magához szorította a párját, belecsókolt a nyakába. A szép doktorné felkacagott bűgva. Anna, aki az előszobában ácsorgott a tűzhely lángjától piros füllel, meghallotta ezt. Odatekintett. Vissza akart futni a konyhába, de nekiment a falnak. A lámpák valami kancsal fénnel föllobogtak.” (Kosztolányi 1963, 246–247.)

Ha kiinduló problémánk felől értelmezzük ezt a jelenetet, beláthatjuk, hogy a regényben változik a nő és a hatalom viszonyának perspektívája. Ettől a pillanattól kezdve a cseléd végleg elveszíti látszólagos hatalmát az úrfi felett. Kosztolányi meg sem próbálja leplezni, hogy e szerelmi csalódás az egyik legerősebb ösztönzője a kettős gyilkosságnak. E tett csírája valahol az abortuszban rejlik.

A szerelem reményt ad Annának arra, hogy neki is adatik lehetőség a boldogságra. A csalódás azonban még a korábbinál is mélyebb magányosságra ítéli; a gyilkosság előtt Anna viselkedésében szinte állati-as félelem nyilvánul meg.

„Alig öt percre rá – nem, még annyira sem – az ebédlő ajtaja kinyílt, s belépett Anna. Anélkül hogy lámpát gyújtott volna, ismét babrált az asztalon, talán mégis le akarta szedni, hogy reggel ne legyen annyi dolga. A sok kacaj, terefere után nagy csönd volt itt, benn az úr fűrészelő horkolása csak még nagyobbá tette.

Egyszerre oly zaj dördült végig a földült szobákon, mintha pisztollyal lőtték volna.

Anna, aki nem ismerte az idegen bútorokat, feldöntött egy tölgyfaszéket, Moviszterék egy székét, az teljes hosszában elvágódott a padlón. Várt, hogy mi lesz. Gazdái az első, mély álmukat aludták, nem ébredtek föl.” (Kosztolányi 1963, 249.)

A kétségbeesett szorongást tett követi, a házigazdák halálra szurkálása. Anna olyan, mint egy sarokba szorított állat, aki csak ilyen módon tud menekülni a csapdából; egyetlen lehetősége, hogy megsemmisíti azt, aki a sarokba szorította. A gyilkossággal Anna saját magát védelmezi.

Vizyné és Anna

Vizyné olyannyira rögeszméjének rabjává válik, hogy viselkedése szinte már szenvedélyes szerelmi kapcsolatra hasonlít. Titokban elmegy meglesni Annát. Véletlenül egy másik asszonyt gondol Annának, és feszült, ideges szorongásban él, míg kiderül a tévedés és Anna a házba érkezik. Az asszony, akár a szerelmesek, ábrándjai, képzelgéseit közt él. Egy másik, a szenvedélyes várakozást ábrázoló esemény éppen Anna megérkezése.

„— Szabad? Itt vagyunk, méltóságos asszonyom.

— Kicsoda?

— Az Anna. Bejöhetünk?

— Azonnal. Várjon.

A fej visszahúzódott, az ajtó becsukódott.

Vizyné megkapaszkodott az asztal sarkába, az események véletlen, gyors torlódásától majdnem elszédült.

Ezen a napon mezítláb volt, papucsban, abban a régi, lila pongyolájában, melyben a kommün idején szokott kijárni az utcára, hogy proletáraszonnynak tekinthet.

Szekrénye előtt magára kapta fehér pongyoláját, pezsgőszínű harisnyáját, barna félcipőjét. Ruhatárából gyorsan szedegette ezeket, mint színésznő, akinek nemsokára jelenése lesz. Még a tükörben is megnézte magát. Arca fáradt volt, törődött. Mosolygott a tükörképére, mosolyát erőltetettnek vélte, kissé elkomolyodott, megkereste a két kifejezés között a középutat. Bőrét könnyedén érintette a rizsporos pamaccsal. Az utolsó pillanatban fölcsatolta aranykarperecét.” (Kosztolányi 1963, 93.)

Vizyné úgy készül Anna fogadására, mint a szeretőjével történő találkozáshoz. Megnézi magát a tükörben, rámosolyog saját tükörképére, bepúderozza az arcát, karkötőt tesz a csuklójára. Ezt a készülődést és a

hosszú várakozást figyelmen kívül hagyva Vizyné fölényesen viselkedik Annával, érezteti, hogy ő a háziasszony, akinek hatalma van.

Anna viselkedésének lélektani vetületében erotikus vonások mutatkoznak meg; miután eldöntötte, hogy nem megy férjhez a kéményseprőhöz, Anna Vizynéhez válik hasonlóvá. Ez az azonosulási folyamat attól a pillanattól kezdve indul el, amikor eldönti, nem megy férjhez. Az a bizonyos mozdulat [„Anna végigsimította haját. / — Én már döntöttem. / — Szóval marad? / — Maradok.” (Kosztolányi 1963, 218–219.; 225–227.)) az első lépés ezen az úton az önfeladás felé.

„Anna az érdekességéből napról napra vesztett. Annyira belesimult a ház rendjébe, hogy eltűnt, észre se vették, nem is beszéltek róla sehol. Mint a legtöbb cseléd, ő is utánozni kezdte asszonyát. A *haját már egészen úgy simította végig, mint Vizyné*, s az ismerősök, mikor telefonoztak, gyakran nem tudták, hogy az ő hangját hallják-e, vagy az asszonyáét.” (Kosztolányi 1963, 228.) [A kiemelés a tanulmány írójától származik. – E. P.]

Anna azonosul az asszonnyal, Vizyné lesz belőle. Maga a cselekedet azt bizonyítja, hogy Anna azonosulása Vizynével lehetetlenség. Anna természetére nem jellemző módon viselkedik a gyilkosság előtt. Pszichológiai nézőpontból Anna tette a személyiség kettéhasadásának bizonyítéka: Anna a saját magában lévő, a maga fölé rendelt Vizynét öli meg. Egyszer szúr a késsel, megfontoltan és pontosan öli meg őt.)

„Vizyné a még szabad karjával a leány nyakához kapott, hogy eltaszítsa, ellenben oly ügyetlenül lökte el, hogy csak még jobban magához szorította, valósággal ölelte már.” (Kosztolányi 1963, 250.)

Vizyné először és utoljára akaratlanul magához öleli Annát. Az Annában rejlő szenvedély Vízre összpontosul, azonban Víz megölése csak látszólag szenvedélyből elkövetett gyilkosság. Anna nem szándékosan szúrja le Vizyt, hanem rémületében egyik szúrást a másik után ejti, összesen kilencszer.

Összegzés

Véleményem szerint Édes Anna a regény főszereplőjeként nem tölti be a szokványos aktív cselekvő szerepét. Ennek ellenére szimbolikus értelemben pontosan annak a hatalomnak a megtestesítője, amelyet a többi szereplő gyakorolni szeretne – éppen magán Édes Annán. A hatalomért folyó küzdelem eredménye végül az lesz, hogy akik tör-

ténelmileg és társadalmilag „jogosultak” rá, el fognak pusztulni e hatalom kezétől, azaz Anna megöli Víznyéket.

Ha tetszik, gazdái elpusztítása révén Anna egyszerre gyilkolja meg tragikus sorsának valamennyi okozóját: mostohaszüleit, Moviszternét és Patikárius Jancsit, akiknek Víznyék szimbolikus megfelelői.

Felhasznált irodalom

- Bóka, László (1963): Kosztolányi „Édes Anná”-ja. In: Kosztolányi, Dezső 1963 (1926): Édes Anna. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 5–40.
- Gyáni, Gábor (1983): Család, háztartás és a városi cselédség. Magvető Kiadó. Bp.
- Gyáni, Gábor (1984): A polgári család hatalmi dinamikája a klasszikus liberalizmus korában. In: Hofer, Tamás (szerk.). Történeti antropológia. MTA Néprajzi Kutató Csoportja. Bp., 293–307.
- Gyáni, Gábor (1997): A cselédkép változatai a századelő diskurzusában. In: Nagy, Beáta–Sárdi, Margit (szerk.). Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben. Csokonai Kiadó. Debrecen, 227–234.
- Hima Gabriella (1992): Kosztolányi és az egzisztenciális regény. Kosztolányi regényeinek poétikai vizsgálata. Akadémiai Kiadó. Bp.
- Hunyadi Brunauer, Dalma–Brunauer, Stephen (1983): Dezső Kosztolányi. Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München Serie C Band 15. München.
- Kosztolányi, Dezső (1963) (1926): Édes Anna. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp.
- Rónay, László (1977): Kosztolányi Dezső. Gondolat Kiadó. Bp.
- Rónay, László (1993): Erkölc és irodalom. A magyar irodalom rövid története. Vigilia. Bp.
- Utrio, Kaari (1984): Eevan tyttäret. Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia. Tammi. Helsinki.

Political trials against the leaders of cooperatives in the 1970s

Zsuzsanna VARGA

Introduction

In the end of the 1960s and the beginning of the 1970s, on their visit to Hungary, politicians, diplomats and tourists from both the East and the West were equally amazed by the abundant food supply in various shops and markets. The reason that they were amazed was that in the countries of the Eastern block, it was in agricultural produce that shortages were most dramatically revealed. In Hungary, however, the mere food supply of the population was no longer a problem. The fulfilment of more subtle needs had become possible.

Abundance of food was not the only reason why the 1970s had become the Golden Age of 'consumers' socialism'.¹ The bulk of Hungarian households were mechanized; washing machines, refrigerators and televisions came into general use in these years.² Housing conditions also improved significantly. Due to a housing programme, all of the one million flats projected in 1960 had been completed by 1975. These rapid, large-scale building projects continued in the years between 1976 and 1980, leading to a completion of a further 453,000 new flats. People in the countryside went on to build two or three room flats which were mainly by self-built. These new flats had not only water and electricity installed, but also flush toilets and bathrooms.³ Wealthier people could even purchase cars, building-plots and weekend-houses. The number of tourists to and from the country grew.

The New Economic Mechanism, introduced on January 1st 1968, played a decisive role in bringing about the results of consumers' socialism listed above.⁴ The main purpose of the reforms had been to decrease the problems of the planned economy and to enhance its efficiency. In order to attain this, the authorities intended to reduce the

role of central planning on the one hand and to increase the self-determination of the individual enterprises on the other. One-year and five-year plans had still been conceived. However, the regulations on quantity, quality and resources of production had no longer been compulsorily imposed on enterprises. They had changed from compulsory and immediate directives to indirect economic regulators (e.g. taxes, loans, non-refundable support). Enterprises had grown more independent in the fields of both production and investment.

Certain elements of the market economy (e.g. prices, profit, taxes, loans) had thus been dovetailed into the framework of the planned economy. These elements, however, could only emerge within certain limits, as clearly shown in the following two examples. For fear of inflation, prices had not been fully set free, which led to three different types of pricing systems: fixed prices, prices fluctuating within the frame of official limitations, and free prices. The avoidance of unemployment had influenced the reorganization of enterprises; a certain part of the profit they had made had to be drawn off in order to support enterprises showing a deficit.

Having considered all these limitations, we may still declare that the Hungarian economy had developed dynamically after 1968. National income grew by 6,8% a year in the period between 1966 and 1970, surpassing the value of 4,1% of the first half of the 1960s, and it went on to grow by 6,3% in the years between 1971 and 1975. Within economy itself, it was the agrarian sector that adjusted itself to the New Economic Mechanism most rapidly.⁵ It is therefore no wonder that this sector showed spectacular development. The cultivation of corn and maize, and based on this, the per capita produce of meat, eggs, vegetables and fruit in Hungary became one of the most outstanding cases on a world-wide scale.⁶

A significant factor of the outstanding yields in agriculture was among others the special division of labour between household and collective farming.⁷ While collective farms had brought remarkable results in the field cultivation of plants and in mechanized farming in general, household plots did very well in labour intensive cultivation (e.g. the cultivation of vegetables and fruit) as well as in the production of certain animal products (eggs, pork, etc.).⁸

The rapid growth of agrarian produce had ensured a balanced increase in the consumption of foodstuffs on the one hand; on the other, it had allowed a spectacular improvement in the living conditions of

farmers. In addition to this, it helped rectify the foreign trade balance, due to a growth of agrarian exports. Not only farmers, but the entire society did benefit. Considering all this, the comprehensive assault on this highly successful sector in the first half of the 70s seems baffling. Agricultural cooperatives had to suffer a number of economic and administrative aggravations; later their managers even had to face criminal procedures.

What makes the crisis evolving in the beginning of the 1970s even more remarkable is the fact that the relationship between the state and the agrarian population was an entirely different one in the 1960s. Although collectivisation ended in 1961, the yields in agriculture had not been satisfactory for some years and the country stood in need of imports. The leadership of the MSZMP found itself in a very difficult position due to its policy of living standards announced after 1956. In order to increase agrarian produce – lacking the adequate amount of mechanization and investment – they depended on the diligence of the peasantry, as well as the construction and means of production of the household plots. The state had been compelled to make concessions; they had to tolerate the cooperatives' initiatives coming from the ground up that had made cooperative members interested in produce of greater quantity and better quality. Since these concessions contrasted with the original Stalinist *kolkhoz*-model in several ways, the state only tolerated them in practice.⁹ They were legalised only at the time of preparation for economic reforms in 1966–1967.

The harmonization of interests of state and agricultural cooperatives, the 'dialogue' that had been characteristic of the 1960s gave place to confrontation from the beginning of the 1970s onward. The assault on cooperatives was part of a broader process which saw the economic reform process slacken in 1972 and the dogmatic forces gain strength within the party leadership. Many aspects of the political and economic change of the early 1970s have been explored in previous publications.¹⁰ Nevertheless, the change in the relationship between the state and the agrarian population has not been studied before.

This applies first of all to the legal and criminal proceedings against leaders of cooperatives, since the relevant sources have not been available. The opening of the archives in the 90s provided the long-awaited opportunity to explore the subject in depth. The author of the present study attempts to summarize the irrational process that led to the defamation of the leaders of some of the most successful

agricultural cooperatives.¹¹ I shall present the show trials against these leaders within the framework of the onslaught against agricultural cooperatives unfolding in the early 70s. In the first part of my study I shall explore the scenes of this attack, that is, the way the campaign against cooperatives appeared in ideology, administrative measures and the field of economic regulators. In the second part I shall concentrate on the characteristics of the series of show trials. Keeping track of all these is only possible within the framework of an interdisciplinary approach, in which economic, sociological and legal aspects may have their place beside historical ones.

1. Ideological, economic and administrative dimensions of the assault against agricultural cooperatives

According to a wide-spread notion in the historical literature, the slackening of the reform process ensued in late 1972 and the anti-cooperative campaign during the period between 1973 and 1978. In contrast, my archive research confirms that both processes started earlier, yet with the telltale signs largely kept hidden.

Significant antecedents of the change in 1972 could be discerned as early 1970. The tenth party congress, held in November 1970 provides a good example. János Kádár, Secretary General of the MSZMP, emphasized in his speech:

„The people taking measures on a political level shall reckon with the economic impact of their decisions; on the other hand, people dealing with economic questions shall consider the given political circumstances. *The assertion of economic viewpoints may not, however, doubt the Marxist axiom of the primacy of the political level.*”¹² (italics Zs. V.)

Studying the congress speeches and the debates taking place in the sessions of Political and Central Committees, one might retrace the groups making up the Hungarian anti-reform forces. In the 1950s and the 1960s it was heavy industry that got the greatest part of investment, due to its proclaimed primacy.¹³ The large factories of iron and steel metallurgy and machine industry had become privileged, that led to the rise of a strong lobby of factory managers. This lobby also referred to the axiom, that, in building socialism, it was the working class that deserved the leading part. All this had ensured them privi-

leges not only in the securing of resources but also in each and every question of political supremacy.

The heavy industry lobby received strong support from the leadership of the trade unions, as well as non-expert members of central and county economic party commissions. The leading personalities of the anti-reform forces were Béla Biszku, Zoltán Komócsin and Sándor Gáspár.¹⁴

Authors exploring the reasons of the slackening of the reform process used to emphasize that large-scale industrial works overindulged by permanent subventions of the state saw their former privileges in danger after the introduction of the New Economic Mechanism. Based on my research I think, however, that factory managers had not resented the reform process from the start. This notion is supported by two facts. The first one is that the reforms had not included the reorganization of companies, and the second is that the income of company managers increased rapidly due to the new profit-sharing system introduced in 1968.¹⁵

This group's aversion to the reform only appeared later, in 1970. That was the time when they realised how the measures planned as the second step of the reform process would affect them. Following the decision brought by the Economic Policy Department of the Central Committee of the MSZMP in 1969, a detailed plan of company reorganisation had been completed by 1970; in fact, within the course of that year, the corporation of about 70 to 80 factories, trade companies and transport services had been revised.¹⁶ The second part of the reform process would have had large monopolies and trusts split in pieces with the intention of establishing efficient small and medium-sized companies. Besides company reorganisation new sorts of demands had been set up; the emphasis had been shifted from political reliability to professional skills.

The aversion of large enterprise managers to the reforms had grown even stronger after the change of the profit-sharing system in 1970. While profits could have risen up to 80% of their annual income after 1968, this ratio fell to as little as 20% to 25% in 1970.¹⁷ On top of it, this restriction did not apply to leaders of cooperatives. This had upset company managers in spite of the fact that their average income had still exceeded that of the leaders of cooperatives.

Company managers had also been bothered by the lobby of the agrarian sector that had gained strength in the meantime and expressed its interests with growing explicitness. They had criticised the ex-

tremely high prices and poor quality of machines and implements produced for agriculture, as well as the wide gap between the prices of agricultural and industrial products.¹⁸ These arguments appeared particularly sharp in the preparation of the fourth Five-Year Plan starting in 1971. Behind the scenes, a fierce battle started over the distribution of investments in 1970.¹⁹ The heavy industry-lobby disapproved of the agrarian sector obtaining a record proportion (18%) of all investment in the course of the preceding five-year period and they wanted to maintain their former privileged conditions at all costs.

Since an open clash of interests was out of the question in the one-party system, conflicts appeared in the domain of ideology. The number of ideological debates in newspapers had grown significantly from 1970 onward.²⁰ After the introduction of the reform process, an expanding stratum of society accepted the notion that the existence of groups with different interests is also characteristic of the socialist society. According to the former socialist principle, individual, group (also: company, cooperative) interests should be subordinate to 'social interest' (i.e. the interest of the society). The primacy of social interest had been emphasized again. Some people even meant that if individual and group interests had been construed to the detriment of the whole society, the state should take a strong line.

A further sign of the ideology-based preparation for counter-attack was the debate around proprietorship. Although the reforms of 1968 acknowledged cooperative property as equal to state property, the press started the discussion whether they should really be considered as such. Cooperative property had been criticised first of all because of its household plots and subsidiary enterprises. These debates were particularly important because in the socialist regime, the modification of certain axioms indicates the reorganisation of preferences of state power.

These ideological discussions had, in fact, already been preparing the ground for the measures taken against the cooperatives. Anti-reform forces – referring to the interests of the working-class – kept objecting to the income of cooperative members touching the one of workers. In the second half of the 1960s, due to the produce of the household plots and the upswing of subsidiary enterprises, the level of income of farmers had increased to the level of the working class income, and by 1971, it had surpassed that.²¹ This new situation had shown that, as an unfavourable by-effect of the reform process, the various social groups could not assert their interests with the same ef-

ficiency. The group that came off most badly were the factory workers who lived in towns and, thus, had no opportunity to obtain supplement wages. This group had felt that the reform process had brought them no advantages whatsoever. In addition, they had also been bothered by the fact that some of their colleagues who had been commuting could get additional money by joining household farming through their family connections. The discontent of the urban working class had been intensified, sometimes even dramatized by the managers of large-scale industrial works, local party organisations and the trade unions.²²

Not even this, however, would have been sufficient for an assault on cooperatives. The growth of the agrarian sector brought significant profit to the population, due to a rapid and balanced increase of consumption, and also to the government, since agrarian exports improved the foreign trade balance greatly. The decisive factor had been the change of international opinion on the reform process. Following the events in Czechoslovakia in 1968, the stifling of the local reform process by force of arms, Hungary had not only been left alone with the reforms, but the general view of the New Economic Mechanism had become unfavourable in the entire Eastern block. The party leadership in the USSR as well as other socialist countries found it highly perilous that market orientation had gained strength in the Hungarian economy.²³

It would not be easy to retrace the way pressure from the outside worked, but we might suppose that it showed favour to all those showing an aversion to the reform process right from the start. To them, the events in Czechoslovakia were proof that such processes had been dangerous. This had also served as a recurring reference point of criticism.

The following quotation shows us some aspects of the critique. Accepting the invitation of the Secretary General of the SZKP (*a Szovjetunió Kommunista Pártja* = Communist Party of the USSR), János Kádár paid a visit to Moscow in February 1972. Here is how he informed the members of the Political Committee about this top secret meeting:

„In one phase of our discussion comrade Brezhnev [...] launched a long argumentation in which he expressed his deep concern about certain negative features of the Hungarian economy and some phenomena with tendencies he found perilous.[...]

They observe a process that has implements, financial resources, as well as precious manpower gradually passed over from the highly important state-owned sector to the much looser cooperative and private one.

They also see a change in terms of earned income. The income of a relatively small proportion of the population increases rapidly while that of the much greater mass of the working class increases only very little or not at all. Prices run high and certain consumer goods are available for wealthier people only. This generates discontent and may lead to serious social or even political tensions in the future.

Concerning the situation mentioned, comrade Brezhnev made it clear to me, that by saying this, he merely expresses his fraternal concern. There are several different opinions on our reform process, but this is, as he said, our business. He does not consider the situation itself tragic, although there are some upsetting phenomena. He is also aware that the party, the government and the trade unions are dealing with the situation and there had already been some reparatory measures taken. He finds the Central Committee should do more in this domain. Generally spoken, central leadership – including the government – should take a firmer hand on the process and the measures needed so that unfavourable tendencies might be reversed more easily.”²⁴

Following direct and indirect criticism showing up in various shapes and forms, the party leadership in Hungary kept reaffirming that they had not planned any substantial reorganisation, that the reforms accomplished had not brought forth an economic system differing from the ones of other socialist countries and that there was no such thing as the ‘Hungarian model’.

The inner opposition took advantage of the political pressure coming not only from Moscow but also from the GDR, Czechoslovakia, Bulgaria, and the Central Committee of the MSZMP slackened the New Economic Mechanism in its session held on November 14th–15th 1972.²⁵ Although it was not totally revoked, the measures taken in the following months indicated that the government halted the reform process.²⁶

On March 1st 1973 the wages of workers and managers of state-owned factories and state-owned construction industry were raised with a reference to the interests of the working class. In terms of re-centralisation, the fifty biggest state-owned companies had been replaced under direct central supervision. The following figures indicate the degree of centralisation very well; the fifty biggest companies had provided about half of total production, more than 60% of the exports

and had been employing some 700,000 people. As a significant step of reaffirming central administration, the Government had set up the National Planning Board with the main task of enhancing the efficiency of the planning. As a rather symbolic measure, they extended the scope of the authority of the Central Planning Board and promoted its President to the rank of Vice Prime Minister.²⁷

In summary we might point out that the basic institutions of the 1968 reform – the abolition of obligatory directives, the market orientation of companies and the administration through economic regulators – had not been revoked, but the reparatory measures initiated served as a reinforcement of centralized planning and administration. To make things worse, restrictive measures had been taken primarily against the cooperative sector of agriculture, due to the strong pressure coming from the heavy-industry lobby. The industrial sector could enforce its will on agriculture.

The documents of the Economic Committee of the Central Committee of the MSZMP, which was the main economic board of the party, as well as previous legislation, offer a good opportunity to retrace the aggravation of the system of economic regulators and the extension of the scope of administrative restrictions. The units affected the most by these measures were the subsidiary enterprises.²⁸ The cooperatives – grasping the opportunity offered by the law of 1967 on cooperatives – had extended their scope according to their own requirements as well as the demands of the market. They had also become engaged in the construction industry, in food processing, transportation and marketing, in fact, taking advantage of the general shortage, even in the machine, light and chemical industries. Their main products had formerly been goods in short supply.²⁹

These were exactly the domains the industry lobby attempted to oust its new rivals from. As one of the first limitations, the cooperatives had been prohibited from ancillary transactions outside their own territory. In the end of 1971, the government disclosed a list of activities not authorized for cooperatives, and another with activities allowed only by explicit permission of the responsible minister.³⁰ The cooperatives near Budapest were particularly affected. As part of a significant, national restriction, cooperatives were only authorized to engage in activities of the machine, chemical and light industries on the basis of a valid contract with a state-owned company or other institution.³¹

Beside the administrative restrictions mentioned above, a further sign of the change of economic environment was the increasing curtailment of income from cooperatives. This tendency could be discerned as early as 1970. While the Economic Committee of the MSZMP made a decision concerning the year 1970 which proclaimed 'neither a rise in income, nor a reduction of it through the impact of the modification of the agrarian price and tax system', the actual measures of income regulation showed a perfectly different picture.³² Let us consider a few examples. The proportion of subsidization in cooperative investment had been reduced.³³ The state purchase price of wine and fruit had been reduced, since these goods had been produced eminently by household farms. New forms of taxes had been initiated and the social insurance rates of cooperatives had been doubled. Taxes had been used as a measure of restriction and sanctioned not only in the case of subsidiary enterprises, but also in the case of household plots.

The pressure of taxation was continued in the following years.³⁴ Those subsidiary activities the government had found favourable were granted special tax benefits for development. On the contrary, they had put a tax out of proportion on other sorts of activity, e.g. industrial ones. Those cooperatives with returns of more than 30% of the total originating from production of the machine, chemical and light industries, had been subjected to very high taxes.³⁵

The restrictive measures had been justified with the notion that subsidiary enterprises distorted the development of cooperatives, and distracted the members' attention from actual produce which led to negligence. They also argued that these enterprises represented unfair competition with the industrial sector, luring away skilled manpower due to higher wages, and that food processing destroyed the responsibility of the food industry.

2. The trials against the leaders of cooperatives

As we have seen, the exploration of the various scenes of the assault on cooperatives is only possible through an interdisciplinary approach. This is even more so in the case of criminal procedures against leaders of the cooperatives (the so-called president trials)³⁶, since these required the study of a great number of diverse resources. The material of a single trial is rather complex itself, containing piles of documents from the police, the attorney's department and the court.

The examination of the legal aspects is only complete, however, if we integrate these police and court cases with the functioning of the one-party system as a whole.

In the search for precedents of these trials I ran into People's Control Committees (PCC) almost every time. This is by no means an accident. These committees had been the only organisations that had the opportunity to control every single aspect of cooperative activity. This situation took shape in 1967, when, in the preparation phase of the reform process, cooperatives were allowed more independence than ever before. Following this, the supervision of cooperatives had become significantly different from the one of state-owned companies. Concerning the latter, the state had also had the possibility to exercise its property rights. This means that, in the case of cooperatives, the state's rights had been limited to legal supervision which had not included intervention in the economic decisions and activity of the cooperative. Only organisations of people's control had been entitled to do this.

Organisations of people's control were set up in 1957 with the intention of supporting government bodies in 'restoring national security and order, protecting people's property and detecting abuses'.³⁷ In these organisations only a few controllers got a salary and most of them worked voluntarily. Following an inspection, the PCCs were entitled to take disciplinary measures against 'damages'; in more severe cases they had even been obliged to lay information at the police or the attorney's department.

The PCCs had continued to develop on the district and the county level being coordinated by the Central People's Control Committee (CPCC). On the face of it, the CPCC was responsible to the government; in reality it was responsible to the party leadership. In terms of the intertwining of jurisdictional, legislative and executive power, the attorney general was present at every CPCC session, and the responsible attorney was present at the local PCC sessions.

The change of political opinion on agricultural cooperatives is easy to retrace in the investigations conducted by PCCs. In the course of the 1970s, the number of investigations held concerning cooperatives had increased. The president of the CPCC referred to this tendency as early as the beginning of 1970: „One crucial question in this country is to set things right in agricultural cooperatives”.³⁸

The list below shows the subjects that elicited the greatest number of investigations: the situation and the tendencies of subsidiary activi-

ties; the extent, the reasons and economic impact of labour turnover; secondary employment and other subsidiary occupation as well as the conformity of labour contracts; the economic cooperation between household farms and cooperatives; the cooperation and union between the various cooperatives; the protection of social property within the cooperatives; the assertion of the socialist principles of distribution.³⁹

All of the subjects listed above were part of the agenda of either the Political Committee or the Economic Committee, which leaves no doubt that the initiative for these had come from the highest level of political leadership. Certainly, the execution of this change in national political opinion implied significant regional variance. The PCCs worked most diligently in the county Szabolcs–Szatmár, the homeland of Béla Biszku, one of the prominent leaders of the anti-reform forces. In other parts of the country, e.g. in Borsod–Abaúj–Zemplén and Nógrád it was the local heavy-industry lobby, or in Győr–Sopron and Csongrád the dogmatic local administration that initiated plenty of investigations.⁴⁰

The local differences deserve our attention for several reasons. First, they obviously go against the stereotype that central regulations in a one-party system are omnipotent. In practice, the aforementioned resolutions had been significantly modified. Second, they reveal an important feature of the anti-cooperative campaign. The summaries of PCC investigations show clearly that the phenomena unveiled at the cooperatives were by no means just single cases but rather common on the national level. One of the problems was that the accountancy and the management of cooperatives had not been adequately organised. Further, the PCCs had found out that the chief accountants of the cooperatives were not qualified for their work after the new accountancy act enacted on January 1st 1968. What is more, they had never received any central guidance after the tackling of practical problems.⁴¹ On the other hand, due to the dynamic growth of cooperative farming, there had been some new legal ways taking shape that legislation could not keep up with. The everyday practice of farming in cooperatives was not usually regulated by law.

This phase-shift was nothing new. In the 1960s it arose from the local initiatives that favoured membership of cooperatives coming into collision with the original Stalinist *kolkhoz*-model. Kádár and his group did not dare directly oppose the basic principles of this model, so they tolerated, later on even supported these local measures without

officially legalising them. This – as we have already mentioned – came about only as late as 1967, when the new act on cooperatives took effect.

While in the 1960s this conflict was solved by adjusting legal regulation to the practice of farming, after changed opinion on reform; from the beginning of the 1970s, this duality offered more and more points of attack. As we have seen, almost every single cooperative in the country was involved, so it was dependent on the attitude of local administrators whether to commence proceedings or not.

From the beginning of the 1970s onward, a cultivation number of the investigations conducted by PCCs had ended with denunciation.⁴² Back in the 1960s, the PCCs preferred other measures, for instance, disciplinary procedures, damage compensation, etc. These measures were predominantly taken at the request of party committees on a county or a district level. It is also interesting that, in this period, about one third of all denunciations initiated by PCCs had not gone through to court, while in the 1970s, this ratio fell to a minimum, due to strong collaboration between the attorney's department and the PCCs.

The process of the intertwining of the PCCs and jurisdiction grew even stronger after the modification of criminal law. The former regulation, saying that certain criminal procedures could only have been launched by the initiation of the responsible minister or the president of the CPCC, had been repealed. From January 1st 1972 onward, the PCC in charge and its president had been entitled to initiate procedures as well. Here is a comment on the expansion of the scope of district and county PCC-presidents by the president of the CPCC:

„From now on it is up to our comrades, the presidents how they make use of this improved, more effective weapon against the ones who violate the fundamental rules of the socialist economy and viciously prefer their personal material interests to the common good.”⁴³

The monthly reports coming from local organisations sent to the presidential office of the CPCC give us a clear picture about how this 'improved, more effective weapon' was used.⁴⁴ In the beginning of the political change in 1972, the number of centrally planned investigations grew beside the ones initiated on a local level. It was remarkable that there were investigations launched in 1972 in counties and districts where such procedures had never before been conducted.

In 1973, the number of the PCC investigations conducted in certain subjects at cooperatives showed an abrupt increase. It seemed that, following the wider investigations of previous years on the district and county level, from 1973 onward they had concentrated mainly on setting an example in certain cooperatives. There had been a wide scale of starting-points, ranging from subsidiary enterprises (construction companies, meat production, flower shops, brick-works, sand- and gravel pits) to document administration and financial reliability, the situation of loan administration or even premiums, the use of the office car of cooperative leaders, as well as the amount of expenses of official display. Considering all this, it is little wonder that the number of cases concerning cooperatives registered at PCCs reached its peak in 1974; afterwards it decreased significantly.⁴⁵ We shall discuss the reasons later.

The procedures against cooperative leaders can be classified according to the subjects of the PCC-investigation. The most common ones were abuse of subsidiary activity, illicit or inappropriate management of state support, and, violation of storage contracts. There were also many cases concerning inaccurate balance, forging of documents and bribery.

The PCC investigations also show us the recurring counts of indictment in the cooperative-trials. The leaders had been accused of economic crimes, being considered much more serious after the modification of criminal law in 1971.

The Political Committee in the summer of 1971 laid down the guidelines of the reorganisation of jurisdiction, judiciary bodies and the attorney's department.⁴⁶ In the process of reframing the penal code they paid special attention to the category of economic crimes. Regulations of prodigality, crimes against the conformity of investment and bribery had been revised. To prosecute these crimes more effectively, they repealed the former rule saying that the prosecution of certain economic crimes could only be launched on the basis of a report of the supervising institution (e.g. the responsible minister).

All these changes had been justified by the increased protection of social property.⁴⁷ Social property included the property of the state, the cooperatives, national organisations and associations. Since cooperative leaders had mainly been accused of crimes against social property (e.g. theft, speculation, fraud, defalcation), the relevant regulations

of the revised penal code, taking effect on January 1st, 1972, are definitely worth studying.⁴⁸

Adjudicating crimes against social property, two factors were of great importance; one was the extent of damage caused, the other was perpetrator's status, i.e. whether the person had been in a leading post or not. The first aspect was itself doubtful, since the law had not defined the minimum amount of damage. According to the Hungarian Supreme Court, 'excessive damage' meant damage greater than 200,000 forints, whereas 'significant damage' meant damage over 50,000 forints. In truth, these amounts of money were only rough estimates; consideration of concrete cases was up to the judicial practice.

In judicial practice another guideline had been explicitly presented, stating that the protection of social property particularly concerned those people fulfilling leading, controlling and administrative duties. Consequently, if such a person committed a crime against social property, he/she had to expect even more severe punishment. Therefore, the decisive factor of the punishment inflicted was not the extent of damage caused but rather the abuse of authority.

The crimes against social property committed by the economic administration had been judged with particular rigour.⁴⁹ This is also indicated by the regulation saying that leaders who did not prevent crimes against social property might be prosecuted as well. Concretely, the penal code ranked misprision as punishable. This meant reception of information on a crime deliberately committed against social property or the preparation of such a crime and failure to report it to the responsible authorities.

Among crimes against social property, fraudulence deserves special attention. This could be committed by a person who had been charged with the management of a piece of social property. This includes practically everyone who had controlled, supervised, dealt or worked with social property as part of his job. The infringement of this duty of management was the crime in question, although only in cases where social property had been damaged. Not only people who committed this infringement with the intention of causing social damage had been considered guilty, but also those who had submitted to social property being defrauded.

Having considered the crimes against social property, we shall now turn to the ones violating the course of the economy. A good example of the modifications initiated is the regulations concerning prodigal-

ity.⁵⁰ These had been motivated by the argument that socialist production had to serve social interests and any kind of management opposing these interests should be prosecuted not only by means of the law of labour but also by those of criminal law. Due to the justification given by the Minister of Justice, an employee committed prodigality if he, entitled to take individual measures, violated the rules of reasonable administration severely and/or repeatedly caused significant economic loss. Neither 'reasonable administration', nor 'significant economic loss' had been precisely defined, leaving the subjective estimation of judges a fairly wide scope.

We can find a comparably vague definition of irresponsible indebtedness, a special case of prodigality. This meant that the financial obligations undertaken had significantly exceeded the pecuniary resources available. The reason they found irresponsible indebtedness so perilous was that it had indirectly interfered with the interests of other companies or organisations, even the economy itself.⁵¹ This is further proof of the significance of ideological debates mentioned in the first part of this study since their argumentation had been taken over by criminal law.

The arguments for the reframing of the regulations concerning the deception of economic bodies were similar to the ones used in the case of prodigality. What they established was essentially an enabling act that had only defined deception and the serious economic damage caused but had not given full details about the obligations that had had to be violated to meet the criteria of deception of economic bodies. This was only inferred by other rules of law or the order of management.

Similarly, it was another enabling act that had regulated the blocking of economic control and data collection. The penal code had not defined the bodies that had been entitled to effect economic, financial or price-control; neither had it determined the accountancy records these bodies were obliged to keep. The penal code had merely set up a framework in order to ensure that derelictions of duty, as well as obstruction of control, might be prosecuted. There was a comparable situation to this concerning crimes against the conformity of investment and financial affairs.

Concerning other crimes against the economic system, we can find further definitions that had drawn quite a vague line between actions indictable by criminal law, actions only indictable by other means of the law (e.g. disciplinary procedures, proceedings in petty offences) or

not indictable at all. In the course of the trials, reference to article No. 224 of the penal code had often been made. This article proclaims that those persons who neglect their duty of a) the production, b) use, c) trade, d) reporting, e) putting at disposal, f) stocking, or g) administration of economic products causing significant economic loss, are punishable by criminal law. The justification of the Minister of Justice even added, that 'economic loss' had not necessarily meant a certain amount of money; it was sufficient that a neglect of duty had had unfavourable effects on the economy.

From the definitions quoted above we might draw the conclusion, that due to the modifications mentioned, a number of uncertain concepts (e. g.: prodigality vs. reasonable economy, significant economic loss, dishonestly attained/justified profit, etc.) had been added to the penal code, which had left the estimation of the individual cases to the subjective decision of the judge. The Minister of Justice himself declared after the introduction of the modifications that the actual content of these general categories, meaning the boundary between actions to be prosecuted and those not to be prosecuted had to take shape in judicial practice according to socialist principles.⁵²

The analysis of the modifications of the penal code had, thus, revealed the ways through which the subjective estimation of the judges, and, consequently, political intervention could gain ground almost without limitation. The great influence of the party leadership on jurisdiction is clearly indicated by the conferences of district attorneys and judges on the county and the national level. The following, often quoted phrases show the guidelines very well: 'Law is the will of the class in power. Therefore, law and morality should go hand in hand. Law should conform more to politics, to party decisions'.⁵³

In the following I shall sum up the intertwining of politics and jurisdiction and its execution in practice in Hungary. I determined that the number of cooperative-trials is somewhere between 70 and 100. The documents of these trials represent special kinds of sources. Their examination requires special caution and much time, since judicial decisions might well be explored but the documents of the investigations led by the police and the attorney's department might only be examined by permission of the people concerned or their families. Obtaining the authorizations is neither fast nor easy, considering that these trials had spread over the area of the whole country.

I have managed to find quite a few cases that could be tracked down from the PCC investigations right to the court trial.⁵⁴ The materials of a single trial go as far as several thousands of pages, including testimonies, identification parades, records of interrogations, experts' reports, summaries made by the police and the attorney's department, bills of indictment, judgments of courts of the first instance as well as the ones of the appeal court, as well as appeals and requests. In the analysis of these documents it is extremely important to adopt a critical attitude. The individual testimonies put down to the record should be contrasted, the circumstances should be well considered, their verity should be checked applying other sources, e.g. interviews. These trials were based on the assumption that certain tendencies of cooperative farming were dangerous to the socialist system; therefore, this practice should be condemned and its representatives punished. The purpose of all this was to set examples and intimidate people.

What do the cooperatives concerned have in common? They were all prosperous, quite often well-known throughout the country. They were all cooperatives which took great advantage of the opportunities of the New Economic Mechanism. Back in the 1960s, their performance was highly appreciated, which was even represented by the numerous badges of honour they had been rewarded. The leaders of these companies were all men with a spirit of enterprise, open to new ways and ideas. They started work during the process of collectivisation or shortly after that, so it was under their leadership that cooperatives, organized in the beginning of the 1960s, became efficient companies.⁵⁵

Within the circle of economic managers, cooperative leaders were a special group. In opposition to managers of state companies, they had been elected and not simply nominated. After 1967 there had actually been secret votes. The staff of cooperative leaders had been a unique group with mass support, largely developed by 'natural selection'.

Leaders of cooperatives had to withstand all demands not only towards party leaders on a district and county level, but also towards the membership of their cooperative. This situation was the source of numerous conflicts, especially when the president supported the interests of the members against the will of the local political leaders. In the beginning of the 70s, when the anti-cooperative campaign began, many local politicians felt it was time to strike back. It was not the highest ranks of national politics alone that commenced these proce-

dures; subjective aspects played another significant part. There had been, for instance, certain districts, where the attitude of the regional secretary had led to more "president trials" than in the whole county.⁵⁶ It was because of this that there had been such procedures started as late as the second half of the 1970s on a local level, when national policy had already taken another turn.

Other experts, such as the agricultural chief engineer, the financial manager as well as common cooperative members had been accused. Another characteristic group of the accused consisted of employees of councils, banks and state-owned companies having business connections to cooperatives. Most of these people had been accused of bribery. One common feature of these trials, thus, was the great number (sometimes as many as nineteen!) of defendants. There were often many witnesses present, too; up to 120 in a single case.⁵⁷

There were certain cooperative leaders that had been proved innocent, and others, who had actually participated in economic abuses. Yet even in these cases, certain features of the investigation as well as the trial leave us no doubt that these had been show trials. One of the conspicuous characteristics was that every single trial featured much the same counts of indictment, mainly crimes against social property (fraud causing excessive damage, defalcation, theft). As I have already mentioned, economic managers had been judged with a particular severity. To make accusations easier, the obligation of denunciation had been extended to all kinds of economic crimes. A single cooperative member's confession about the cooperative leader being aware of some kind of abuse was sufficient for commencing procedures. Failing to report it would have made him an accomplice.

Documents reveal that the evidence against leaders of the cooperatives was largely given by members already in remand. The interviews showed that the police did not use force, but compelled them to make false confessions by extortion or by promising them various benefits. Some had been threatened with remand for a longer time while others had been told they could go back to their families if they confessed. An effective way of extortion was proclaiming 'the others had already confessed everything'. These were often the ways the accusations had been extended to the leaders of the cooperative. It is important, however, to add that many of these confessions had been withdrawn when it actually came to the trial.

In cases of prodigality or fraudulence there was no need to involve the cooperative members since the perpetrators of these crimes could only have been economic leaders. Being in remand, on the other hand, was of great importance. Records of remands were kept as long as one and a half years or, in some cases, even four years. As justification it was said that the social danger represented by these crimes as well as the severity of the sentence made it very probable for the defendants to attempt to escape or take cover. Considering that these people were the leaders of some of the best known cooperatives in the country, we may suggest that these were not the main motives. Rather, they hoped that imprisonment, stress and the tension of isolation would sooner or later make the defendant collapse, making a full confession and facilitating the procedures. Here is how a leader of a cooperative near Budapest recalled this atmosphere:

„Recalling the interrogations; they certainly knew how to keep people stressed. A true criminal would probably have but laughed at the whole situation, but I had never experienced such a thing before. After dictating me a text they had found important, they put it in front of me and told me to sign it. To be honest, I had not even read it. They had not hurt me physically, but all this defencelessness [...] that atmosphere is something you cannot describe. This was something they had known very well, to create this atmosphere. I would not say these policemen had been uncivilized. They had never hurt me, [...] but the atmosphere they had created you cannot describe. Ingenuous or unstable people could never take it.”⁵⁸

Drawing up the indictment took much time, which made the period between the time of arrest and the start of the proceedings grow quite long. The bill of indictment had been composed following predetermined conceptions. The main one said that cooperative farming, and, as a result of that, the quick growth of the income of farmers, could not have taken place in a 'legal manner'. The prevailing political atmosphere is very well characterised by a contemporary sociologist: 'If a cooperative brings poor results that is suspicious. If it brings good results, it is even more suspicious.'⁵⁹ Following this preconception, the indictment was formed quite quickly, but collecting the evidence was a much slower process. This was why they had tried to get the defendants to make a full confession. Many cooperative leaders told me about the measures taken in the course of an investigation. Some-

times it was the lawyer designated by the court who had tried to convince them, in some other cases it was the undercover fellow prisoner.

There had been numerous examples of injustice also in the judicial proceedings. Witnesses for the defence had barely been produced. Nevertheless, what is far more serious is that by modifying the penal code, they created subtle ways for the influence of judicial subjectivity, and consequently, that of higher politics, to prove effectual.

To better understand the enforcement of national policy, let us see an example from one of the earliest cases. Since the court in the first instance had not yet sensed the new guidelines accurately, the attorney general had to make a clear rectification in his appeal: 'The county court was clearly mistaken by considering the defendants' actions to be in the interest of the membership of the cooperative, thus mitigating circumstances. This is an obvious misinterpretation, not only in a judicial, but also in an economic sense. Highlighting group interests by dishonest means is far from being an isolated phenomenon in our country.⁶⁰ And let us now see a passage from the sentence of the Supreme Court that clearly indicates the attorney general's influence:

„The principal defendant, as well as the persons accused of the second and third order had, in their functioning, intended to grant the cooperative profit in unauthorized ways by means that are unacceptable in the system of a social economy, [...]. Acting on alleged or temporary interests of the cooperative at the expense of the people's economy as a whole by misleading the administrative bodies is a serious peril to society even if the perpetrators are not – as in the given case – led by their personal financial interests.”⁶¹

Another peculiarity of the trial mentioned above is that in 1970, when the actions represented in the indictment took place, it was the old penal code that was still in force. By the time the proceedings started, the modified penal code had already been introduced. The prohibition of retrospective effect is, as everyone knows, one of the basic principles of criminal law (*nullum crimen/nulla poena sine lege praevia*). This means that the judgement of a crime must be based on the law prevailing at the time of its commission.⁶² The only exemption from this rule is when the effective law allows a milder judgement than the former law. One of the major characteristics of the new penal code taking effect on January 1st 1972 was exactly an aggravation of the relevant parts of the code. Despite all this, this was the law that

had been applied in these cases. What is even more startling is that there had not been a single protest raised against this judicial practice by the representatives of the administration of justice.

Exploring the fabricated elements of the trials against cooperative leaders, one cannot evade the role of the press. The anti-cooperative campaign was easy to discern in the contemporary organs of press as well as in the public announcements of politicians. As part of this campaign, many cooperative leaders had been discredited in the public long before they had been proved guilty. Beside public newspapers (*Népszabadság*, *Népszava*, *Esti Hírlap*), local papers had joined in the defamation of cooperative leaders. Let us see one among the countless examples:

„Some of the employees had warned the cooperative president that if he kept on running the cooperative as before, he would end up sitting in the prisoner’s box. Managing director A.K., however, did not believe them. “An oversized administration and a rigid system” – he said – “would only decrease the efficiency of management”. We can see clearly now that bribery was one of the major factors of efficiency; the enterprise of this criminal gang had been prospering for quite a long time. The leaders of this cooperative who – according to the indictment – had caused our economy a loss of nearly one million forints, awaited the trial in remand.”⁶³

One more remark is due: this trial had ended with the cooperative president being acquitted.

As a further special feature of the trials that kept dragging on for years, we may add that the courts of the first instance had usually imposed severe punishment on the defendants, up to ten years of prison. Later the Supreme Court, an instance far away from local political bodies, had significantly reduced the penalties.⁶⁴ In many cases the defendants had already served their final prison sentence in remand.

For those cooperative leaders who had been party members, punishment had not ended with the sentence of the court; they had to answer to the party for their deeds, even if they had been proven innocent. According to the opinion of the party leadership, even these people had a moral responsibility. There was a special organisation to conduct punishments within the party, the KEB (*Központi Ellenőrző Bizottság*, in English Central Control Commission), which is still *terra incognita* to researchers.

The main tasks of the KEB were the investigations of disciplinary procedures, accusations and appeals on the one hand, and the analysis of the experiences of party discipline on the other.⁶⁵ The KEB had to inform other leading party organisations about the experiences gathered. Within the period relevant to our study, the Political Committee discussed the comprehensive report of the KEB on April 6th 1972.⁶⁶ Due to the resolution adopted, party disciplinary procedures became progressively more stringent and steady; in certain regards they had even gone beyond juristic means.

In the course of my research I have managed to unveil some more 'subtle' kinds of pressure and intimidation in the so-called 'soft dictatorship'. As it showed, the importance of the KEB and its subordinate bodies had progressively grown from the beginning of the 1970s onward. Contradicting the party rules which said that the KEB had to be elected by the party congress and had to be responsible to the party congress as well, it soon turned out that its entire function depended in fact on the Political Committee and its decisions. This is also confirmed by the fact, that the head of the KEB had regularly taken part in both Central Committee and Political Committee sessions without being a member of either.⁶⁷

The functioning of the KEB went far further than the mere control of the moral conditions of the party membership. With frequent disciplinary procedures and expulsions it had created an atmosphere of permanent threat. They had, in fact, enforced perfect alignment with centrally brought decisions. What is more, they had become entwined with the bodies of people's control and the attorney's department on various levels, having information sent back and forth in both directions. The KEB had actually enabled the assertion of the altered conception of the New Economic Mechanism through the PCCs, the attorney's department and the courts with special regard to the decisions concerning the agricultural sector.

Conclusion

Aggravations, the withdrawal of resources, the increased outward intervention in their functioning, the enforced fusion of cooperatives as well as the ongoing slander of successful cooperative leaders was followed by unfavourable consequences that appeared within a few years. The spectacular decline in household produce in 1973 and the loss in subsidiary activity within the cooperatives affected the food

supply very badly. Since the legitimacy of the Kádár-regime had largely depended on the fulfilment of the policy of living standards, the party leadership started to gradually revoke the former restrictive measures from the middle of the 1970s onward, they had slackened the aggravations. These measures were motivated not only by the aforementioned social and political considerations, but also by the impact of the oil crisis.⁶⁸ Due to a sudden rearrangement of the pricing conditions of the international market, the national budget was in need of agrarian exports as a certain way of obtaining foreign currency.

The decision of the Political Committee of the MSZMP, brought in February 1976, as well as a number of subsequent governmental and departmental orders on the situation and the possible extension of household plots showed a return of pragmatic policy.⁶⁹ The session of the Central Committee held on March 15th 1978, which had been entirely devoted to the problems of agricultural policy, was of even greater significance.⁷⁰

There is one contribution to this discussion that I would like to accentuate: the one made by Lajos Fehér, one of the creators of the Hungarian agricultural model. He was a man who had always felt responsible for the situation of agriculture and farmers, no matter what position he held at the given time. He sharply criticized the political trials against the leaders of the cooperatives: „[...] for about five or six years a so-called criminal campaign has been waged against agricultural cooperatives. There has been a great number of newspaper articles indicating that the cooperatives had become a regular breeding ground of economic crimes and abuses”.⁷¹ He mentioned an investigation by representatives of the Department of Justice and the Ministry of the Interior on crimes against social property during the period between 1968 and 1975. As the investigation had shown, the proportion of such crimes was 20% concerning the entire national economy and only 11% concerning agricultural cooperatives. The investigation had also shown that three-quarters of all crimes against cooperatives had been committed by persons outside the cooperative (e.g. sales clerks) and not cooperative members. At the end of his speech Lajos Fehér made a suggestion that the Central Committee should set up a special committee in order to investigate who had been responsible for the anti-cooperative campaign. He also suggested that this committee should initiate the rehabilitation of the defamed leaders of cooperatives.

None of the members of the session responded to this contribution. The committee proposed by Lajos Fehér had never been set up. Nobody had ever investigated the financial loss the campaign against co-operatives had caused the economy, nor the moral damage of cooperative leaders and their families as well as the entire agricultural sector had to suffer as a result of the show trials.

The assault on agricultural cooperatives also shows a basic limitation of the New Economic Mechanism. The reform had been based on the idea that economy, politics and ideology were separable. When it turned out that the changes initiated would overstep the bounds of the economy and set off a process of social reorganisation inconsistent with the prevailing ideological principles, dogmatic forces intervened in the reform process. It did not matter that cooperatives had, in the meantime, become the most successful sector of agriculture, nor did it count that the cooperatives had in fact been striving for efficiency, more profit and market orientation – the assault had, in any case, been launched.

To make things even worse, this restorative process came about exactly during a period when the challenges of the world economy – the abrupt price jump following the oil crisis – would have required efficiency more than ever. The slackening of the reform process, and consequently, the assault on agricultural cooperatives had impaired the adaptability of the entire national economy.

Notes

¹ For more on this period in English, See: Berend, T. I. & Ránki, Gy., *The Hungarian Economy in the Twentieth Century*. Sydney & London 1985; Izsák, L., *A Political History of Hungary 1944–1990*. Budapest 2002; Romsics, I., *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest 1999; Swain, N., *Hungary. The Rise and Fall of Feasible Socialism*. London & New York 1992; Tőkés, L. R., *Hungary's Negotiated Revolution. Economic Reform, Social Change and Political Succession, 1957–1990*. Cambridge 1996.

² *Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen*. Budapest 1996, 200.

³ *A lakosság jövedelme és fogyasztása 1970–1987*. Budapest 1988.

⁴ For more detailed information on the New Economic Mechanism, see: Berend, T. I., *A magyar gazdasági reform útja*. Budapest 1988, 264–306; Hare, P. G., Radice, H. K., Swain, N. (eds), *Hungary: A Decade of Economic Reform*. London 1981; *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése, 1954–1978. A szoci-*

- alista gazdaság mechanizmusának kutatása. Ed. by Szamuely, L., Budapest 1986, 9–56.; Pető, I., 'A gazdaságirányítási mechanizmus és a reform megítélésének változásai a hatvanas évek közepén', *Medvetánc*, 1986/4 – 1987/1, 63–100.; Vígvári, A., 'A magyar gazdasági reformfolyamat néhány kérdéséről', *Múltunk*, 1991/4, 103–125.
- ⁵ Varga, Zs., 'Agriculture and the New Economic Mechanism', in Anssi Halmesvirta (ed), *Hungarologische Beiträge 14. Kádár's Hungary – Kekkonen's Finland*. Jyväskylä: Jyväskylän University 2002, 201–217.
- ⁶ Lőkös, L., 'Tendenciák és párhuzamokj a külföld és Magyarország agrárfejlődésén', in Orosz I., Für L., Romány P. (eds), *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok*. Budapest 1996, 742–759.
- ⁷ Cooperative members fulfilling the annual amount of work had been entitled to have a household plot of 1 kh (=2471 acres). Before 1967 this had applied to only one cooperative member in a family, after 1967, this restriction was revoked. The main functions of household plots were subsistence farming, as well as the securing of an additional income source.
- ⁸ Juhász, J., *A háztáji gazdálkodás mezőgazdaságunkban*. Budapest 1980.
- ⁹ Varga, Zs., *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Budapest 2001, 82–103.
- ¹⁰ Berend, T. I., 'A magyar reform sorsfordulója az 1970-es években', *Valóság* 1 (1988); Földes, Gy., *Hatalom és mozgalom (1956–1989)*. Budapest 1989, 97–126; Huszár, T., *Kádár János politikai életrajza (1957. november–1989. június)*. Budapest 2003; Szakács, S., 'A reform kérdése és a termelés', *Agrártörténeti Szemle* 1–4 (1989); Szamuely, L., 'Szándékok és korlátok' (Töprengés Berend T. Iván tanulmányának olvasása közben.) *Valóság* 5 (1988).
- ¹¹ The research leading to this article was supported by the Hungarian Scientific Fund (F 32854).
- ¹² Kádár, J., *A szocialista Magyarországért*. Budapest 1972, 342.
- ¹³ Pető, I. & Szakács, S., *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. (Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945–1968)*. Budapest 1985. 155–156, 168–169, 198–199.
- ¹⁴ At this time, Béla Biszku was the 'second man' in the party leadership, Zoltán Komócsin was the Secretary of Foreign Affairs in the Central Committee of the party and Sándor Gáspár was the head of the SZOT (Szakszervezetek Országos Tanácsa = Central Council of the Hungarian Trade Unions).
- ¹⁵ In the distribution of enterprisal profit there had been three different categories: top managers could receive 80%, managers 50%, workers and employees 15% of their annual income as profit. Top managers had received 10 to 12 times more profit than workers.
- ¹⁶ MOL, M-KS-288. f. 15/164. ö.e. Előterjesztés a Gazdaságpolitikai Bizottság részére a nagyvállalati szervezet továbbfejlesztéséről.
- ¹⁷ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1967–1970*. Budapest 1974, 373–375.

- ¹⁸ Lajos Fehér in many of his speeches paid attention to these problems. See: Fehér, L., *Agrár- és szövetkezeti politikánk 1965–1969*. Budapest 1970.
- ¹⁹ Ungvárszki, Á, *Gazdaságpolitikai ciklusok Magyarországon, 1948–1988*. Budapest 1989, 49–60.
- ²⁰ These debates can very well be retraced in the reviews *Társadalmi Szemle*, *Pártélet*, as well as the daily paper *Népszabadság*.
- ²¹ MOL, M-KS 288.f. 15/ 168. ő.e.; 188. ő.e.; 203. ő.e.; 224. ő.e.;
- ²² All this can very well be retraced from the documents of the Party Committee of Budapest from 1970 to 1972, since a significant part of the large factories was located in Budapest. Budapest Főváros Levéltára (=Budapest City Archive, hereafter: BFL, XXXV (1) a/3/101. ő.e; 106. ő.e.; 107. ő.e.; 110. ő.e.; 111. ő.e.
- ²³ Földes, Gy., *Kötélhúzás felsőfokon. Kádár és Brezsnyev*, in: *Ki volt Kádár?* Budapest 2001, 109–111; Tőkés, R, *A kialakult forradalom*. Budapest 1998, 107–112.
- ²⁴ MOL, M-KS-288. f. 5/575. ő.e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1972. február 22-én tartott üléséről.
- ²⁵ MOL, M-KS-288. f. 4/119-120. ő.e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1972. november 14–15-én tartott üléséről.
- ²⁶ Some of the politicians committed to the reform process were: Rezső Nyers (Secretary of the Central Committee, Economic Affairs), Lajos Fehér (Vice Prime Minister), Jenő Fock (Prime Minister). These politicians were shelved only later, in 1974–1975.
- ²⁷ Berend T. I., *A magyar gazdasági reform útja*. Budapest 1988, 328–331.
- ²⁸ MOL, M-KS 288. f. 5/563. ő.e. A KB Gazdaságpolitikai Osztály jelentése a PB részére a termelőszövetkezetek nem mezőgazdasági jellegű tevékenységéről. (3. September 1971.)
- ²⁹ Zsuffa, E., *A termelőszövetkezetek kiegészítő tevékenységének továbbfejlesztése*. Budapest 1972, 26–49.
- ³⁰ 41/1971. (XII. 14.) sz. Korm. rendelet a szövetkezetek gazdasági tevékenységének köréről, in *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye*, 1971. Budapest 1972, 64–66.
- ³¹ 1048/1971. (XII. 14.) sz. Korm. határozat a mezőgazdasági termelőszövetkezetek nem mezőgazdasági jellegű tevékenységéről, in *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye*, 82–85.
- ³² MOL, M-KS 288. f. 15/167. ő. e. Jegyzőkönyv a Gazdaságpolitikai Bizottság 1969. október 6-i üléséről.
- ³³ MOL, M-KS 288. f. 5/563. ő.e. Előterjesztés a Politikai Bizottság részére: Az 1972. évi népgazdasági terv és a költségvetés irányelvei (November 1971).
- ³⁴ MOL, M-KS 288. f. 5/563. ő.e. A Politikai Bizottság 1971. szeptemberi határozata a termelőszövetkezetek nem mezőgazdasági jellegű tevékenysége állami szabályozásának alapelveiről.
- ³⁵ MOL, M-KS 288. f. 15/. ő. e. 204. ő.e.; 224. ő.e.
- ³⁶ This is the expression I am going to use for the sake of simplicity.
- ³⁷ *A magyar állam szervei, 1950–1970*. Budapest, 1993. p. 373.

- ³⁸ MOL, XVII-2-a 5. tétel 9. d. Jegyzőkönyv az 1970. január 30-i KNEB-ülésről.
- ³⁹ KNEB, XVII-2-a 22. tétel I. sorozat 2.d. 1970–1977. Havi tájékoztatók a népi ellenőrzés szervei által indított téma és célvizsgálatokról.
- ⁴⁰ KNEB, XVII-2-a 19. tétel Területi népi ellenőrzési bizottságok iratai.
- ⁴¹ MOL, XVII-2-a KNEB 5. tétel 9. d. Jelentés: A közös vagyon védelmének helyzete az ügyvitel, számvitel és az elszámolások területén a mezőgazdasági termelősövetkezetekben. (19. January 1970.)
- ⁴² MOL, XVII-2-a KNEB 7. tétel I. s. 25. d. Jelentés a népi ellenőrzés szervei által 1972-ben kezdeményezett fegyelmező jellegű büntetésekről. (16 January 1973.)
- ⁴³ MOL, XVII-2-a 6. tétel III. sorozat 3. d. A megyei elnökök számára tartott értekezlet anyaga. (14 December 1971.) pp. 13–14.
- ⁴⁴ KNEB, XVII-2-a 22. tétel I. sorozat 2.d. 1970–1977. Havi tájékoztatók a népi ellenőrzés szervei által indított téma és célvizsgálatokról.
- ⁴⁵ Ibid.
- ⁴⁶ MOL, M-KS 288. f. 5/522. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1970. július 14-i üléséről.
- ⁴⁷ MOL, M-KS 288. f. 7/386. ö.e. A KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztály jelentése a Titkárságnak az igazságügyi jogszabályok előkészítésének állásáról.
- ⁴⁸ Magyar Közlöny 85 (1971).
- ⁴⁹ Wiener, A. I., A gazdasági vezetők büntetőjogi felelőssége. Budapest 1974, 17–57.
- ⁵⁰ Erdős, E., A pazarló gazdálkodás az új gazdasági mechanizmus viszonyai között, Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle 12 (1967).
- ⁵¹ Wiener, A. I., A pazarló gazdálkodás jogi szabályozásáról, Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle 12 (1973).
- ⁵² Népszabadság, 3. November 1971.
- ⁵³ Bírók Lapja 6 (1971).
- ⁵⁴ For the most characteristic types of these trials see: MOL, XX-5-d-110/1974 (4.d.), XX-10-e-20.065/1974 (388.d.) P. J. és társai periratai; XX-5-d-114/1976 (3.d.), XX-10-e-22.649/1975-76 (465.d.) Sz. J. és társai periratai; XX-5-d-741/1974 (26.d.) Cs. F. és társai periratai; XX-5-d-1250/1977 (37.d.), XX-10-e-22.278/1977 (539.d.) G. J. és társai periratai; XX-5-d-361/1973 (5.d.), XX-5-d-143/1974 (5.d.) K. M. és társai periratai; XX-10-e-22.098/1973 (379.d.) V.K.I. és társai periratai; XX-5-d-981/1979 (29.d.) B. I. és társai periratai.
- ⁵⁵ For more on the cooperative leaders, see: Simó, T., A termelősövetkezeti elnökök társadalmi mobilitása. Budapest 1975; Pünkösti, Á., Kiválasztottak. Budapest 1988.
- ⁵⁶ Interview with István Szabó (former head of National Council of Agricultural Co-operatives). Budapest, 6 May 2000.
- ⁵⁷ MOL, XX-10-e-22.098/1973 (379.d.) V. K. I. és társai periratai.
- ⁵⁸ Pünkösti, Á., Vasalt ruha mángorolva. Budapest 1989, 22.
- ⁵⁹ Zám, T., Bács-Kiskunból jövök. Budapest 1973, 185.
- ⁶⁰ MOL, XX-10-e-20.065-1974 P. J. és társai periratai.
- ⁶¹ MOL, XX-5-d-110-1974 (4.d.) P. J. és társai periratai.

- ⁶² Nagy, F. & Tokaji, G., *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest 1998, 49–50.
- ⁶³ *Esti Hírlap*, 26. October 1976.
- ⁶⁴ MOL, XX-5-d-981/1979 (29.d.) B. I. és társai periratai; XX-10-e-22.098/1973 (379.d.) V. K. I. és társai periratai; XX-5-d-1250/1977 (37.d.) G. J. és társai periratai.
- ⁶⁵ *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. Ed. Nyíró, A. Budapest 1989.
- ⁶⁶ MOL, M-KS 288. f. 5/578. ő.e. A KEB állásfoglalása a pártvizsgálatok és a pártfegyelmi vizsgálatok néhány elvi és módszerbeli kérdéséről; a PB levele e tárgyban a pártszervezetekhez.
- ⁶⁷ *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*, 266–267.
- ⁶⁸ Földes, Gy., *Az eladósodás politikatörténete, 1957–1986*. Budapest 1995, 77–109.
- ⁶⁹ MOL, M-KS 288. f. 5/684. ő.e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1976. február 10-ei üléséről.
- ⁷⁰ MOL, M-KS 288. f. 4/154. ő.e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1978. március 15-ei üléséről.
- ⁷¹ *Ibid.* p. 95.

Uusi Unkarin historia suomalaisille – viimeinkin

Anssi HALMESVIRTA–Petteri LAIHONEN

”Suomalaiset ovat toki kiinnostuneet Unkarista ja huomaan heidän usein pitävän unkarilaisista. Suomalaiset tuntevatkin meidät jotenkin. Olisi kuitenkin ehkä helpompaa tulla tähän työhön [Unkarin tiede- ja kulttuurikeskuksen johtoon] jos he eivät tietäisi meistä mitään. Nimittäin siinä, mitä he ’tietävät’ meistä on paljon pinnallista ja kliseistä.” (Éva Pap, Népszabadság 6.11.2004).

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura julkaisi viime marraskuussa kauan odotetun Unkari-yleisteoksen.¹ Se jatkaa niiden puolijuhlallisen ulkoasun saaneiden teosten sarjaa, jossa ovat ilmestyneet vastaavat esitykset muun muassa Karjalasta, Inkeristä, Lapista ja Virosta. Sarjan tarkoituksena on ollut verrattain laajasti ja yleistajuisesti esitellä myös ’sukukansojemme’ maita, kieltä, historiaa ja kulttuuria nykytietämyksen ja uusien tulkintojen valossa ilman aiemmin näyttökulmaa enemmän tai vähemmän vääristänyttä itsesensuuria ja ideologisia vääristymiä. Unkari-kirjan ilmestyminen ajoittui sopivasti samalle vuodelle, kun maa liittyi Euroopan Unioniin ja sen siis voisi odottaa hyvin palvelevan sellaista lukevaa yleisöä, joka on kiinnostunut maan vaiheista itäisessä Keski-Euroopassa. Tietoa Unkarin EU-integraatioprosessista tosin saa etsiä muista lähteistä, sillä sitä ei ole teokseen ehditty sisällyttää.

Lähimmän vertauskohteen Unkari-kirjalle luo Seppo Zetterbergin vuonna 1995 toimittama Viro-teos. Nämä lähes neljäsataasivuiset nitteet ovat päällisin puolin jokseenkin samanlaiset, ja eräs yhteinen piirre pistää heti silmään: vaikka niillä on kaunis, historiallisesta litografiasta editoitu päällyslehti ja isokokoisen kovakantisen teoksen arvo-

¹ Unkari. Maa, kansa, historia. Toim. Juhani Huotari ja Olli Vehviläinen. Helsinki: SKS, Gummerus, 2004.

kas ilme, kumpaisenkin kuvitus on tylyn mustavalkoinen, mikä on erityisen valitettavaa Unkarin osalta, sillä esimerkiksi sen keskiajan ja renessanssin upeat dokumentit ja taideteokset näyttäivät nyt kalsean harmailta. Eikö tällaisten historiateosten kuvituksiin olisi voinut uhrata edes värikuvaliitteen verran enemmän? Puolustukseksi on tosin heti todettava, ettei unkarilaisilta kustantajilta ole liennyt Unkarissa ilmestyneille Suomen historioille edes mustavalkoista kuvitusta.

Sisällöllisesti Viro ja Unkari-teokset ovat yllättävän erilaiset ja Viro-teoksen eduksi. Vaikka Unkari-teoksen, toisin kuin Viroa koskevan, otsikossa ei kulttuuria erikseen pääteemana mainitakaan, johdannossa sitä kuitenkin luvataan historian rinnalla kunnolla annostella. Mutta kun Viro-teos esittelee monet kulttuurin osa-alueet kansankulttuurista korkeakulttuurin eri muotoihin, suomalaiselle virolaista vieraampi unkarilainen kulttuuri tulee Unkari-kirjassa kaikkimensä käsitellyksi vain historiallisten katsausten lyhyissä väli- ja loppujaksoissa ja joissain kuvateksteissä, ja erityisesti uusimman ajan ja lähihistorian kulttuuri-ilmiot jäävät poliittisen ja taloudellisen kehityksen jalkoihin.

Syynä Unkari-kirjan painottumiseen poliittiseen historiaan on sekin, että keskeisen historiallisen annin kirjoittajat ovat poliittisen historian tutkijoita, johtotähtenään emeritus professori Olli Vehviläinen, filosofian lisensiaatti Juhani Huotari ja maisteri Tenho Takalo vanaveudessaan. Opetusneuvos Olli Lampisen harteille on jäänyt Unkarin naapurivaltioissa elävien unkarilaisvähemmistöjen kohtalo ja fennougristi, professori Johanna Laaksolle Wienistä unkarin kielen esittely. Ymmärrettävää on, että kun viimeisestä suomenkielisestä Unkarin historian yleisesityksestä on kulunut niinkin kauan kuin 68 vuotta, monet sen tapahtumat ja ilmiöt vaativat kokonaan uuden selityksensä ja lähihistoria itse asiassa ensimmäiset historiankirjoittajansa. Kysymys on paljon vanhojen käsitysten oikaisemisesta ja kokonaan uuden tiedon kokoamisesta ja jakamisesta. Tehtävä on siis ollut haastava varsinkin, kun unkarilaisten historioitsijoiden piirissä vallitseva, järjestelmänvaihdon jälkeinen politisoituminen on poikanut yhtä monta tulkin-taa kuin on johtavia puolueita ja akateeminen historiankirjoitus on joutunut kilpailemaan populistisen historian yltäarjonnan kanssa. Miten siis kuoria suomalaisille lukijoille tutkimuksen kerma päältä?

Kirjoittajat ovat turvautuneet pääasiassa uusiin, joskaan ei aivan uusiimpiin, enimmäkseen unkarilaisiin tutkimuksiin ja yleisesityksiin, mikä valinta on lähtökohtaisesti siinä mielessä oikeutettu, että paikallisten tutkijain voi olettaa tuntevan oman maansa historian paremmin

kuin ulkopuolisten, vaikka huomattavia poikkeuksia löytyy varsinkin Saksasta ja Itävallost². Varsinkin uusimman ja lähihistorian artikkeleiden lähdeluetteloihin olisivat kuuluneet unkarilaisten itsensä julkaisemat englanninkieliset dokumenttijulkaisut, kuten esimerkiksi vertailun vuoksi suomalaisia kiinnostavat Unkarin valvontakomission paperit³, uusin vieraskielinen tai unkarista käännetty dokumentoitu tutkimus⁴ sekä 1900-luvun historian dokumenttikokoelma⁵. Samoin voidaan kysyä, olisiko nuoremman, länsimaisen historiankirjoituksen moderneja virtauksia kiinteämmin seurailevan unkarilaisen tutkijapolven uusimpia tulkintoja voitu käyttää hyväksi. Erityissijan olisi varauksetta ansainnut Ignác Romsicsin neutraali *Hungary in the Twentieth Century*⁶ ja mukaan olisivat eittämättä kuuluneet – vai eivätkö ehtineet? – uutta sosiaalihistoriaa edustava Tibor Valuchin *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*⁷ sekä Unkarin maatalouden historian juhlateos *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*⁸. Unkarilaisten uusin kronikka⁹ olisi myös voinut tarjota maukkaita höysteitä välillä kuivakkaan poliittiseen historiaan. Yleisemmin ottaen uusimman tutkimuksen avulla olisi monissa kysymyksissä kansainvälinen aspekti ja Unkarin vertailu muun muassa lähinaapureihin ja/tai toisiin Neuvostoliiton satelliitteihin sekä maan asema toisen maailmansodan jälkeisessä suurvaltapoliitikassa – pelinappulana ja pelissä liikkumatilaa hakevana – tullut paremmin yleispoliittisella tasolla ymmärretyksi. Kulttuurihistorian puutteista on vielä erikseen mainittava, että vaikka Unkarin tuhatvuotisen historian loistelas juhlinta (*Millennium*, 1896) ja

² Ks. esim. vuosien 1848–49 vallankumouksen osalta: Die ungarische Revolution von 1848/49. Hrsg. Holger Fischer. Hamburg: Krämer, 1999.

³ Documents of the Meetings of the Allied Control Commission for Hungary 1945–1947. Eds. István Vida–Bendegúz Gergő Cseh. Budapest: MTA Jelenkorkutató Bizottság, 2000.

⁴ Erityisesti definitiivinen The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents. Eds. Csaba Békés, Malcolm Byrne, János M. Rainer. Budapest: CEU Press, 2002.

⁵ Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999, I–II. Szerk. Romsics, Ignác. Budapest: Osiris Kiadó, 2000.

⁶ Romsics, Ignác: Hungary in the Twentieth Century. Budapest: Osiris, 1999.

⁷ Valuch, Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest: Osiris, 2002.

⁸ Estók, J.–Fehér, Gy.–Gunst, P.–Varga, Zs.: Agrárvilág Magyarországon 1848–2002. Budapest: Argumentum Kiadó, 2003.

⁹ A magyarok krónikája. Szerk. Glatz, Ferenc. Gütersloh: Officina Nova, 1996.

sen ideologinen tausta tuleekin teoksen keskivaiheilla hyvin analysoiduksi, aikakauden merkittävät taiteelliset saavutukset jäävät valitettavan vähälle huomiolle. Olihan unkarilaisilla taiteilijoilla ja arkkitehteillä kiinteitä yhteyksiä myös Suomen taiteen kultakauden mestareihin.¹⁰

Takalon osuus Unkarin esihistoriasta Wienin kongressiin saakka edustaa vankkaa, traditionaalista ja unkarilaisvaikutteista historiaa. Päärooleissa esiintyvät dynastiat, kuninkaat ja muut ruhtinaat toisensa perään ja yhteiskunnan tuottavien säätyjen ja maaorjien osaksi jää raataa resurssit lähes jatkuvan sodankäynnin tarpeisiin. Historiallisen Unkarin asema kristikunnan etuvartiona ensin Turkkia, myöhemmin Lännen 'edistuksen' ja Idän 'takapajuisuuden' välissä, on tekstissä läpi-lyövä teema. Eurooppalaista sivistystä puolustava missio korostuu myös Takalon siellä täällä mainiosti esille nostamassa unkarilaisessa historiankirjoituksessa. Keskiajalla synnytetty hunni-legenda yhdistettiin aina uudelleen poliittiseen historiaan, kun haluttiin luoda kuva Unkarin keskiaikaisen kuningaskunnan jatkuvuudesta aina 1900-luvulle. Vaikka Mohácsin tappion jälkeen Unkarin 'kohtaloksi' tuli, "ettei se voinut enää koskaan olla suuri", tuon suuruuden muiston vaaliminen ja sen jonkin asteinen palauttaminen pysyivät unkarilaisten päätavoitteina vielä revisionistisen ulkopoliitiikan kaudella, 1920–1930-luvuilla. Näistä illuusioista ja niiden seurauksista saivat unkarilaiset, niin kuin unkarilaistamispoliitiikan kouriin joutuneet vähemmistökansallisuudetkin, myöhemmin tavattomasti kärsiä.

Jos kohta Takalon esitys onkin välistä dynastisen politiikan intrigien kirjaamista eivätkä hänen otteessaan juurikaan tunnu historian revision (mentaliteettihistoria, mikrohistoria ja uusi aatehistoria) vaikutukset, se kuitenkin onnistuu luomaan historian eri osa-alueita detaljoidusti valottamalla kattavan ja jäntevän kokonaiskuvan. Mieltä kiinnittävät yleistyksiset niin talous-, sosiaali-, kulttuuri-, kuin kirkkohistoriastakin pääsevät esiin poliittisen kehityksen päälinjojen takaa. Saamme muun muassa tietää, miten Unkari oli ennen Amerikan löytämistä Euroopan suurin kullan ja hopean tuottaja, miten sen väestöstä 1700-luvun alussa oli 4/5 maaorjia, miten renessanssi kukoisti legendaarisen Mátyás -kuninkaan aikana ja miten Unkari oli uuden ajan alussa tunnustuksellisesti yllättävän kirjava maa. Takalon paikoittain tyylikkään ja vivahteikkaan kerronnan rinnalla on harmillista nähdä, miten eritasoisia teoksessa merkittävää lisätietoa

¹⁰ Ks. Finnmagyar. Suomen ja Unkarin taidesuhteet 1900–1920. Helsinki: Gallen-Kallela Museo, 2004.

antavat kartat ja kaaviot ovat. Selkeydessään ja informaatioarvoltaan paikkaansa puolustaa hyvin sivun 51 kartta Unkarin taloudesta 1300-luvulla, mutta sivun 41 kaavio feodaaliyhteiskunnasta ja erityisesti sivun 62 kuvio Budasta ja Pestistä keskiajalla vaativat jo suurennuslasin käyttöä. Toimittajien lienee lopulta ollut vaikea huomata ja korjauttaa tällaisia yksityiskohtia ja heidän teknisen työnsä jälki on kaiken kaikkiaan varsin hyvää, sillä erityyppisiä pikkuvirheitä ei löytynyt häiriöksi asti.

Tultaessa ajanjaksolle Wienin kongressista ensimmäiseen maailmansotaan ja kaksoismonarkian hajoamiseen, tekstin rytmi muuttuu Huotarin käsissä kiivaammaksi. Taloudellista kehitystä kuvaavassa luvussa mukaan pyrkivät myös poliittiset voimat, ja talous ja politiikka alkavat marssia rinta rinnan välillä epätahdissakin, ja kun joukkoon on pitänyt mahduttaa vielä otteita kulttuurihistoriasta, tematiikka alkaa sekoittua ja kokonaisuuden hallinta lipsua. Tästä huolimatta Huotari onnistuu jätävän yleisvaikutelman luomisessa, mitä tukevat sellaisetkin Unkarin 1800-luvun alun yhteiskunnallista tilannetta koskevat yleistyksen kuin ”maata hallitsivat suurtilalliset ja kirkkoruhtinaat, jotka keräsivät ylläiseen elämäntapaansa tarvittavat varat lähinnä alustalaisten päivätöistä” (s.133). Modernia marxilaista tyyliä lähennellen historian liikuttajiksi esittäytyvät yhteiskuntaluokkien väliset, monesti alkuunsa tukahdutetut konfliktit ja ’alistavien’ valtarakenteitten voima, mikä tukki tiet ’välttämättömiltä’ reformeilta. Huotarin ansioksi on luettava, ettei hän suinkaan ole kritiikittömästi perinteisten unkarilaisten tulkintojen kannalla, minkä huomaa silmiinpistävästi muun muassa siitä, että hän nimittää sekä vuosien 1848–49 epäonnistuneen vallankumouksen seuraamuksia että kylmää sotaa käsittelevässä jaksossaan vuoden 1956 kansannousun jälkeistä restauraatiovaihetta ”kurinpalautukseksi” unkarilaisille.¹¹ Yleisemminkin Huotari karsastaa unkarilaiselle nationalismille ja sen historiankirjoitukselle edelleen ominaisia myötätunnon osoituksia ”herkälle kansallistunnonle” ja itsekkäille kansallisille pyyteille. Hän ei liioin piirrä kovin myönteistä kuvaa unkarilaisten toissa vuosisadan vaihteen ”megalomaniasta”, mikä näkyi selvimmin Unkarin suurvalta-myytin ja unkarilaisten rodullisen ’ylemmyyden’ – jopa arjalaisiin verrattuna! – propagoimisena sekä vähemmistökansallisuuksia vastaan suunnattuna assimilaatiopolitiikkana, jonka eräs varhainen suuntaus oli myös 1870-luvun

¹¹ Vrt. Huszár, Tibor–Szabó, János: Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962. Budapest: Zrínyi, 1999.

puolivälissä Unkarissa majailleen Antti Jalavan merkille panema *grünwaldismi*. Tällaisen valtionationalismin kanssa Huotari loihtii tehokkaan kontrastin huomauttamalla lakonisesti 'onnellisten rauhan aikojen' (1867–1914) sosiaalisten ongelmien – vuonna 1900 luvultaan 4,5 miljoonaisen maaseutuköyhälistön rikkumaton puutteenalaisuus, massasiirtolaisuus, teollisuustyöväen ahdinko, kaupunkikurjaliston synty ja kasvu – tultua maassa lakaistuksi maton alle. Tästä laajasta ongelmakentästä ja erityisesti sen demografiasta olisi mieluusti tullut valaistuksi syvemmältäkin.¹²

Merkillepantavaa Huotarin kirjoittamassa jaksossa on, miten hän välttää ottamasta selvää kantaa eräisiin kiintoisiin historiallisiin kiistakysymyksiin, joista on kansainvälisestikin väitelty. Vai onko ne hänelle itsestäänselvyyskiä? Otettakoon tässä vain pari esimerkkiä. Unkarin modernisaation vakavat ongelmat Huotari kyllä nostaa esiin, mutta ei vastaa siihen helposti mieleen tulevaan kysymykseen, miten Unkari niistä ylipäänsä selvisi. Jotkut länsimaiset tutkijat, muiden muassa Alan Sked ja Roger Price, korostavat valtion ja kirkon liittoa kaksoismonarkian alamaisten sosiaalistamisessa uskonnollisperusteisen kasvatuksen ja koulutuksen avulla, Huotari puolestaan mainitsee kansanvalistuksen hitaan etenemisen melkein pä ohimennen. Kysymys Unkarin vallankumouksen ja vapaussodan vertailukelpoisuudesta 'hullun vuoden' muihin eurooppalaisiin vallankumouksiin ei sekään nouse Huotarin tekstissä mitenkään esille, eikä lähde kiistelemään, mistä syistä kaksoismonarkia ensimmäisen maailmansodan jälkeen romahti, vaan selitystehtävä jää Vehviläiselle, jonka osaksi on langennut kirjoittaa Unkarin maailmansotien välisestä ajasta.

Vehviläisen ratkaisu hajoamisongelmaan on pohjimmiltaan aatteellispoliittinen: kansallisuusaatteen poliittinen toteutuminen – kaksoismonarkian 'perillisten' itsenäistyminen – oli Itä- ja Keski-Euroopassa pitkäkestoinen prosessi. Sen kiihokkeena oli kaksoismonarkian valtaeliitin ja erityisesti sen "kansalliskiihkoisen" unkarilaisen osan "sokeus" sekä vähemmistöjen pyrkimyksille että talouden ja yhteiskunnan ratkaisuja vaativille ongelmille. Kuitenkin vasta katastrofin ollessa käsillä vuonna 1918 kansallisuuksien itsenäisyysvaatimukset todella aktualisoituivat. Alan Skedin kiistanalaisessa teoksessaan *The*

¹² Uusin tematiikkaa käsittelevä yliopistollinen käsikirja on Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely, András. Budapest: Osiris Kiadó, 2003.

*Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815–1918*¹³ esittämä näkemys ensimmäisen maailmansodan sotilaallisen tappion romahduttamisvaikutuksesta ei täten saa Vehviläisen täyttä tukea eikä kyseinen teos ole hänen lähdeluettelossakaan, vaan hän on lähes samoilla linjoilla kuin Romsics *Hungary in the Twentieth Century*-teoksessa: hajominen oli 1800-luvun alkupuolella alkaneen nationalismin ”orgaanisen kasvuprosessin aiheuttama looginen seuraus” (s. 81). Tyypillisen konservatiivinen, vankalta kuulostava selitys. Mutta miten oli Habsburg -valtakunnan finanssien ja taloudellisen tilan laita?

Vehviläisen tehtävä on Takalon ja Huotarin vastaaviin verrattuna kiitollisempi: kuljettaa Unkaria katastrofista toiseen ja löytää ’toiseen’ joutumiselle looginen selitys. Toisen maailmansodan lopputulosta Unkarin kannalta pohtivalta sivulta 236 luemme: ”Unkarin kohtalon määräsi sen maantieteellinen asema” Saksan ja Neuvostoliiton intressipiirien rajoilla ja Lännen ulottumattomissa. Ironista on, että juuri tuo onneton asema oli unkarilaisten itsensä mielestä kuitenkin maailman paras, joka sittemmin vuonna 1956 osoittautui Lännelle yhtä luoksepääsemättömäksi kuin Tiibet konsanaan. Jälleen Vehviläisen käsitys käy yksiin uusimpien unkarilaisten tulkintojen kanssa. Toteaahan sotahistorioitsija Szakály Sándor¹⁴ Unkarin jääneen ennen toista maailmansotaa jälleen ”Euroopan ongelmien risteykseen” (s. 136). Kaikkina aikoina sotilaspoliittinen tilanne oli ollut Unkarin kannalta sellainen, että sotaa käytiin sitäkin vastaan. Saadaksean Trianonin sanelurauhan (1920) ’vääryydet oikaistuiksi’ maan johto asettui toisessa maailmansodassa (1941) Saksan rinnalle eikä katastrofin lähestyessä löytänyt – eikä miehitysoloissa olisi lopulta voinutkaan löytää – tietä ulos liittolaisen kuolemansyleilystä. Analogiat Suomen, jopa Ruotsin ratkaisuihin, joita ex-pääministeri István Bethlen sodanaikaisessa Unkarin ulkopoliittikan kritiikissään viljeli, olivat pahasti ontuvia. Hänen tilityksensä ei kuitenkaan ollut kirjallista ilmausta siitä unkarilaisille tyypillisestä ”nostalgisesta historismista”, jonka läpitunkemaksi Vehviläinen tyylikkäästi tiivistäen 1920–30-lukujen Unkarin kulttuuria luonnehtii.

Unkarin toisen maailmansodan jälkeisen rajujen käännteiden – Moskovasta kauko-ohjatusta, kommunistisesta diktatuurista (Rákosin valta-aika) puolidiktatorisen sosialismin (Kádárin valta-aika) kautta kapitalismiin – kuvaamisessa Huotarilla on ollut Unkari-teoksen kirjoitta-

¹³ Sked, Alan: *The Decline and Fall of the Habsburg Empire, 1815–1918*. New York: Longman, 1989.

¹⁴ Szakály, Sándor: *Volt-e alternatíva?* Budapest: Ister, 2000.

jistä vaikein tehtävä. Unkarin, siinä missä esimerkiksi entisen Itä-Saksan, kylmän sodan ajan tapahtumat ovat joutuneet niin ankaran ja värikkään uudelleen tulkinnan kohteiksi, että suomalaisella historioitsijalla on vaikeuksia pysyä perässä. Erityisen kriittisten vaiheiden, kuten 1956 kansannousun, tutkimiseksi on Unkarissa perustettu erityisiä laitoksia, jotka syytävät julkaisuja liukuhihnalta. Monet niistä, kuten juuri 1956-tutkimuslaitoksen tuotteet, on Huotari kylmästi ohittanut ja tukeutunut suhteellisen niukkaankin (33) valikoimaan tutkimuskirjallisuutta ja -artikkeleita. Hänen otteensa on aiempaa (puolue) poliittis-painotteisempi ja sosialistinen kulttuuri jää aina vain sivummalle, vaikka juuri se on joutunut viime aikoina erityisen uudelleen arvioinnin kohteeksi. On toisaalta luonnollista, että puoluehistoria ja kommunistien strategiat ja taktikat korostuvat, olihan Unkari yksipuoluediktatuuri sen jälkeen (1948), kun 'taantumuksen' viimeinenkin linnake, katolinen kirkko, oli pantu ojennukseen. 'Uuden, uljaamman ajan' alku onkin sitten korutonta kertomaa. Ei riittänyt, että varsinaisten sodassa kaatuneitten (115 000) lisäksi unkarilaisia vietiin sotavangeiksi yksin Neuvostoliittoon 600 000, joista 200 000 (!) menehtyi ja että juutalaisia tuhottiin noin 600 000, itse uusi järjestelmä, jonka oikeuslaitoksesta laillisuus kuoli, ryhtyi järjestelmällisesti vainoamaan epäilyttäviä kansalaisiaan. Pelko proletariaatin diktatuurista osoittautui aiheelliseksi. Ihmisiä tuomittiin näytösoikeudenkäynneissä, internoitiin, heitä kytättiin, pakotettiin yhteen jos toiseenkin 'uudistukseen' (sovjetisointi, jättiläismäinen teollistaminen ja maatalouden kollektivisointi) ja kokeiluun. Ja kun osa kansasta sai tästä kaikesta tarpeekseen ja nousi vaatimaan demokraattisempaa sosialismia (1956), yritys tylästi tukahdutettiin, mitä seurasi kádárilaisten puhdistusten ajanjakso (vuoteen 1962), jonka aikana taas jahdattiin, internoitiin ja hirtettiin kansan parhaita aineksia.

Huotarin ripeän kerronnan vaiheilta nousee paljon problemaattisia seikkoja, joista tässä ei ole mahdollista arvioida kuin kolmea. Ensinnäkin voidaan ihmetellä, miksi Huotari antaa loka-marraskuun 1956 vaihteen tapahtumille epiteetin 'kansannousu' eikä käytä monien unkarilaisten ja läntisten tutkijain omaksumaa termiä 'vallankumous'. Koska Huotaria ei asiaa problematisoi, on aihetta kysyä täyttikö 'kansannousu' 'vallankumouksen' ehdot? Vallankumouksellinen tilannehan syntyy silloin, kun hallituksen vastustajat ryhtyvät demonstroimaan kaduilla ja joutuvat siellä vastakkain poliisin ja hallituksen joukkojen kanssa. Tuossa tilanteessa turvautuminen väkivaltaan on lähellä,

eritoten jos sattuu jotain drastista, mikä laukaisee toiminnan. Vallankumous kuitenkin tapahtuu vasta, kun hallituksen joukot kärsivät tappion, mikä puolestaan edellyttää suurten ihmisjoukkojen aktiivista osallistumista aseelliseen kumoustoimintaan. Unkarin 'vallankumous' ei tuohon yhtälöön sovi: siellähän kovan linjan kommunistit ja neuvostojoukot kärsivät vain väliaikaisen tappion palatakseen pian pystyttämään lähes entisenlaisen järjestyksen, mikä onnistuikin suhteellisen helposti. Massat eivät seisseet kumouksen takana. Kuten Romsics uudessa artikkelikokoelmassaan, joka ei ollut kaiketi ehtinyt Huotarin käyttöön, nasevasti toteaa: "Noina kriittisinä päivinä unkarilaisten enemmistö ei ollut barrikadin kummallakaan puolella, vaan halusi yksinkertaisesti pysyä elossa; ylin käsky oli jäädä eloon, ei kuolla sankarina"¹⁵. Vähävoimaisten kumouksellisten taistelu oli toivoton ja usko voittoon perustui – jälleen kerran – illuusioihin, ei reaalipoliittisiin arvioihin, kuten Suomen tuolloinen edustajakin Budapestistä tarkkanäköisesti kotiin raportoi. Huotarin käyttämä 'kansannousu' on siis 'vallankumousta' täsmällisempi termi, sillä se jättää 'nousun' jälkeisen tilanteen auki, jolloin historioitsijalle itselleen jää tilaisuus kertoa tapahtumasarjan lopputulos. 'Kansannousu' on ehdottomasti myös moraali-filosofi Alasdair MacIntyren *Hyveiden jäljillä* -kirjassa¹⁶ käyttämää 'kapinaa' parempi.

Kádárilaisen vainon – jota jotkut kutsuvat myös 'kostoksi' – kohteiksi joutui kansannousun tukahduttamisen jälkeen kymmeniä tuhansia ihmisiä, kuolemaan tuomittiin viimeisen tiedon mukaan 341¹⁷ – Huotarin antama luku on "noin 360". Heistä 229 henkilöä hirtettiin nimenomaan osallisuudesta kansannousuun. Se, miten *kádárismi* pystyi legitimoimaan itsensä, on toinen mielenkiintoinen kysymys, jota Huotari sivuaa mainiten vain täystyöllisyyden ja kohtuulliset hinnat sosialismin etuina kapitalismiin verrattuna. Viimeaikaiset tutkimukset kuitenkin osoittavat, että lisääntyvä hyvinvointi ja vähitellen lisääntyvät 'vapaudet', ennen kaikkea toisen talouden harjoittaminen, jotka järjestelmä salli ja takasi, vallan hyvin tyydyttivät unkarilaisia järjestelmänvaihdokseen (1989) asti ja melkoista joukkoa vielä sen jälkeenkin. Se oli sittenkin se jokapäiväinen gulassi, joka piti järjestelmää pystyssä: liharuokien, kananmunien, maidon ja maitotuotteiden kulutus kasvoi

¹⁵ Romsics, Ignác: *Múltról a mának*. Budapest: Osiris kiadó, 2004. s. 396–397.

¹⁶ MacIntyre, Alasdair: *Hyveiden jäljillä*. Suomentanut Niko Nopponen. Helsinki: Gaudeamus, 2004.

¹⁷ The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents. s. 375.

1960–70-luvuilla merkittävästi. Vielä 1960-luvulla elettiin kuitenkin varsin niukasti ja työntäyteisesti. Valuch Tiborin sanoin: ”Vuonna 1968 viisihenkisen (3 lasta) perheen toimeentuloon tarvittiin kahden aikuisen keskimääräiset tulot”¹⁸. Reaaliansioiden kasvaessa myös kulutuskysyntä kasvoi, mitä Unkarin oma tuotanto ei ajan mittaan kyennyt läheskään tyydyttämään. ’Jääkaappi-sosialismin’ muuttuessa ’autoilevaksi sosialismiksi’ ulkoa piti tuoda kapitalistimaista entistä enemmän ja kalliimpia tavaroita, mistä seurasi raju velkaantuminen, mihin järjestelmä sitten taloudelliselta perustaltaan kaatui.

Kolmas monia niin tutkijoita kuin maallikkojakin askarruttanut kysymys on ollut, kuinka syvällinen Unkarin järjestelmänvaihdos todella oli? Jos nyt oltiinkin liberalistisessa markkinataloudessa, missä Unkari näytettiin myytävän ulkomaisille sijoittajille, kuka siitä kotona hyötyi, ja ketkä olivat nyt maan johdossa? Vaihtuiko järjestelmän mukana myös eliitti? Huotari ei ”turbulenttia siirtymävaihetta” käsitellessään paneudu näihin kysymyksiin, vaan kiiruhtaa siitä ripeästi nykyaikaa kohti, joten joitakin täydentäviä päätelmiä sallittakoon. Eräs paljonpuhuva, Romsicsin eräessä artikkelissaan esiintuoma tosiasia on, että vaikka aivan ylintä johtoa reippaasti vaihdettiin, yrityksissä ja hallinnossa vanhan järjestelmän johtajista 4/5 säilytti paikkansa.¹⁹ Edelleen, vaikka parlamenttiedustajien kokoonpano ensimmäisissä demokraattisissa vaaleissa (1990) radikaalisti muuttui, valtion ja paikallishallinnossa vanhan *nomenklatuuran* 700 johtajasta vain noin 100 vaihtui. Poliittinen ja talouseliitti ei siis todella vaihtunut, vaan se kiersi, prosessi, jota on kestänyt ainakin vuoteen 2002. Ja vaikka kulttuurieliitin poliittis-ideologinen väri on merkittävästi vaihtunut, sen koostumuksen muuttuminen on ollut hyvin hidasta, ellei tyystin pysähtynyt. Kommunistisen eliitin tilalle oli tullut suurelta osin sama(nlainen) jälkikommunistinen eliitti. Eikä siinä kaikki: tuo sama eliitti myös torjui yritykset saattaa vanhan järjestelmän ’katastrofintekijät’ ja järjestelmänvaihdoksen aikaiset ’kahmijat’ tilille tekosistaan (*Justitia* –suunnitelma, 1990). Rauhallisen uuteen järjestelmään siirtymisen hinta oli nimenomaan opposition ja vanhan vallan edustajien välisellä, hiljaisella sopimuksella sovittu vanhojen johtajien vastuuseen saattamisen lykkääminen hamaan tulevaisuuteen.

¹⁸ Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk.: Romsics, Ignác. Budapest: Osiris Kiadó, 2002. s. 379.

¹⁹ Múltról a mának. s. 235–245.

Verrattaessa suomalaista Unkari-teosta esimerkiksi vastaaviin saksalaisiin²⁰ tai englanninkielisiin²¹ historian yleisesityksiin, joista monet ovat tiiviitä, taskukirjamaisia historiapakkauksia, sen ei tarvitse joukossa hävetä. Jo se, että tuollainen teos saatetaan melko suppean potentiaalisen lukijakunnan ulottuville noinkin laadukkaassa muodossa, on sinänsä mittava saavutus. Mitä sitten Unkarin kulttuurihistoriaan tulee, teos todistaa myös erillisen sellaisen tarpeesta. Toistaiseksi meidän on tyytyminen László Kósan toimittamaan yleisesitykseen²² ja kirjallisen kulttuurin osalta István Dobosin ja Tuomo Lahdelman terminologiseen sanakirjaan²³.

Kun ryhdytään tarkastelemaan professori Johanna Laakson unkarin kielen esittelyä, havaitaan sen eroavan muiden jaksujen tyylistä, sillä siinä ei pyritäkään kokonaisesitykseen, vaan pakinoidaan suomalaisten fennougriastien kohtaamisista unkarin kanssa. Vaikka Laakso käsitteekin unkarin vähintään keskiuureksi kieleksi, hän käsittelee sitä suomalais-ugrilaisen kieliperheen näkökulmasta, ei omana itsenään. Tämä on harmillista, sillä yleisen, unkaria koskevan viimeaikaisen keskustelun arviointi olisi voinut, toisinaan väkinäistenkin suomi-unkari -rinnastusten sijaan, yhdistää Laakson tekstin paremmin kirjan historiajaksoihin. Nyt kieltä koskevaa on siellä täällä historian joukossa.

Esimerkiksi sukunimien muuttamisen Unkarissa Laakso kuittaa meikäläistä vastaavaksi 'unkarintamiseksi'. Unkarissa asialla oli kuitenkin eri vivahteet kuin Suomessa. Kirjassa "Nimi ja kansallisuus"²⁴ Kárády ja Kozma käyvät läpi sukunimen muuttamisen historian vuoteen 1956. Monarkian unkarilaisosissa kannatti vaihtaa nimi unkarilaiseksi, jos halusi säilyttää virkansa. Sotien välisenä aikana juutalaiselta kuulostava unkarilainenkin nimi aiheutti hankaluuksia, toisen maailmansodan jälkeen aiempi nimen (uudelleen)saksalaistaminen riitti usein aiheeksi kollektiiviseen rangaistukseen. Lisäksi olisi ollut mie-

²⁰ Esimerkiksi Holger Fischer: *Kleine Geschichte Ungarns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000.

²¹ Esimerkiksi László Kontler: *Millennium in Central Europe*. Budapest: Atlantis Publishing House, 1999.

²² Kósa, László, *A Cultural History of Hungary in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Budapest: Osiris Kiadó, 2002.

²³ Lahdelma, Tuomo–Dobos, István. *Epävarmat sanat*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston hungarologia –projekti, 2002.

²⁴ Kárády, Viktor–Kozma, István. *Név és nemzet: családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest: Osiris, 2002.

lenkiintoista lukea esimerkiksi unkarilaisista kadunnimistä, Unkarissa on nimittäin levinnyt tapa nimetä kadut merkittävien kansallissankarien mukaan, niinpä esimerkiksi Budapestissä on parikymmentä Petőfi-katua ja joka kyläpahasestakin löytyy Kossuth -katu. Samoin eri aikakausien nimeämisperiaatteiden sovellukset Mussolini-aukioineen ja Lenin-kaupunkeineen olisivat voineet toimia aineistoina erilaisten aikakausien aatteiden valaisuun.

Myös sosialismi ehti jättämään jälkeensä unkarin kieleen. Valitettavasti Laakso ei kiinnittä tähän minkäänlaista huomiota, vaikka unkari-laisten sosiolingvistien viimeaikaiset tutkimukset, esimerkiksi Miklós Kontra'n teos ”Kieli ja yhteiskunta järjestelmänmuutoksen ajan Unkarissa”²⁵ tarjoaisi siihen runsaasti aineistoa. Yleisesti sosialistinen suhtautuminen kieleen oli yllättävän konservatiivista ja yhtenäistävää. Kielenhuoltoon panostettiin, mutta sen ainoaksi saavutukseksi jäi, että viimeisiäkin murrepiirteitä vainottiin kouluissa jälkeenjääneisyyden tunnuksina. Budapestissä käytetty kieli muodostui standardiksi, jota eivät kuitenkaan kaikkein korkeimmin koulutetutkaan välttämättä omaksuneet. 1980-luvulla tehdyn tutkimuksen mukaan puhuttelu keskittyi työpaikoillakin etunimen käyttöön. *Toveri (elvtárs)* –puhuttelusanaa käytettiin vain virallisissa kokouksissa ja kommunistipuolueen jäsenten kesken. Kuten Kontra (s. 324) huomauttaa, ’toverin’ lipsauttaminen oli järjestelmänmuutoksen jälkeen varma tapa tehdä itsensä naurunalaiseksi, olihan aiemmin sen vaihtoehtona toiminut puhuttelu *herra* (+titteli) saanut nyt monopolin. Unkarilaisesta *newspeakista* kertoo puolestaan se, miten perussanakirja sensuroitiin 1966. Uuteen versioon tuli muun muassa sanalle ’hyväntekijä’ seuraava selitys: ”Riistoyhteiskunnissa lähimmäisenrakkautta ja uskonnollisuutta korostava, yhteiskunnallisten muutosten tarpeellisuuden peittämiseksi [...] köyhille nöyryyttäviä lahjoituksia antava hyväosainen henkilö tai sellaisten henkilöiden yhdistys”.²⁶

Laakso todistaa taas kerran unkarin suomalais-ugrilaiseksi kieleksi, mikä onkin paikallaan uudelleen yleistyneiden sumeri yms. huuhaa –vertailujen takia (kielisukulaista esittävä kartta on tosin lipsahtanut väärään paikkaan). Perinteinen historiallinen kielitiede lopettaa Laak-

²⁵ Kontra, Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Budapest: Osiris: 2003.

²⁶ ’jótékony’ (szócikk) In: *A magyar nyelv értelmező szótára*. III kötet. Szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.

son tavoin unkarin kielen käsittelyn 1800-luvun kielenuudistukseen. Viimeaikoina sociolinguistit ovat kuitenkin alkaneet puhua unkarin kielestä ennen ja jälkeen Trianonin (1920) rauhan. Tämän käsityksen mukaan unkarista on jossakin määrin tullut kieli, jolla on monta alueellista yleiskieltä, standardia (vrt. amerikanenglanti, brittienglanti jne.). Vaikka unkarilaiset perinteisen kielitieteen edustajat tiukasti vastustavat tätä kantaa ja mieluummin kitkisivät nämä uudet kontakti-ilmiöt 'yhdestä ja ainoasta unkarin kielestä'²⁷, niin esimerkiksi uusimpaan unkarin perussanakirjaan²⁸ on lisätty Slovakian, Karpaatto-Rutenian ja Romanian alueella käytettäviä unkarin sanoja ja merkityksiä.

Toinen asia, joka on saanut laajasti huomiota viime aikoina, on csángó-unkarilaisten kieli.²⁹ Perinteisesti pienen, mutta mielenkiintoisen Romanian Moldovassa asuvan unkarilaisen ryhmän kieltä, csángóa on pidetty unkarin murteena. Se on kuitenkin jo erkaantunut unkarista niissä määrin, että sitä voidaan pitää samanlaisena rakenteilla olevana (*Ausbau*) kielenä kuin kveeni tai meän kieli Pohjolassa. Csángóa koskeva toiminta ja keskustelu Unkarissa on ollut hyvin kuvaavaa järjestelmänmuutoksen jälkeiselle ajattelulle kielen ja identiteetin yhteyksistä. Kova halu yhdistää kansakunta ja auttaa ulkounkarilaisia on esimerkiksi johtanut csángójen kuljettamiseen muille unkarilaisuudille kouluihin, joissa kulttuuri- ja kielierot sekä erityisesti käytännön negatiiviset asenteet heitä kohtaan ovat johtaneet suuriin vaikeuksiin. Niitä on Klára Sándor kuvannut kirjoituksissaan.³⁰ Vaikka unkarin kielen ykseyden aate toisinaan estää jopa kielitieteilijöitä tunnustamasta kontakti-ilmiöitä, ei se estä tavallista unkarilaista paheksumasta kaikkea erilaista esimerkiksi Romaniasta tulleiden unkarilaisten kielessä.

Opetusneuvos Lampisen osuus Unkari-teoksessa koskee Trianonin rauhassa syntyneiden Romanian, Slovakian, entisen Jugoslavian ja Karpaatto-Rutenian unkarilaisvähemmistöjä. Aiheen erilliskäsittely on sikäli perusteltua, että nämä isot unkarilaisyhteisöt ovat Unkarissa ja

²⁷ Ks. Kontra, Miklós–Saly, Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris, 1998.

²⁸ *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk.: Pusztai, Ferenc. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.

²⁹ Ks. mm. Euroopan Neuvoston suositus nro. 1521, 2001. <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta01/erec1521.htm>

³⁰ Esim.: Sándor, Klára: *National Feeling or Responsibility?: The Case of the Csángó Language Revitalization*. In: *Multilingua* 2000/1–2. 2000. 141–168.

kansainvälisesti jatkuvan ja kiivaan keskustelun kohteena. Mielenkiintoinen vertailukohta on Itävallassa asuvat unkarilaiset, jotka olivat pitkään tunnetuin unkarilaisvähemmistö kieliantropologi Susan Galin käänteentekevän väitöskirjan³¹ ansiosta. Varsinaisia ulkounkarilaisia (eli läntistä emigraatiota) Lampinen olisi voinut myös kosketella, onhan heitä mm. Yhdysvalloissa yli miljoona. Unkarilaiset, läntiset emigranttiyhteisöt ovat varsin heterogeenisiä, koostuvathan ne sekä alempien yhteiskuntaluokkien talouspakolaisista että laajoista hyvin koulutettujen poliittisten pakolaisten ryhmistä. Aiemmin keskeisten emigranttiyhteisöjen merkitys unkarilaisuuden edustajina on tosin vähentynyt poliittisen avautumisen myötä. Ajallisesti Lampinen keskittyy 1900-lukuun, mutta vähemmistöasioiden taustaa Karpaattien altaassa olisi voinut valottaa kauempaakin menneisyydestä, sillä eri väestöryhmien päätyminen alueelle jää nyt hieman hämärän peittoon. Olisi voinut esimerkiksi mainita sen, että unkarilaisväestön alueellinen hajanaisuus on saanut alkunsa turkkilaiskaudella.

Lampinen keskittyy Unkarin ympärysvaltioiden historian läpikäymiseen, mikä on jonkin verran toistoa kirjan muiden osien kanssa. Ristiriitaisuuksiakin esiintyy, esimerkiksi Lampisen (s. 299) mukaan ensimmäisen maailmansodan jälkeisissä järjestelyissä Romania sai kaikki tavoitteensa läpi, kun taas Vehviläisen mukaan (s. 204) he olisivat halunneet Tiszan rajajoeksi (nyky-Unkarissa asuu noin 10 000 romanialaista). Historian läpikäynnin sijasta tai rinnalla olisi voinut syventyä vähemmistöproblematiikkaan yleensä. Sen keskeinen kysymys on: kuka on unkarilainen? Tähän on eri aikoina vastattu eri tavoilla eri tahoilta, nykyisen keskustelun ymmärtämiseksi olisi kuitenkin tärkeä Lampista painokkaammin alleviivata unkarilaisen eliitin näkevän unkarin kansakunnan yhtenäisenä, ulkoisista piirteistä tärkeimpinä kielen ja historialliset alueet. Ympärysvaltioissa asuvat unkarilaiset ovatkin siis vain niiden *kansalaisia*, eivät kulttuurisesti, kielellisesti jne. niiden yhteiskuntien jäseniä. Voisi siis ajatella, että näiden vähemmistöjen kulttuurinen pääkaupunki olisi Budapest ja että ensisijainen isänmaallinen kiintymys kohdistuisi Unkariin. Viimeaikaiset tutkimukset³² ovat

³¹ Gal, Susan: *Language Shift: Social Determinants of Language Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press, 1979.

³² Ks. esim. Csernicskó, István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris, 1998.; Göncz, Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest: Osiris, 1999.; Lanstyák, István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest: Osiris, 2000.

kuitenkin osoittaneet, että nämä yhteisöt ovat lisäksi kehittäneet vahvan alueellisen identiteetin. Se ylittää yhteydet Unkariinkin. Ulkounkarilaisten unkarilaisuuskin on erilaista kuin emämaassa asuvien. Siihen kuuluvat yhtäältä kontaktit toisen (valtion) kulttuurin ja kielen kanssa ja toisaalta unkarilaisuuden kadottamisen pelko, jolloin myös unkarilaisuuden perinteisiin symboleihin takerrutaan lujemmin.

Lampinen käy ansiokkaasti läpi erilaisten valtaryhmien (asuinaltiot, Unkari, kansainväliset yhteisöt) suhtautumisen unkarilaisvähemmistöihin. Toisinaan kuitenkin itse unkarilaisvähemmistöjen näkökulmat jäävät pimentoon. Esimerkiksi sotien välisellä ajalla vahva *transilvanismi*, idea monikulttuurisesta Transilvaniasta kulttuurissa ja politiikassa jää kovin vähälle huomiolle.

Lampinen kuvaa ulkounkarilaisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien toteutumisesta eri aikoina ja kiinnittää kiitettävästi huomiota keskeisimpiin kysymyksiin, kuten koulutukseen. Käytännössä kaikki ulkounkarilaiset kärsivät edelleenkin koulutuksellisen tasa-arvon puutteesta, minkä johdosta kaikissa ympärysvaltioissa heidän osuutensa koulutetuista on kaikilla asteilla vähäisempi kuin valtaväestön. Esimerkiksi Slovakiassa vuonna 1991 unkarilaisista 4%:lla oli korkeakoulututkinto, slovakialaisilla 8%:lla, kun taas Romanian korkeakouluissa opiskeli vuonna 2001 noin 25 000 unkarilaista (joista noin 10 000 unkarin kielellä) – valtaväestöä vastaava prosentuaalinen osuus olisi tarkoittanut 40 000 opiskelijaa. Syyt ovat moninaisia, useimmiten ne kuitenkin kulmineituvat kieleen ja siihen liittyviin valtiollisiin diskriminoiviin toimiin. Vaikka Lampinen tarjoaa kaikkeen ratkaisuksi EU-integraatiota, eurooppalaisittain ongelmana on haluttomuus tunnustaa vähemmistöjä yhteisöinä. Kansallisvaltio – sananakin ulkounkarilaisittain vastenmielinen – korostuu ainoana kollektiivisena tekijänä.

